

las.ām

Lilita Zemīte

RIETUMU PASAULE
MODERNAJOS LAIKOS:
VĒSTURES PROBLĒMAS

las.ām

Zinātniskie redaktori:

Dr. hist. Jānis Taurēns un *Dr. hist.* Aldis Miņins

Redaktore:

Agita Kazakeviča

Dizains un makets:

Māris Garjānis

© Lilita Zemīte, 2018

© SIA “Lasītava”, 2018

ISBN 978-9934-8728-8-4

Maniem vecākiem

SATURS

Autores priekšvārds.....	9
Jānis Beķeris. Priekšvārds.....	13

I. Jauno laiku vēstures starptautisko attiecību un militāro konfliktu pētniecības aspekti

Lielvalstu moderno laiku ārpolitikas vēsture kolektīvajā vēstures apziņā	17
Napoleona Bonaparta 1812. gada karagājiens mūsdienu krievu historiogrāfijā	26
Amerikas Savienoto Valstu Pilsoņu karš: vēstures problēmas	37
Pirmā pasaules kara historiogrāfija	52
Ieskats dažās Pirmā pasaules kara pētniecības attīstības tendencēs un problēmās Eiropas historiogrāfijā	65
Karš un lielpilsētas: Londona un Parīze	76
Latvia in the European political system: The example of the League of Nations.....	88

II. ASV vēstures problēmas

Tomass Džefersons – ASV Neatkarības Deklarācijas autors	107
Amerikas Savienoto Valstu prezidentūra: rašanās un attīstība 19. gadsimtā	123
Imigrācijas cēloņi: Amerikas Savienoto Valstu vēstures piemērs ...	136
Ieskats dažos Amerikas Savienoto Valstu jaunākās historiogrāfijas aspektos: etniskā vēsture	155

Afroamerikāņu vēstures literatūra: pavērsiens	
Amerikas Savienoto Valstu mūsdienu historiogrāfijā.....	172
Amerikas Savienoto Valstu politika Amerikas pamatiedzīvotāju	
jautājumā	183

III. Rietumeiropas iekšpolitikas un sociālās vēstures aspekti

Laiks atteikties no kādas tradīcijas Franču revolūcijas	
nosaukumā	207
Jauno laiku sabiedrība un alkohols	213
Lielbritānijas izveidošanās: historiogrāfija un problēmjautājumi...	226
Jānis Taurēns. Zinātniskā redaktora pēcvārds	238

AUTORES PRIEKŠVārDS

Rakstu krājums ir kvintesence darbam, kurš man ir sniedzis reizē izklaidi un nodarbi divdesmit gadu garumā. Saturā nav pārāk daudz oriģināla. Oriģinalitāte balstās materiāla atlasē, izkārtojumā un pasniegšanas veidā. 20. gadsimta 90. gadu sākumā, sākot strādāt par docētāju Latvijas Universitātes Rietumeiropas un Amerikas Jauno un jaunāko laiku vēstures katedrā, man bija pilnīgi skaidrs, ka gandrīz nekas no padomju laikā studijās iegūtajām zināšanām par Rietumu sabiedrības vēsturi vairs nebūs izmantojams pasniedzēja darbā neatkarīgajā Latvijā. Viss bija jāsāk no jauna. Rietumu sabiedrības jauno laiku vēstures lekcijas, ko man uzticēja izstrādāt, aptver aptuveni 300–400 gadu ilgu vēstures posmu, kas ir notikumiem, procesiem un idejām pārbagāts laiks, kuru ne tikai plaši, bet arī pretrunīgi ir interpretējuši Rietumeiropas un Amerikas Savienoto Valstu vēsturnieki un turpina to darīt joprojām. Tāpēc par pilnīgi pašsaprotamu nepieciešamību kļuva Rietumu autoru darbu apzināšana, lasīšana un šo autoru pētījumos, atziņās un vēstures izpratnē balstītu Rietumu sabiedrības jauno laiku vēstures kursu satura izveide – tādējādi ar laiku historiogrāfija kļuva arī par manu pētniecisko interešu objektu, kas rezultējās historiogrāfiskas ievirzes publikācijās.

Rakstu krājumā liela daļa pētījumu ir veltīti ASV vēstures problēmām, kas ir īpašs manu interešu objekts. Daļa rakstu tika sagatavoti nozīmīgu vēstures gadskārtu atcerei, kuras nedrīkstēja palikt nepamanītas arī Latvijā, kaut vai šo notikumu interpretācijas un attieksmes pret tiem labad. Piemēram, rakstā, kas veltīts ASV Pilsoņu kara atcerei, ir atklāti vēstures zinātnē vispārpieņemti kara izcelšanās iemesli, no kuriem svarīgākais nebūt nav verdzība, bet gan citi iemesli, kas labākajā gadījumā varbūt izriet no šī fenomena. Savukārt rakstos, kas ir tapuši

Pirmā pasaules kara izcelšanās simtgades kontekstā, ir mēģināts parādīt, cik būtiski simt gadu laikā ir mainījusies jautājuma izpētes problemātika un kādi faktori ir šo izmaiņu pamatā. Anglijas un Skotijas ūnijas noslēgšanas gadskārtai veltītajā publikācijā, analizējot abu valsts daļu atšķirīgos un kopīgos iemeslus, kas bija Lielbritānijas izveidošanas pamatā pirms nu jau vairāk kā 300 gadiem, un parādot šo seno iemeslu izzušanu laika gaitā, pilnīgi saprotama ir Skotijas neatkarības referenduma iespējamība. Rakstā, kas tapis ASV Neatkarības Deklarācijas pieņemšanas gadskārtā, cita starpā ir akcentēts, ka 4. jūlijs tā īsti nemaz nav svinībām piemērotākais datums. Daļa rakstu ir publicēti ar nodomu aktualizēt kādas, manā izpratnē, principiālas izmaiņas vēstures zinātnes nostādnes. Ar šādu ideju ir tapuši vairāki krājumā ievietotie raksti par ASV etniskās vēstures pētniecību un franču revolūcijas izvērtējumu. Savukārt rakstā par lielpilsētu vēsturi ir analizēta jauna pieeja pilsētas vēstures pētniecībā. Raksts par imigrācijas cēloņiem un ASV vēsturiskās pieredzes analīze šajā jautājumā šķīta nepieciešami mūsdienu Eiropas imigrācijas krīzes kontekstā kā atgādinājums, ka reiz vēsturē jau tas ir bijis.

Darbs ar vēstures literatūru man ir sniedzis gandarījumu, pavēris jaunus apvāršņus un vedinājis nonākt pie daudzām atziņām. Manu personību, vēstures izpratni, rakstīšanas un lekciju lasīšanas veidu ir ietekmējuši vairāki vēsturnieki un viņu darbi. Daniels Džozefs Būrstins, Pīters Akroids, Henrijs Kisindžers, Barbara Tukmane, Fransuā Fjurē, Normans Deiviss, Ričards Hofstaders, Kolins Džonss ir autori, kuri, lai arī aizstāv atšķirīgas idejas, tomēr visi ir izcili rakstnieki, kas faktiski arī ir laba vēsturnieka pirmā pazīme. Labs vēsturnieks patiesībā ir pagātnes romānists, kuru raksturo izkopts stils, izturēta sižeta līnija un skaisti uzrakstīts darbs.

Esmu pārliecināta, ka docētāja darba patiesie novērtētāji ir studenti, jo tieši viņiem vairāk nekā jebkuram kolēģim vai augstskolas vadībai ir iespēja būt kopā ar pasniedzēju dienu no dienas, gadu no gada augstskolas auditorijās. Tāpēc esmu privilēģēta, ka tieši mani bijušie

Autores priekšvārds

studenti piedalījušies šī rakstu krājuma izveidē – grāmatas izdošanas idejas iniciators ir mans bijušais students vēstures doktors Aldis Miņins, zinātniskais redaktors un nu jau ilggadējais kolēģis Latvijas Universitātē asociētais profesors Jānis Taurēns, un arī rakstu krājuma priekšvārdu ir uzrakstījis mans bijušais students, Ārlietu ministrijas NATO un Eiropas drošības politikas nodaļas vadītājs vēstures maģistrs Jānis Beķeris.

PRIEKŠVārds

Rakstu krājuma autore Lilita Zemīte Latvijas vēsturnieku aprindās ir vārda vistiešākajā nozīmē īpaša. Man tas bija zināms jau iepriekš, un ātri vien par to pārliecinājos arī klātienē, kad gandrīz pirms desmit gadiem sāku vēstures maģistrantūras studijas Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē. Studentu vidū valda patiesi liela apbrīna un pietāte pret pasniedzēju, kuras lekcijas nūdien nevienu neatstāj vienaldzīgu.

Patiešām neviltoši aizrauj asociētās profesores apbrīnojamā spēja vēstures procesus un notikumus liegi ietērt saistošā stāstā, vienlīdz graciozi izceļot gan visbūtiskākās līnijas (neiedomājieties Zemītes kundzei teikt, ka vēsturē ir likumsakarības!), gan arī pat vissmalkākās nianšes. Uzdrīkstos domāt, ka Latvijā nav neviena cita vēsturnieka, kas spēj tā runāt ne tikai par Pirmā pasaules kara cēloņiem, bet arī par klusumu lielpilsētā, miglas neskaitāmajām nokrāsām 19. gadsimta nogales Londonā vai pārēšanās un apdāvināšanās kultūras nonākšanu Amerikas Savienotajās Valstīs.

Ļaujoties profesores stāstījumam, šķiet pilnīgi neiespējami, ka vēsturi varētu pasniegt pavirši un garlaicīgi. Kā gan tēlainajā stāstījumā varētu nepieminēt, ka par izslavētās franču virtuves uzvaras gājienu jāpasakās tieši Franču revolūcijai (nekādā gadījumā pasniedzējas klātbūtnē nesauciet to par “Lielo”!) un ka ASV prezidenta Baraka Obamas ievēlēšana neremdē vēsturisko netaisnību pret afroamerikāņiem (un lai kāds jūs pasargā, ja nosauksit ASV par imigrantu valsti!).

Kā man kļuvis zināms, autore pati tā īsti nekad nav vēlējusies pievērsties vēsturei – tas esot noticis pakāpeniski un gluži nejauši. Un ļoti labi, ka tā notika, jo citādi Latvijas Universitātē tagad nebūtu vienas neapšaubāmi elegantas vārda un stāstījuma meistas. Turklāt Latvijā

Ļoti īpašas ir arī pasniedzējas zinātniskās intereses – viņa ir viena no ļoti nedaudzajiem vēsturniekiem, kura ar tik lielu un patiesu aizrautību pievērsusies Rietumu pasaules vēsturei un kultūrai. Vistuvāk pētnieces sirdij ir Amerikas Savienoto Valstu vēsture, Rietumeiropas māksla un literatūra, kā arī sociālā vēsture un vienkāršā cilvēka ikdienas modernajos laikos. Manuprāt, Zemītes kundzes ieguldījums vienlaikus ir vēl jo nozīmīgāks mūsu pašu vēsturiskās apziņas stiprināšanā, Latvijai pilnvērtīgi atgriežoties Rietumu valstu saimē un mums labāk izprotot pašiem sevi.

Gandrīz vai šķiet, ka Lilita Zemīte reiz bijušo uztver un saskata kaut kā citādi nekā pārējie un tieši tādēļ spēj tik labi izprast un novērtēt tā nozīmi. Kā arī to izstāstīt citiem, kas ir ne mazāk būtiski. Turklāt ar orientēšanos vēstures jautājumos vien nepietiek, jo laikmetam atbilstošam docētājam ir jāprot pievērsties vēsturei, pietiekamu uzmanību veltot arī tās atskaņām un nozīmei mūsdienās. Piemēram, kad Dailes teātrī iestudēja Mārgaretas Mičelas “Vējiem līdzī”, Latvijā nebija nevienas lielākas autoritātes par Lilitu Zemīti, kas varētu tik precīzi skaidrot ASV Pilsoņu kara laiku un palīdzēt Latvijas skatītājam saprast darba vēsturisko fonu.

Pirmoreiz ar asociēto profesori sastapos viņas neatkarītajā kursā par britu nācīgas veidošanos un tūliņ sapratu, ka esmu atradis vispiemērotāko vadītāju savam maģistra darbam. Turklāt arī izvēlēta pētījuma tematika – Vīnes kongress un dažu vispārpieņemtu skaidrojumu apšaubīšana – teicami atbilda pasniedzējas zinātniskajām interesēm un stilam. Lai gan pirmās sarunas laikā profesore visādi centās mani pārliecināt uzrunāt kādu citu, piedāvājot virkni iemeslu par sliktu savai kandidatūrai, man tomēr izdevās panākt savu. Mūsu sadarbība izvērtās ļoti pamatīga un veiksmīga, un joprojām esmu patiesi pagodināts Zemītes kundzi saukt par vienu no savām izcilākajām pasniedzējām, aizraujošu sarunbiedru un labu draugu.

Jānis Beķeris, *mg. hist.*, Latvijas Ārlietu ministrijas
NATO un Eiropas drošības politikas nodaļas vadītājs

I.

JAUNO LAIKU VĒSTURES
STARPTAUTISKO ATTIECĪBU
UN MILITĀRO KONFLIKTU
PĒTNIECĪBAS ASPEKTI

LIELVALSTU MODERNO LAIKU ĀRPOLITIKAS VĒSTURE KOLEKTĪVAJĀ VĒSTURES APZIŅĀ¹

Latvijas vēsturnieku I kongresa iecere ir noformulēta pasākuma misijā, kuras viens no akcentiem ir kolektīvās vēstures apziņas un nacionālās identitātes un to vērtību veidošanas veicināšana sabiedrībā. Savukārt kongresa Noslēguma dokumentā ir izteikta atziņa, ka Latvija ir Eiropas valsts un tāpēc ir būtiski piedalīties arī Eiropas kopīgās vēstures apziņas veidošanā. Šāda misija un atziņa ir atbilstoša tik plaša un visaptveroša mēroga pasākumam kā Kongress, taču vienlaikus prasa no vēsturnieka būt ne tikai zinošam savas jomas speciālistam, bet arī ar plašu redzes loku apveltītai, nobriedušai un viedai personībai, kuru vispirms raksturo atbildība par savu izteikumu, it īpaši secinājumu un vispārinājumu, iespējamo ietekmi uz sabiedrisko domu, bet nevis vēlme “graut mītus”.

Ievērojamais franču vēsturnieks Fransuā Fjurē (*François Furet*) savā darbā “Kādas ilūzijas gals” ir ieteicis vēsturniekiem būt īpaši uzmanīgiem, pētījumos izmantojot plašus salīdzinājumus, it īpaši tad, ja salīdzināt mēģina notikumus vai procesus dažādos gadsimtos un valstīs, jo šāda metode var viegli novest pētnieku pie rupjām kļūdām dēļ kārdinājuma saskatīt līdzības vēstures faktos, kas nemaz nav salīdzināmi pēc būtības.² Taču Fjurē atzinums nenoliedz iespēju salīdzināt vispār.

Vēsturnieku kongresa ieskaņas lekcijā Imants Lancmanis izvirzīja jautājumu, cik daudz Latvijas vēsturnieki vispār var veidot sabiedrības

¹ Raksta pamatā ir autores referāts Latvijas vēsturnieku I kongresā 2011. gada 17. septembrī. Pirmo reizi publicēts: *Latvijas vēsture krustcelēs un jaunu pieeju meklējumos: Latvijas vēsturnieku I kongresa materiāli*. Inesis Feldmanis, Jānis Taurēns (zin. red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 287.–291. lpp.

² Франсуа Фюре. *Прошлое одной иллюзии*. Москва: Ad Marginem, 1998, с. 92–93.

vēstures apziņu Latvijā par Latvijas vēstures jautājumiem un kādas ir zināšanu un priekšstatu par Latvijas vēsturi veidošanas un ietekmēšanas iespējas un apgrūtinājumi. Šis varētu būt fundamentālais jautājums, kur salīdzinājums ar citu valstu un pat laikmetu vēsturi un vēsturnieku iespējām ir noderīgs. Kāda pieredze un piemēri ar vēsturiskās apziņas veidošanu ir citās valstīs? Vai šī pieredze ir izmantojama un cik lielā mērā salīdzināma?

Neskaitāmi Eiropas un ASV vēstures piemēri vedina uz domām, ka vēstures izpratni nopietniem vēsturnieku pētījumiem ietekmēt vai vēl vairāk mainīt nemaz nav viegli. Šī realitāte ir bijusi pazīstama un nodarbinājusi domātāju prātus jau pirms vairākiem gadsimtiem. Kādā vēstulē franču filozofs Voltērs sūdzas, ka Denī Didro “Enciklopēdijas” liktenis ir palikt nekaitīgai, neskatoties uz tur paustajām visai pārdrošajām un laikmetam modernajām Apgaismības idejām, jo “Enciklopēdijas” apjoms ir pārāk liels un darbs ir pārāk dārgs. Divdesmit sējumi, kā gaužas Voltērs, nekad neizraisīs revolūciju; tas, no kā jābaidās, ir mazas kabatas grāmatiņas par 30 sū.³ Šī Voltēra doma ir aktuāla arī mūsdienās, jo faktiski situācija nav mainījusies un problēmas būtība, vai pētnieka mūža darbs var konkurēt ar populāru, viegli pieejamu publikāciju, ir tā pati. Šo situāciju ļoti labi ilustrē klasisks piemērs no ASV vēstures. Jau 19. gadsimta sākumā ASV tika publicēti divi apjomīgi uz avotiem balstīti, nopietni pētījumi par pirmā prezidenta Džordža Vašingtona (*Washington*) dzīvi un darbību, arī visai kritisku vērtējumu par prezidenta ārpolitiku. Viena pētījuma autors bija Augstākās Tiesas ilggadējais priekšsēdētājs Džons Māršals (*Marshall*), kura piecu sējumu pedantiskā Vašingtona biogrāfija bija tik garlaicīga, ka kļuva par izdevēja finansiālu katastrofu. Amerikāņu intelektuālā sabiedrība uzskatīja, ka Māršala darbu nemaz nevajadzētu saukt par grāmatu, bet tā apjoma un nepopularitātes dēļ piemērotāks būtu apzīmējums “mauzolejs”.⁴

³ Agnese Gaile. Voltēra mierinājums. *Rīgas Laiks*, 2007, 5. nr., 68.–69. lpp.

⁴ Daniel J. Boorstin. *The Americans. The National Experience*. New York: Vintage Books, 1972, p. 434.

Otras biogrāfijas autors bija pazīstamais amerikāņu rakstnieks un diplomāts Vašingtons Ērvings (*Irving*), kura piecu sējumu pētījums līdz pat mūsdienām tiek uzskatīts par vienu no kvalitatīvākajām Vašingtona biogrāfijām. Tā kā Ērvings bija slavens rakstnieks, viņa darbu pirka labi, jo tas skaitījās prestiži, taču nelasīja un ar neatgrieztām lapām nodeva tālāk nākamajām paaudzēm, jo arī šī grāmata bija pārāk nopietna un garlaicīga.⁵ Tāpēc abi fundamentālie pētījumi priekšstatu sabiedrībā par Vašingtonu neradīja un nespēja radīt, un tāpēc kaut kur sabiedrības vēsturiskās apziņas pelēkajā zonā palika izpratne par jaunās valsts un pirmā prezidenta nespēju definēt ASV vietu un lomu starptautiskajās norisēs un lielvalstu politiskajās cīņās. Bet varbūt posmu, kad ASV nebija superlielvalsts starptautiskajā arēnā, nemaz nevajadzētu īpaši pārzināt un akcentēt? Tomēr priekšstats par pirmo prezidentu neapšaubāmi izveidojās, bet ne jau pateicoties iepriekšminēto pētnieku darbiem, bet gan ceļojoša grāmatu tirgotāja Meisona Vimsa (*Weems*) ātras peļņas nolūkos uzrakstītās brošūras iespaidā, kas gan nekādu ļaunumu amerikāņu vēsturiskajai kolektīvajai apziņai nenodarīja, ja nu vienīgi vienkāršoja izpratni par Vašingtonu. Taču Vimsa brošūrā aprakstītā leģenda par ķiršu koku, kurā Vašingtons bērnībā iecirtis, bet atzinies savam tēvam, ir radījusi līdz mūsdienām neapstrīdamu ASV prezidenta uzvedības un morāles standartu nekad nemelot, jo to nekad nav darījis Vašingtons. Vēsturnieku apgalvojums, ka šāds gadījums pirmā prezidenta bērnībā, visticamāk, nemaz nav bijis,⁶ sabiedrību neinteresē un priekšstatus par prezidenta morāles standartu nemaina. Visai zīmīgi ir arī tas, ka mūsdienā ASV vēstures mācību grāmatās visai plaši tiek aprakstīts Vimsa darbs, turpretī Ērvings un Māršals kā Vašingtona biogrāfi pat netiek pieminēti. Šeit vietā būtu pieminēt britu rakstnieka Klaiva Steipla Luisa (*Lewis*) domu, ka mīts nemaz nav meli, jo mīts, kas tiek uzturēts, ar laiku kļūstot par faktu, ir patiesība,⁷ kā to rāda piemērs par Vašingtonu.

⁵ Ibidem, p. 438.

⁶ Karls Kanons. Prezidenti un meli. *Rīgas Laiks*, 2007, 3. nr., 28.–29. lpp.

⁷ Valdis Ābols. Siltā balss. *Rīgas Laiks*, 2007, 2. nr., 35.–36. lpp.

Vēsturnieks Kolins Džonss (*Jones*), pētot Francijas vēsturi un Francijas vietu starptautisko attiecību vēstures kontekstā, ir nonācis pie atziņas, ka sabiedrības vēsturiskajā atmiņā tie notikumi, kuri ir grūti interpretējami sava politiskā konteksta dēļ, jo tūlīt rada strīdus un pat šķelšanos sabiedrībā, kolektīvajā apziņā nereti paliek kā visām pusēm pieņemams risinājums. K. Džonss secinājis, ka valsts vai tautas vēsture un vispār pati tauta ir unikāla. Tāpēc Francijā, kā apgalvo vēsturnieki Kolins Džonss un Endrū Hasijs (*Hussey*), vēsturiskajā atmiņā franču revolūcija, revolūcijas un Napoleona laika kari un šī laikmeta sabiedrības aktivitātes tiek uztverti kā apliecinājums tam, ka Francija un franči vienmēr ir bijuši un arī mūsdienās ir priekšā visai pārējai Eiropai revolucionārisma, dumpīguma un radikālisma ziņā. Šis priekšstats, ko vairākiem franču vēsturniekiem labpatik dēvēt par nacionālo mītu, par patiesību ir kļuvis tikai laika gaitā, jo visas vēlākās sacelšanās pēc franču revolūcijas tika realizētas, lai kaut kādā veidā pierādītu un apstiprinātu dumpīguma reputācijas pareizību.⁸

Tā tad mītiem var piemist īpatnība piepildīties. Arī citu lielvalstu vēsturnieki savas valsts vēsturi, un it īpaši ārējās politikas un starptautisko attiecību vēsturi, nereti interpretē, balstoties uz pieņēmumu par savas valsts unikalitāti. Lielbritānijā kopš 19. gadsimta un vīgu vēstures skolas uzskatu dominantes britu sabiedrībā angļu konstitucionālisms tiek traktēts kā unikāls salu vēstures fenomens jau no Lielo brīvību hartas laikiem,⁹ līdz ar to skaidrojot britu ārpolitiku un it īpaši koloniālo politiku no misionārisma pozīcijām, vienlaikus uzsverot, ka šīs unikalitātes galvenais drauds ir Francija un katoļi. Deviņgadu karš ar Franciju, Spānijas mantojuma karš, Austrijas mantojuma karš, Septiņgadu karš, abas Jakobītu sacelšanās un Napoleona laikmeta kari – visos Lielbritānijas ienaidnieks ir bijusi Francija vai katoļi vispār. Tāpēc britu kolektīvajā vēsturiskajā atmiņā tieši uzvaras pār Franciju tiek uztvertas kā

⁸ Colin Jones. *Paris: Biography of a City*. London: Allen Lane, 2004, pp. 340–345; Andrew Hussey. *Paris: The Secret History*. London: Bloomsbury, 2006, pp. 296–300.

⁹ Norman Davies. *The Isles. A History*. Oxford University Press, 1999, pp. 826–830.

visnozīmīgākās, un arī šo uzvaru īstenotājiem ir bijis lemts kļūt par nācijas simboliem uz visiem laikiem. Britu karaliskā flote (*Royal Navy*) un admirālis Nelsons ir kļuvuši par impērijas un britu flotes neuzvaramības romantizētu pagātnes kultu un apliecinājumu uzskatam, ka Lielbritānija ir unikāla, jo nav iekarojama, bet tās flote nav uzvarama.¹⁰ Savukārt britu uzvara pie Vaterlo, lai gan briti Velingtona (*Arthur Wellesley, 1st Duke of Wellington*) armijā bija mazākumā, ir kļuvusi par pagrieziena punktu Lielbritānijas vēsturē emocionālās uztveres limenī un ietekmes ziņā, jo Vaterlo ne tikai simbolizēja galīgo uzvaru pār mūžīgo ienaidnieku Franciju, bet būtiski bija arī tas, ka kauju vadīja hercogs un virsnieki aristokrāti, tātad “vecie ītonieši” nodemonstrēja britu tradīciju pārākumu pār pašpasludināto jeb *self-made* imperatoru un viņa idejām un vērtībām.¹¹ Pēc uzvaras pie Vaterlo viss franciskais Lielbritānijā izgāja no modes, respektīvi, ārpolitika atstāja ietekmi uz britu kultūru un sadzīvi, veicinot lepnumu un sajūsma par visu britisko. Tradicionālo kontinentālās Eiropas apmeklējumu vietā modernāk kļuva apceļot Lielbritāniju un atpūties Bātas kūrortā, itāļu un franču gleznu vietā stilīgāk kļuva pirkt britu gleznotāju Konstebla, Reinoldsa un Bleika darbus, bet apģērbā vīrieši atteicās no spilgtām krāsām, samta un zīda audumiem, tā vietā izvēloties funkcionālu un Anglijas klimatam piemērotu pelēka vai melna tvīda auduma apģērbu. Un visbeidzot, pretēji Francijai, modē nāca arī stingra morāle, politiķiem bija vēlams būt krietnam ģimenes cilvēkam bez mīļākajām.¹²

Taču kolektīvās vēstures apziņas īpatnība, kā to pierāda lielvalstu vēstures pieredze, – ne visas uzvaras – arī lielas – un ne visi zaudējumi tiek uztverti līdzīgi, vērtēti pēc vienādiem kritērijiem, tāpat kā visi ienaidnieki sabiedrības atmiņā nebūt nav vienādi. Šeit vietā būtu pieminēt Jitlandes jūras kauju Pirmajā pasaules karā. Lai arī Britu karaliskās flotes zaudējumi bija lielāki nekā vācu jūras spēkiem jeb Tālo Jūru

¹⁰ Ibidem, pp. 699–706.

¹¹ Linda Colley. *Britons. Forging the Nation 1707–1837*. Yale University Press, 2009, p. 199.

¹² Ibidem, pp. 167–192.

flotei (*Hochseeflotte*), tomēr neviens nopietns mūsdienu pētnieks neapstrīd britu flotes uzvaru lielākajā jūras kaujā vēsturē – lai gan bija lieli zaudējumi, britiem izdevās paturēt kontroli jūrā. Tomēr sabiedrība britu uzvaru nenovērtēja, jo nepiepildījās britu cerības par “otro Trafalgaru” un kaujas iznākums bija pretrunā ar Nelsona tradīcijām, jo pierādīja, ka *Royal Navy* nav neuzvarama vispār.¹³ Jitlandes kaujas admirāļu Džona Dželiko (*Jellicoe*) un Deivida Bītijs (*Beatty*) nelielos krūšutēlus Trafalgara laukumā atklāja tikai pēc Otrā pasaules kara, un tie izskatās visai niecīgi un pat nožēlojami milzīgās Nelsona kolonnas pakājē, kurš turpina simbolizēt Britu karaliskās flotes varenību.¹⁴ Tajā pašā laikā pilnīgi neapstrīdamais britu zaudējums ASV Neatkarības karā un Amerikas koloniju zaudējums britu historiogrāfijā tiek uztverts samiernieciski un pat interpretēts kā ieguvums. Kāpēc? Pirmkārt, tāpēc, ka amerikāņi nav mūžīgie ienaidnieki franči un lielākoties nav arī katoļi, tāpēc zaudējumam nav simboliskas nokrāsas. Otrkārt, Amerikas koloniju zaudējumā var saskatīt jaunās britu identitātes veidošanās faktoru, jo tieši skoti izrādīja līdz tam nebijušu atbalstu un lojalitāti karaļa politikai un Britu impērijai, tāpēc Skotijas piesaiste impērijai līdzsvaroja Amerikas aiziešanu. Tāpēc Pirmās impērijas, kas bija drīzāk angļu un nevis britu, daļējs sabrukums deva iespēju uzplaukt otrajai un šoreiz tiešām Britu impērijai, kuru pārvaldīja un apdzīvoja briti, no kuriem viena trešdaļa bija skoti.¹⁵ Savukārt amerikāņu vēsturnieki šo uzvaru pār Lielbritāniju Neatkarības karā viegli un, šķiet, bez nožēlas atvēl franču armijai un flotei, nepiespiesti aprakstot nomācošo amerikāņu karavīru bēgšanu no kaujas lauka visa kara laikā. Kā apgalvo amerikāņu vēsturnieki, šī realitātes apzināšanās negatīvu iespaidu vai mazvērtības kompleksu amerikāņu vēsturiskajā apziņā nav atstājusi,¹⁶ jo tā ir kompensējama ar citiem reāliem sasniegumiem valsts vēsturē.

¹³ Davies. *The Isles...*, p. 705.

¹⁴ Ричард Теймс. *Лондон: история города*. Москва, 2008, с. 292.

¹⁵ Colley. *Britons...*, p. 146.

¹⁶ Daniel J. Boorstin. *The Americans. The Colonial Experience*. Random House, 1958, pp. 386–406.

Taču sabiedrības vēsturiskajā atmiņā ir sastopami arī pilnīgi pretēji piemēri. Šajā kontekstā mūsdienu krievu vēsturnieks Aleksandrs Ņikonovs kā unikālu notikumu min 1812. gada Napoleona armijas karagājieni uz Krieviju un šī fakta uztveri sabiedrībā. Ņikonovs apgalvo, ka viņam grūti izprotamu iemeslu dēļ Krievijā absolūtais vairākums līdz pat mūsdienām uzskata, ka Napoleonu padzina varonīgā krievu armija ar Mihailu Kutuzovu priekšgalā un šī krievu uzvara ir apliecinājums aksiomai, ka Krieviju iekarot nevar, pateicoties tās varonīgajai un unikālajai tautai. Interesanti, ka šāds priekšstats nebija laikabiedriem, jo šo koncepciju par Napoleona armijas sagrāvi izveidoja Staļina laika vēsturnieks Jevgenijs Tarle.¹⁷ Līdz ar to ir pilnīgi bezjēdzīgi pierādīt, ka Napoleons faktiski uzvarēja visās 1812. gada kampaņas kaujās, ka viņa mērķis nebija Krieviju iekarot, un tas nav izdarāms nevis pretestības, bet gan Krievijas ģeogrāfiskā plašuma dēļ un ka nevis Kutuzovs padzina Napoleonu, bet viņš aizgāja no Krievijas tad, kad pats šādu lēmumu pieņēma.¹⁸

Sabiedrības kolektīvajai apziņai īpatnības piemīt arī vēsturisko personību izvērtēšanā. Nereti ir tā, ka par pagātnes un laikmeta simboliem kļūst ne tā persona, kas būtu vēlama 21. gadsimta politiskajā vidē, vai kuru par vēlamu un cienījamu atzītu un ieteiktu vēsturnieki. ASV vēsturē šāda persona ir dienvidnieks Konfederātu armijas virspavēlnieks ģenerālis Roberts Lī (*Lee*). Visi vēsturnieku mēģinājumi par vismaz līdzvērtīgu personu Pilsoņu kara laikmetā sabiedrības vēsturiskajā apziņā padarīt Savienības armijas virspavēlnieku ģenerāli Ulisu Grāntu (*Ulysses Grant*) nav izdevušies, un Grānts nekad tā arī nav kļuvis pat par visu ziemeļnieku puses simbolu, kāds neapšaubāmi ir Lī Dienvidos un 20. gadsimtā jau arī visā ASV. Vēsturnieku pamatotie argumenti, ka Grānts taču uzvarēja Pilsoņu karā, saglāba ASV vienotību un bija ASV prezidents un tāpēc vajadzētu ar Grānta personību identificēt Pilsoņu kara laiku un ar viņu pamatoti lepoties, nav sabiedrības apziņā

¹⁷ Александр Никонов. *Наполеон*. Москва, 2010, с. 259–262.

¹⁸ *Ibidem*, с. 263.

iesakņojušies. Problēma ir tajā, ka vēsturiskā apziņa drīzāk veidojas emociju, ne analīzes un pierādījumu iespaidā. Un tieši ģenerālis Lī izraisa vairāk emociju, jo ir melodramatiska personība. Lī atsakās no Savienības armijas virspavēlnieka amata un ģenerāļa pakāpes goda un pienākuma dēļ, viņš karo skaisti un pašuzpurējoties, zaudē ar cieņu un simbolizē skaisto Dienvidu bojāeju, tādējādi radot sabiedrībā nostalgiju par laiku un sabiedrību, kas kādreiz bija un vairs nekad nebūs. Varētu pat teikt, ka Lī ir kļuvis par vecās, labākās un aizgājušās Amerikas simbolu, bet Grānts turpreti simbolizē jauno, kapitālistisko, imigrantu, bezdarba, noziedzības, depresijas un krīžu laikmeta ASV. Un neviens nezina, kā būtu bijis, ja uzvara būtu Dienvidu un Lī pusē.¹⁹

Nostalgija par zaudēto un aizgājušo ir emocijas, kuras ietekmē un rada līdzīgas problēmas dažādu laiku un dažādu valstu vēsturniekiem, gluži tāpat kā sabiedrības kolektīvo vēsturisko atmiņu.

HISTORY OF GREAT POWERS MODERN DIPLOMACY IN COLLECTIVE HISTORY CONSCIENCE

Summary

The mission of the First Congress of Historians among others was a formation of collective history conscience as well as national identity in our society. This significant objective represents high demands for historians not only large knowledge but also maturity. However, it is not clear if historians in Latvia and even in Western countries are able to influence the public opinion. The case of history literature devoted to George Washington proved that 5 volume large works were boring and uninteresting and therefore left less influence than cheap large spread brochures with actually fictional episodes. Sometimes so created myths can become truth and influence the destiny of whole nations.

¹⁹ William M. S. Rasmussen, Robert S. Tilton. *Lee and Grant*. Virginia Historical Society, 2007, pp. 13–45.

Stories about the revolutionary French nation helped to cause several revolutions and self-fulfillingly strengthened this reputation.

Frequently in British history, attitude towards past wars depends on nowadays policy and sentiment. The British defeat in the United States War of Independence is not perceived as a bitter defeat because the USA does not belong to their eternal and historical enemies like France and Germany. Sides of conflicts create their heroes, sometimes fighters for unjust cause are able to create legendary and worshipped heroes, but winners and embodiment of generally recognised just cause fail to construct a consolidating myth. Myths and legends are significant for the atmosphere of historians' work and frequently remind about their existence.

NAPOLEONA BONAPARTA 1812. GADA KARAGĀJIENS MŪSDIENU KRIEVU HISTORIOGRĀFIJĀ¹

Sagaidot 1812. gada Napoleona karagājiena Krievijā divsimto gadadienu, krievu vēstures literatūra, kas ir veltīta šī notikuma atcerei, apjoma ziņā ir neaptverama un līdz ar to visai grūti pārskatāma. Turklāt mūsdienu krievu vēstures zinātnē par 1812. gada karu ir problemātiski saskatīt kādu vienojošu koncepciju kara problemātikas interpretācijā, jo vēsturnieki, kurus it kā būtu iespējams uzskatīt par piederīgiem vienam vēstures virzienam vai skolai, nereti ļoti principiālos jautājumos pauž pilnīgi atšķirīgus uzskatus. Tāpēc mūsdienu Krievijas historiogrāfiju 1812. gada kara izpētē raksturo viedokļu dažādība, kopīgas koncepcijas neesamība un vēsturnieku individuālisms. Par kopīgu iezīmi jaunākajā krievu historiogrāfijā var uzskatīt tendenci drupināt padomju vēsturnieku koncepciju atsevišķos jautājumos, kas ir radījusi situāciju, ka padomju laika koncepcijā nav palicis laikam neviena neapstrīdēta elements. Krievu vēsturniece Lidija Ivčenko ironiski atzīmē, ka visā krievu historiogrāfijā sākot no 19. gadsimta līdz pat mūsdienām tomēr ir viena nemainīga iezīme – simpātijas pret Napoleonu. Ivčenko raksta, ka krievu mentalitāte un Napoleons varētu būt doktora disertācijas cienījams izpētes objekts kā unikāla attieksme pret iebrocēju.² Vēsturniece gan pati skaidro šo fenomenu, norādot, ka cara laiku krievu virsnieki rakstīja par Napoleonu kā cienījamu pretinieku; pirms Pirmā pasaules kara, 1912. gadā simtgades pasākumos netika aizmirsts, ka Francija ir

¹ Pirmo reizi publicēts: *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, 2012, 3. nr., 14.–19. lpp.

² Lidия Ивченко. Не драться по славе? Историкография 1812 года: нынешнее состояние. *Родина*, 2012, no. 6, c. 9.

Krievijas sabiedrotais; savukārt Staļina laikā Napoleonu gan uztvēra kā ienaidnieku, tomēr atzina viņa personības lielumu un ietekmi, bet mūsdienās daļa krievu vēsturnieku labprāt akcentē Napoleona liberālās idejas.³

Lai gan par 1812. gada karu mūsdienā krievu vēstures zinātnē ir liela viedokļu dažādība, visai nosacīti var iedalīt trīs virzienus. Pirmā vēsturnieku grupa uztur spēkā un turpina attīstīt, taču tomēr vairāk aizstāvēt padomju koncepciju. Šī viedokļa paudēji apgalvo, ka Napoleons Bonaparts gribēja iekarot, pakļaut, sadalīt vai pat iznīcināt Krieviju, taču to nepieļāva izcilais krievu karavadonis ģenerālis Kutuzovs, kurš sakāva Napoleonu Borodinas kaujā, taču taktisku un stratēģisku apsvērumu dēļ ļāva Napoleonam ieņemt Maskavu, kuru Napoleona armija izlaupīja un nodedzināja, taču pēc tam ar krievu zemnieku partizānu kara atbalstu okupantus sagrāva un padzina no Krievijas. Tātad Napoleonu sakāva visa krievu tauta, kas vienlaikus cīnījās pret vietējo muižniecību, jo krievu zemnieki bija ne tikai patrioti, bet arī izprata šķiru cīņas nozīmi.⁴ Šādus uzskatus var atrast arī jaunākajā krievu literatūrā, un ir jāatzīst, ka padomju historiogrāfijas uzskatu ilglaicīguma pamatā ir ne tikai koncepcija, bet arī metodoloģija.

Diametrāli pretēja interpretācija 1812. gada karam sastopama vēsturnieku darbos, kurus šī raksta autore gribētu nodēvēt par liberāļiem un daļu no viņiem varbūt pat par bonapartistiem. Šīs otrās grupas vēsturnieku darbu pamatā ir vienojoša ideja, ka 1812. gada karš ir monarhistiskās, reakcionārās un atpalikušās Krievijas cīņa ar progresīvo Napoleona laika Franciju. Tāpēc viņus vieno nožēla par Napoleona aiziešanu no Krievijas un vēlāk arī sakāvi, jo tāpēc Krievijā nenotika ne eiropēizācija, ne liberalizācija, ne arī modernizācija, tā vietā Krievija ieslga stagnācijā, palika “aziātiska” un atpalika no Eiropas visos aspektos. Tāpēc cīņa pret Napoleonu faktiski ir cīņa pret progresu.⁵ Taču pārmest

³ Ibidem, c. 21.

⁴ *PSRS vēsture*. 2. sējums. Rīga: Zvaigzne, 1967, 594.–607. lpp.

⁵ *В эпоху 1812 года*. Москва, 2012, с. 104.

liberālajiem krievu vēsturniekiem nepatriotisku pozīciju, kā tas varētu izskatīties, tomēr nebūtu īsti pareizi, jo viņi ir pilnīgi pārliecināti, ka Napoleona plāns nebija ne iekarot, ne arī iznīcināt Krievijas valsti.⁶ Protams, liberālo vēsturnieku uzskati lielai daļai krievu zinātnieku nav pieņemami, tāpēc polemika ar viņiem ir ļoti dzīva. Piemēram, vēsturnieks Viktors Bezotosnijs savā grāmatā veselu nodaļu ir veltījis sava liberālā kolēģa Nikolaja Troicka⁷ pozīcijas atspēkošanai.⁸ Polemiku ar liberāļiem atvieglo fakts, ka daļa no viņiem nav profesionāli vēsturnieki, tātad nav uztverami nopietni. Pat vēsturniekam Troickim pārmet neprofesionalitāti, jo viņš nevarot vērtēt feldmaršalu Kutuzovu⁹ tikai tādēļ, ka lielāko mūža daļu esot pētījis narodņikus. Savukārt vēsturnieku Aleksandru Ņikonovu noteikti nosauks par žurnālistu, bet liberālo vēsturnieku Jevgeņiju Ponasenkovu par pārāk jaunu un šovmeni.¹⁰ Lai arī mūsdienu Krievijas vēstures zinātnē nedominē liberālo vēsturnieku viedoklis, tas tomēr ir visai populārs sabiedrībā, jo tiek izplatīts ar moderno saziņas līdzekļu palīdzību.

Plašāko pētnieku grupu 1812. gada kara interpretācijas kontekstā veido visdažādāko uzskatu vēsturnieki, kurus nevieno kāda noteikta konceptuāla pieeja, bet no kuriem lielākā daļa ir profesionāli zinātnieki, kuri strādā vai nu Krievijas augstskolās, vai zinātniskos institūtos un faktiski arī nosaka “toni” mūsdienu Krievijas vēstures zinātnē 1812. gada kara pētniecībā. Krievu vēsturniece Lidija Ivčenko, raksturojot 1812. gada kara izpētes līmeni mūsdienu Krievijā, ar nožēlu konstatē, ka divdesmit gados tā arī nav panākta vienošanās par nopietnu metodoloģisku pamatu vai pieeju šā jautājuma pētniecībā. Tā vietā

⁶ Александр Никонов. *Наполеон. Попытка No. 2*. Москва: Питер, 2010, с. 230–270.

⁷ Николай Тройцкий. Антинаполеоновские коалиции 1813–1815 гг. *Доклады Академии военных наук*. 2004, no. 12, с. 72–83.

⁸ Виктор Безотосный. *Россия и Европа в эпоху 1812 года. Стратегия и геополитика*. Москва, 2011, с. 95–136.

⁹ Sk.: Николай Тройцкий. *Фельдмаршал Кутузов: Мифы и факты*. Москва: Центрполиграф, 2002.

¹⁰ Ивченко. *Не драться...*, с. 12–13.

krievu vēsturnieki vai nu atkārtο pirmsrevolūcijas laika idejas, vai arī mēģina kaut ko pārņemt no Eiropas vēsturnieku koncepcijām.¹¹ Tāpēc izprast mūsdienu Krievijas attieksmi pret Napoleona Krievijas kampaņu nevar, jo tā nav noformulēta. Krievijas ievērojamākie vēsturnieki neatkarīgi cits no cita vai nu cenšas modernizēt padomju historiogrāfijas pamatnostādnes, vai arī apstrīdēt liberālo vēsturnieku “pārdošākās” idejas. Tāpēc šajā rakstā zināmākie krievu mūsdienu vēsturnieki tiks saukti par centristiem.

Kādi tad ir galvenie strīdīgie pamatjautājumi par 1812. gada karu mūsdienu krievu vēstures literatūrā?

Vispirms ir jāapskata jautājums par Napoleona mērķi. Vai ir taisnība padomju vēsturniekiem, ka Napoleons iebruka Krievijā negaidīti un nodevīgi un gribēja Krieviju sagraut un sadalīt? Mūsdienās tā domā un raksta retais. Piemēram, vēstures doktors Vadims Smirnovs savā 2009. gadā izdotajā grāmatā atklāj Napoleona plānu ieņemt Pēterburgu un sagraut Krieviju,¹² taču centriskie vēsturnieki viņu tūlīt arī bargi nokritizē. Oļegs Zaharčuks, analizējot Smirnova darbu, izsaka pat domu, ka, tā rakstot 21. gadsimtā, tiek diskreditēta krievu akadēmiskā vēstures zinātne.¹³ Pat Napoleonu nīstošais krievu vēsturnieks Viktors Bezotosnijs ir spiests atzīt, ka iebrukums caram Aleksandram I nebija ne tikai negaidīts, bet viņš pat bija informēts par dienu, stundu, kā arī vietu, kur Napoleons šķērsos Krievijas robežu, taču darīja visu, lai definētu uzbrukumu kā nodevīgu un parādītu, ka šajā karā Krievija ir upuris, bet Napoleons agresors,¹⁴ kas būtībā nemaz tā nebija. Liberālais krievu vēsturnieks un Napoleona apoloģēts A. Ņikonovs iet vēl tālāk, apgalvojot, ka, šķērsojot Nemunu, 24. jūnijā Napoleons devās pretī

¹¹ Ibidem, c. 9–10.

¹² Sk.: Вадим Смирнов. *Русская армия в борьбе с иноземными захватчиками в XIX веке*. Харьков, 2009.

¹³ Олег Захарчук. Так рождаются мифы. Наполеоноведение и современная постсоветская наука. *Родина*, no. 6, 2012, c. 25–29.

¹⁴ Безотосный. *Россия и Европа..*, c. 68.

agresoram, jo, pārkāpjot Tilzītes vienošanos, Krievijas cars Aleksandrs faktiski bija pieteicis karu Napoleonam. Turklāt Ņikonovs īpaši uzsver, ka Napoleons savu karagājieni sauca par “poļu karu”, jo robeža, kuru Lielā armija šķērsoja 1812. gada jūnijā, bija Polijas vēsturiskā teritorija un tikai nesen bija kļuvusi par Krievijas impērijas robežu. Turklāt Aleksandram I bija intervences plāni Eiropā un Krievija gatavojās karam, tikai cars nevarēja izšķirties sākt uzbrukumu, bet Napoleons izlēma pirmais, lai pēc iespējas ātrāk, nemaz neieejot Krievijā, piespiestu Krieviju slēgt mieru un atjaunot ko līdzīgu Tilzītes līgumam.¹⁵ Kaut arī lielākā daļa postpadomju krievu vēsturnieku neuzskata cara politiku par miermīlīgu, tomēr Napoleona kampaņu par preventīvu karu arī īsti atzīt negrib. Piemēram, Bezotosnijs preventīvā kara ideju noraida, pamatojot savu viedokli ar Krievijas armijas vājumu, kas 1812. gadā uz Eiropu nemaz nebūtu spējīga doties.¹⁶ Krievu historiogrāfija ilgstoši ir centusies attaisnot Krieviju par Tilzītes līguma pārkāpumu, detalizēti pierādot šī līguma ekonomisko neizdevīgumu Krievijai, vienlaikus cenšoties pietušet līguma nozīmi Krievijas agresīvās ārpolitikas ierobežošanā. Liberālais vēsturnieks Jevgeņijs Ponasenkovs¹⁷ nepārprotami apgalvo, ka Lielbritānijas ekonomiskā blokāde Krievijai nebija neizdevīga kaut vai tāpēc vien, ka, nespējot sūtīt izejmateriālus uz Angliju, Krievija bija spiesta beidzot sākt ražot pati. Blokādes laikā Krievijas rūpnieciskās ražošanas apjoms pieauga pusotru reizi, bet strādnieku skaits – divas reizes. Finanšu krīze Krieviju piemeklēja nevis tāpēc, ka ekonomiskās blokādes dēļ valsts kasē neienāca 3,6 miljoni rubļu un zaudējumus tiešām cieta izejvielu tirgotāji, bet gan tāpēc, ka cars Aleksandrs I gatavojās karam un militārie izdevumi pieauga līdz 55 miljoniem rubļu.¹⁸ Taču Tilzītes līguma galvenais sasniegums, pēc liberālo krievu vēsturnieku domām, bija tas, ka līguma darbības laikā Krievijā parādījās feodālās sistēmas reformēšanas iedīgļi

¹⁵ Никонов. *Наполеон...*, с. 246–247.

¹⁶ Безотосный. *Россия и Европа...*, с. 64.

¹⁷ Ск.: Евгений Понасенков. *Правда о войне 1812 года*. Москва, 2004.

¹⁸ Никонов. *Наполеон...*, с. 236–237.

kā rezultāts sadarbībai ar Napoleonu. Šo reformu iesākšana, kam vajadzēja novest pie Krievijas liberalizācijas un eiropēizācijas, bija ļoti nepatīkama krievu birokrātijai un muižniecībai, un viņi darīja visu, lai reformas nepieļautu un Tilzītes līgums pārstātu darboties.¹⁹

Šķiet, ka vissmagākais jautājums postpadomju vēsturniekiem ir krievu armijas atkāpšanās un dzimtenes atdošana ienaidniekam faktiski bez cīņas. Ņemot vērā šī jautājuma sensitivitāti, lielākā daļa mūsdienu krievu vēsturnieku joprojām uztur spēkā padomju historiogrāfijas postulātu, ka krievu armijas atkāpšanās bija rūpīgi izplānota rīcība ar mērķi novājināt Napoleona armiju un tikai tad to sakaut. Mūsdienu vēsturnieki centristi gan atzīst, ka atkāpšanās taktika ir bijis liels upuris, jo parasti tomēr “izdedzinātās zemes” taktiku paši savā zemē neizmanto, tāpēc krievu plāns ir bijis bīstams, un risku var salīdzināt ar balansēšanu uz naža asmens. Taču tas tomēr esot attaisnojies, jo cars ir piespiedis Napoleonu spēlēt pēc saviem noteikumiem, ievilinot Napoleonu Krievijā, kur viņš tiešām negribēja iet, un tā liekot Napoleonam zaudēt, nemaz nesākot karot.²⁰ Tātad mūsdienu Krievijā dominē viedoklis, ka cars Aleksandrs I pārspēja viltībā Francijas imperatoru un pats viņu Krievijā ievilināja. Šādai notikušā interpretācijai tiek meklēts atbalsts arī Rietumu vēsturnieku darbos, galvenokārt britu literatūrā, jo Lielbritānijā tikpat kā nav Napoleonam simpatizējošu vēsturnieku. Briti nevar piedot Francijas imperatoram ne kontinentālo blokādi, ne arī britu lepnuma admirāļa Nelsona bojāeju Trafalgaras kaujā cīņā pret franču floti. Tāpēc popularizēts un tulkots krievu valodā tiek, piemēram, Kembridžas Universitātes profesora Dominika Līvena (*Lieven*) pētījums²¹, kurā krievu armijas varonība tiek pamatota ar spēju atkāpties tik tālu ceļu no Viļņas līdz Maskavai.²²

¹⁹ Ibidem, c. 242–243.

²⁰ Безотосный. *Россия и Европа*, с. 63–68.

²¹ Sk.: Доминик Ливен. Право одержать победу. Россия против Наполеона. *Родина*, 2012, no 6, с. 31.

²² Sk.: Dominic Lieven. *Russia against Napoleon. The Battle for Europe, 1807 to 1814*. London: Penguin Adult, 2009.

Lielākā daļa Rietumu autoru gan tā nekad nav uzskatījuši, bet krievu armijas atkāpšanos skaidrojuši ar pietāti pret Napoleona armijas kaujas spējām un krievu ģenerāļu bailēm iesaistīties izšķirošā kaujā ar Napoleonu. Krievijā mūsdienās tā uzdrošinās rakstīt retais, jo bēgšanas atzīšana būtu pazemojoša un to sabiedrībai būtu grūti pieņemt. Tāpēc vēsturnieki centristi ļoti asi kritizē Aleksandru Ņikonovu, kurš krievu armijas atkāpšanos nosauc par bēgšanu, savu viedokli pamatojot ar Barklaja de Tolli atstādināšanu no Krievijas armijas komandiera posteņa, jo viņam tika pārņemta Krievijas atdošana Napoleonam bez cīņas. Taču, kā raksta Ņikonovs, gan de Tolli, gan Kutuzovs saprata, ka Napoleonu uzvarēt viņi nekad nevarēs, tomēr apzinājās, ka Krieviju arī turpmāk atdot bez cīņas viņiem neviens neļaus.²³ Ja plānveida atkāpšanās koncepcijas pozīcijas postpadomju krievu zinātnē faktiski ir noturētas, plāna pilnīgu izpildi, t. i., novājinātās Napoleona armijas galīgu sakāvi un padzišanu no Krievijas, mūsdienās uztur spēkā vairs tikai retais. Lielākā daļa krievu vēsturnieku atzīst ne tikai Napoleona uzvaru Borodinas kaujā,²⁴ bet arī Rietumos sen zināmo faktu, ka Krievijas kampaņas laikā Napoleons personīgi nezaudēja nevienu kauju, un tāpēc plāns sakaut Lielo armiju atpakaļceļā arī neizdevās, jo Napoleonam pat fināla kaujā pie Berezinas upes izdevās izvairīties un tā arī palikt nesakautam.²⁵

Postpadomju historiogrāfijā ir visai plaši izplatīts viedoklis, ka pie krievu armijas zaudējumiem un neveiksmēm ir vainojams feldmaršals Kutuzovs. “Antikutuzova versija”, kā to dēvē vēsturniece Ivčenko, kļuva populāra Krievijā pēc vēsturnieka Nikolaja Troicka grāmatas iznākšanas²⁶, kuras kopīgo noskaņu par Kutuzovu kā sliktu, slinku, miegainu un netalantīgu karavadoni ir kļuvīši gandrīz neiespējami atspēkot. Kutuzovam pārmet zaudējumu Borodinas kaujā, kur viņš, būdams aizsardzības pozīcijās ar lielākiem spēkiem, ne tikai zaudēja mazskaitlīgākajai

²³ Никонов. *Наполеон...*, с. 268.

²⁴ Ивченко. *Не драгаться...*, с. 14.

²⁵ Безотосный. *Россия и Европа...*, с. 69–70.

²⁶ Sk.: Тройцкий. *Фельдмаршал Кутузов: Мифы и факты.*

uzbrūkošajai Napoleona armijai, bet cieta arī lielākus dzīvā spēka zaudējumus nekā uzbrucēju armija.²⁷ Militārajā vēsturē parasti viss notiek tieši pretēji, tāpēc zaudējums ar lielākiem spēkiem, esot aizsardzības pozīcijās, ir retums un tiešām liecina par virspavēlniecības talanta trūkumu vai nolaidību. Tāpēc ir saprotama krievu liberālo vēsturnieku neizpratne par to, ka Krievijā joprojām ir vēsturnieki, kas uzskata, ka pie Borodinas uzvarēja krievu armija, šo viedokli cenšoties pamatot ar krievu armijas lielāku mobilitāti pie Borodinas,²⁸ kā arī ar faktu, ka Napoleons krievu armiju pilnīgi neiznīcināja un tā spēja organizēti atkāpties.²⁹ Savukārt fakts, ka Kutuzova neveiksme pie Borodinas ļāva Napoleonam tūlīt ieņemt Maskavu, ko Kutuzovs nemaz necentās aizstāvēt vai arī vairs nevarēja to izdarīt, tiek skaidrota ar visai grūti izprotamu feldmaršala viltību, kā arī attaisnota ar Kutuzova vēlmi saudzēt karavīru dzīvību.³⁰

Padomju historiogrāfijas tēze, ka Napoleona armija aizdedzināja un izlaupīja Maskavu, mūsdienās arī vairs netiek uztverta nopietni, bet gan atzīta par izdomājumu.³¹ Napoleona plāns bija pārziemt Maskavā, tāpēc Maskavu aizdedzināt pavēlēja ģenerālgubernators kņazs Fjodors Rostopčins, liekot no pilsētas izvest visas ugunsdzēsāmās iekārtas, savukārt Napoleons centās ieviest degošajā Maskavā kārtību un arestēt dedzinātājus.³² Mūsdienās īpaši akcentē faktu, ka Maskavā sadega 20 000 Borodinas kaujā ievainoto krievu karavīru. Napoleons par Maskavas dedzināšanu rakstīja, ka “viņi aizdedzina gadsimtus, lai radītu man īslaicīgas grūtības”³³.

Tā kā izdegušajā Maskavā pa ziemu palikt nevarēja, Napoleons nolēma aiziet no Krievijas. Atpakaļceļā krievu armija viņu netraucēja,

²⁷ Никонов. *Наполеон..*, с. 268–269.

²⁸ Захарчук. *Так рождаются мифы..*, с. 25–29.

²⁹ Никонов. *Наполеон..*, с. 268.

³⁰ Ивченко. *Не драться..*, с. 14.

³¹ Захарчук. *Так рождаются мифы..*, с. 25.

³² Ibidem.

³³ Никонов. *Наполеон..*, с. 275.

un tikai pie Berezinas upes bija izplānota Napoleona armijas ielenkšana un galīgā sakaušana ar jauniem krievu armijas spēkiem no dienvidiem. Napoleona armijā sala un bada dēļ bija palikuši tikai 30 000 karavīru, taču arī Berezinas operācija beidzās ar krievu armijas neveiksmi, kuras iemeslus nespēja saprast ne laikabiedri, ne arī vēsturnieki. Krievu liberālais vēsturnieks Ponasenkovs to skaidro ne tikai ar Kutuzova nemākulību, bet arī ar vēlmi vērpt intrigas, tādējādi izgāžot visu operāciju.³⁴ Tāpēc šķiet visai pamatots liberālo vēsturnieku atzinums, ka Napoleonu no Krievijas neviens nepadzina, vismazāk jau Kutuzovs, un Napoleons aizgāja tad, kad pats gribēja.³⁵ Un visbeidzot pēdējais jautājums – partizānu karš jeb “tautas kara runga” (“*дубина народной войны*”), kā to ir nodēvējis Ļevs Tolstojs, un kāpēc 1812. gada karu Krievijā sauc par Tēvijas karu. Liberālie vēsturnieki no Tēvijas kara apzīmējuma vēlas atteikties, jo neredz tautas atbalstu un dalību cīņā pret Napoleona armiju, skaidrojot to ar nacionālās apziņas un patriotisko ideālu trūkumu zemā izglītības līmeņa dēļ. Pat vēsturnieki centristi ir spiesti atzīt, ka visa sabiedrība pret Napoleonu nesacēlās, jo Krievija bija feodāla, taču muižniecības patriotisma dēļ no Tēvijas kara jēdziena lietošanas tomēr neiesaka atteikties.³⁶

Ideja par tautas karu radās dekabristu laikā, kuri ļoti gribēja ticēt krievu tautai un tāpēc to idealizēja, bet tautas kara koncepcija pilnīgi tika pamatota padomju laikā, lai iekļautos marksisma tēzē par tautu kā galveno vēstures veidotāju.³⁷ Postpadomju historiogrāfija no tautas kara idejas, šķiet, ir atteikusies visvieglāk. Mūsdienās gan raksta par partizānu karu, bet ar to saprot aizmugurē karojošas, no militārā dienestā esošām personām ar pavēli veidotas vienības, kuras ir pakļautas armijas komandieriem. Turklāt mūsdienās uzsver, ka militārās aizmugures

³⁴ Ibidem, c. 295.

³⁵ Ibidem, c. 263.

³⁶ Виктор Безотосный. А была ли война Отечественной? *Родина*, 2012, no. 6, c. 4–8.

³⁷ Андрей Попов. Добрые поселяне. О классовой борьбе и патриотизме крестьянства в 1812 г. *Родина*, 2012, no. 6, c. 21–25.

vienības ir Barklaja de Tolli un nevis Kutuzova ideja. Krievu vēsturnieki ir spiesti atzīt, ka vienkāršajā krievu tautā nebija patriotisma, ne arī intereses cīnīties pret Napoleonu. No zemessardzes dezertēja apmēram 70 %, bet stihiski izveidojušās zemnieku grupas labākajā gadījumā var nosaukt par paš aizsardzības vienībām, lai aizsargātos gan no franču, gan krievu un kazaku marodieriem, bet sliktākajā gadījumā par zemnieku bandām, kas uzbruka gan krievu armijas pārtikas vienībām, gan no franču armijas atpalikušajiem karavīriem. Pret zemnieku bandu gūstā nonākušajiem frančiem izturējās īpaši nežēlīgi, gūstekņus piekāva, vārīja dzīvus, apraka dzīvus, dūra ar dakšām un grieza gabalos. Šādi fakti ir brīvi pieejami Krievijas arhīvos.³⁸ Krievu zemnieku intereses trūkumu par valsts likteni var skaidrot ar visai miglaino priekšstatu par Napoleonu un frančiem vispār, taču lielākajai daļai nebija nekāda priekšstata. Krievu zemnieki bija pārliecināti, ka Napoleons un viņa armija ir antikristi, kas ēd cilvēkus un baidās no krusta. Tāpēc, ieraudzījuši franču karavīrus, krievi izmisumā bēga, meta krustus, krita ģibonī un pat lūdzās, lai neapēd. Franču karavīru atmiņās vienojošais ir pārsteigums par krievu zemnieku briesmīgo nabadzību un tumsonību. Tāpēc arī Napoleons, iepazīnis krievu tautas zemo morāli, intelektuālo līmeni un rupjos instinktus, saprata, ka dzimtbūšanas atcelšana Krievijā nozīmētu nāvi, laupīšanas un ciešanas.³⁹ Nobeigumā jāsecina, ka postpadomju krievu historiogrāfijā 1812. gada kara izvērtējumā ir skaidri redzama viedokļu dažādība, interpretāciju atšķirība, kā arī jaunu atziņu visai aktīva popularizēšana sabiedrībā.

³⁸ Владимир Воронов. “Белые пятна” войны 1812 года. *Совершенно секретно*, 02.08.2012, с. 14–16.

³⁹ Никонов. *Наполеон..*, с. 258–262, 276.

NAPOLEON'S INVASION OF RUSSIA IN 1812 IN RECENT RUSSIAN HISTORIOGRAPHY

Summary

The article is devoted to the bicentennial anniversary of Napoleon's invasion into Russia in 1812. Uncountable publications, conferences, meetings take place in Russia in the context of the bicentennial anniversary. This article is exactly devoted to the recent Russian historiography, which has made some radical changes in the understanding of the Napoleonic era in Europe and Napoleon's revolutionary wars and foreign policy. No matter what is written about Napoleon and Russia in France, Great Britain or Germany, it is really only Russia that counts. In post-soviet historiography Marxist interpretation would thus remain minority. This Marxist interpretation could be summarized in the following manner: Napoleon and his Grand Armee invaded Russia unexpectedly and treacherously; Napoleon was the aggressor, but Tsar Alexander I was an innocent victim; the Russian army at the guidance of outstanding Field-Marshal Kutuzov achieved a brilliant victory at Borodino and after that turned out Napoleon from Russia; Russian peasant guerillas took an active part in that patriotic war. The second group of post-soviet Russian historians are liberals, whose position is based on liberal values: modern society, reformation of feudalism, abolition of absolutism, freedom and equal rights. Liberal Russian historians represent the viewpoint that the struggle between France and Russia was that between absolute monarchy and modern state. According to liberal Russian historians, Napoleon's invasion of Russia was a preventive war against the aggressive policy and aims of Tsar Alexander I. Liberals argue that Napoleon won the Battle of Borodino, while the Russian army lost the battle, because Kutuzov was an untalented, unsuccessful, lazy and dishonorable Field-Marshal and person. But the recent opinion that peasant guerillas were non-existent, is accepted not only by liberal but also by moderate historians. And finally, Napoleon and his army were not driven away from Russia by Kutuzov and partisans, Napoleon himself ordered retreat.

The third group of post-soviet Russian historians support a moderate viewpoint which means that disputable questions are not simple and discussions should be continued.

AMERIKAS SAVIENOTO VALSTU PILSOŅU KARŠ: VĒSTURES PROBLĒMAS¹

1861. gada aprīlī sākās apjomīgākais militārais konflikts ASV vēsturē – Pilsoņu karš, kurā krita līdz šim lielākais amerikāņu karavīru skaits, tāpēc ASV vēstures literatūrā Pilsoņu karš vienmēr ir bijis uzmanības centrā, un nozīmīgākie pamatjautājumi, šķiet, ir noskaidroti. Tomēr ne visas no šīm pamatpatiesībām ir skaidras Eiropā, tāpēc amerikāņu akadēmiskajām aprindām palīgā nāk kinoindustrija, lai visai nepārprotami parādītu, ka Pilsoņu kara kontekstā ne ASV historiogrāfijā, ne arī sabiedrībā nekad nav dominējusi vietējās nozīmes “uzvarētāju versija”, un šī īpatnība tad arī ir visa ASV Pilsoņu kara izpratnes atslēga, un tāpēc nav nepieciešams uzvarētāju pusi, ko sarunvalodā dēvē arī par Ziemeļiem, visos aspektos parādīt kā morāli pārāku vai progresīvu. Šāda brīvība atvieglo vēstures pētniecību un tuvina zinātniekus vēstures patiesībai. Tāpēc ir nepārprotami skaidrs, ka Ziemeļi neiesaistījās karā, lai atbrīvotu vergus un atceltu verdzību, Abrahams Linkolns (*Lincoln*) nebūt neienīda Dienvidus², Dienvidi nebija ne ekonomiski atpalikuši, ne arī laiski jauninājumu ieviešanā³, savukārt Ziemeļi gan štatu pārvaldes, gan sabiedrības limenī vairākumā bija rasistiski noskaņoti.⁴ Tāpēc Pilsoņu kara izcelšanās un abu karojošo pušu motivācija, lai arī ir samērā komplicēta un daudzšķautņaina dažādu aspektu simbioze,

¹ Pirmo reizi ar nosaukumu “Amerikas Savienoto Valstu Pilsoņu karš: 150. gadskārta” publicēts: *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, 2011, 2. nr., 86.–93. lpp.

² Richard Hofstadter. *The American political tradition and the men who made it*. New York, 1991, pp. 92–112.

³ John Mack Faragher, Mari Jo Buhle, Susan H. Armitage, Daniel H. Czitrom. *Out of Many. A History of the American People*. Vol. I. New Jersey: Prentice Hall, 2000, pp. 297–300.

⁴ *The American Promise: a History of the United States*. New York, 2009, pp. 427–429.

tomēr amerikāņu vēsturniekiem ir visai izprotama un īpašas problēmas nerada, un mūsdienās pat neiezīmē krasas viedokļu atšķirības.

Problēmas drīzāk rada Pilsoņu kara morālie un idejiskie aspekti. ASV vēsturnieki tā arī īsti nespēj atbildēt, vai 19. gadsimtā var runāt par Dienvidu nāciju ar visiem nāciju raksturojošajiem elementiem, vai amerikāņi tomēr bija viena nācija, kuru plosīja nesaprašanās?⁵ Tāpat mulsiņoša no morālā viedokļa ir uzvarētāju puses ģenerāļu taktika kara beigu posmā uzsākt karu pret Dienvidu civiliedzīvotājiem, protams, saņemot prezidenta Linkolna atbalstu. Amerikāņu vēsturnieki šo Pilsoņu kara aspektu raksturo tikai no taktikas viedokļa kā kara jauninājumu, izvairoties skaidri definēt savu attieksmi mūžīgajā jautājumā par mērķi un tā sasniegšanas līdzekļiem.⁶ Ir pat centieni ko līdzīgu kara taktikā sameklēt arī Dienvidu armijas darbībā⁷, tādējādi mēģinot morāli līdzsvarot abas karojošās puses, taču, tā kā Dienvidu armija gandrīz visu karadarbības laiku aizstāvējās savā teritorijā un dienvidnieku karavīriem ar Ziemeļu civiliedzīvotājiem kontaktu tikpat kā nebija, vērigam lasītājam, it īpaši vēsturniekam, ir skaidri redzama šādu nepamatotu paralēlu vilkšanas motivācija. Tomēr lielākajā daļā jautājumu, kas saistīti ar Pilsoņu kara izcelšanos, karojošo pušu mērķiem, kara norisi un sekām amerikāņu vēsturniekiem redzējums ir visai saskanīgs.

Pilsoņu kara galvenais iemesls bija sekcionalisms ASV 19. gadsimta sabiedrības un valsts attīstībā, kurā faktiski nebija vainīgo. Valsts un sabiedrība sāka diferencēties nevis pēc etniskā, sociālā vai politiskā principa, bet primāri pēc reģionālās piederības, kas bija saistīts ar specifisku reģionu vēsturisko attīstību, kuras rezultātā aktualizējās jautājums par reģionu jeb štatu un valsts interešu primaritāti, kas izpaudās

⁵ Дж. Мюррин. Война, революция и формирование нации. *Американский ежегодник*, 1997. Москва, 1997, с. 21–55.

⁶ Eliot A. Cohen. *Supreme Command. Soldiers, Statesmen and Leadership in Wartime*. New York: Simon and Schuster, 2003, pp. 32–33; Mark Grimsley. *The Hard Hand of War: Union Military Policy toward Southern Civilians, 1861–1865*. Cambridge University Press, 1995, pp. 21–34.

⁷ Faragher et al. *Out of Many...*, p. 466.

atšķirīgā Konstitūcijas interpretācijā un noveda pie federālisma krīzes un kara. Pirmā Ziemeļu un Dienvidu nesaprašanās bija par muitas tarifu politiku, t. s. “tarifu cīņa”, kas sākās pēc ASV un Lielbritānijas 1812. gada kara un turpinājās līdz Pilsoņu karam un nekad tā īsti arī netika atrisināta, jo ASV reģioniem bija atšķirīga pieeja tarifu politikai, tāpēc nebija iespējams panākt vienprātību visas valsts interešu labā. Strīda pamatā bija izcilā amerikāņu valstsvīra, Pārstāvju palātas spīkera Henrija Kleja izstrādātā un 1816. gadā Kongresā pieņemtā protekcionisma politika, kuras mērķis bija ar augstu muitas tarifu palīdzību veicināt ASV vājās un nekonkurētspējīgās rūpniecības nostiprināšanos un attīstību, no kuras apmēram 80 % atradās Ziemeļos. 1824. gadā tarifus vēl paaugstināja un vēl paplašināja Eiropas preču klāstu, uz ko tie attiecās. Dienvidu štatiem šāda politika bija ekonomiski neizdevīga, jo tie iepirka vai nu tarifu sadārdzināto Eiropas produkciju, vai arī mazāk kvalitatīvās Ziemeļu nesamērīgi dārgās preces, bet, tā kā tāda bija maksa par valsts ekonomiskās neatkarības nostabilizēšanu un nacionālās rūpniecības izveidošanu, Dienvidi to saprata un maksāja. Taču pirms 1828. gada prezidenta vēlēšanām tarifi kļuva par politikas ieroci. Lai iegūtu Rietumu aitu audzētāju balsis, muitas tarifu paaugstināja arī importa izejmateriāliem, īpaši vilnai, bet pārējām precēm tas pieauga līdz 37 % no ražojuma vērtības. Dienvidu deputāti to nosauca par “šausmu tarifu” un legalizētu Dienvidu aplaupīšanu⁸, jo lielākā daļa no iegūtajiem līdzekļiem tika novirzīti Ziemeļiem.

Valsts protekcionisma politika Dienvidu štatiem gadā izmaksāja 100 miljonus dolāru, bet neko nedeķa pretī, jo dienvidu plantācijās ražoja pasaulē lētāko kokvilnu, kam valsts protekcija nebija vajadzīga.⁹ Tāpēc Ziemeļi faktiski kļuva arvien bagātāki, pateicoties Dienvidu kokvilnas naudai, Dienvidu deputāti nevarēja pārbalsot Ziemeļus Kongresā, jo ASV politiskās partijas līdz 19. gadsimta vidum nebija

⁸ James A. Henretta, David Brody, Lynn Dumenil. *America's History*. Volume I. Boston: Bedford / St. Martin's, 2008, p. 305.

⁹ *Ibidem*, p. 306.

reģionālas, bet gan vispārnieciskas, tāpēc dienvidniekiem bija jāmeklē atbalsts savās partijās, jāspēj pārliecinoši argumentēt un aizstāvēt savu pozīciju, kā arī rast kompromisus. Neiztika arī bez publiskiem skandāliem. Debašu karstumā deputāts Hemfrijs Māršals (*Marshall*) izsauca uz divkauju protekcionisma politikas iedibinātāju Henriju Kleju (*Clay*), jo Klejs argumentu vietā esot izmantojis demagoģiju. Abi politiķi tarifu izraisītajā divkaujā ieguva vieglus šautus ievainojumus, bet, tā kā Klejs pāris nedēļu pavadīja slimnīcā, protekcionisma politikas aizstāvji viņu centās padarīt par varoni, kas lējis asinis par taisnīgu lietu.¹⁰

Savukārt senatoru Roberta Heina (*Hayne*) un Daniela Vebstera (*Webster*) debates tarifu jautājumā 1830. gadā ir kļuvušas par amerikāņu politiķu oratoriskās paraugu, kas tiek analizētas arī mūsdienās. Tā kā 1830. gadā deputāta runas ilgums nebija limitēts, abi senatori varēja pateikt visu, ko vēlējās, un neviens viņus nepārtrauca pusvārdā, tāpēc runas bija argumentētas, pārdomātas un, protams, garas. Īpaši daiļrunīgs bija Masačūsetsas pārstāvis Daniels Vebsters, jo viņam bija jāpierāda, ka augsti tarifi ir izdevīgi arī Dienvidiem, tāpēc Vebstera pirmā runa pret Heinu ilga dienu, bet otrā – divas dienas. Šīs debates liecināja ne tikai par senatoru bagāto valodu, bet detalizēti parādīja abu pušu pozīciju un bažas, kā arī apliecināja tarifu politikas lielo nozīmi laikā pirms Pilsoņu kara. Vienlaikus debates iezīmēja konfrontāciju jautājumā par Konstitūcijas traktējumu, jo Dienvidkarolīnas senators Roberts Heins visus Dienvidu argumentus balstīja Konstitūcijas interpretācijā, kas akcentēja štatu tiesības. Heins, uzsverot štatu vienlīdzību, norādīja uz tarifu politikas antikonstitucionālo un nedemokrātisko būtību, jo tarifu politika ir Ziemeļu diktāts, kas ļauj vienai valsts daļai pacelties uz citu rēķina, tādējādi pārkāpjot visu štatu vienlīdzīgās tiesības. Savukārt Vebsters apelēja pie dienvidnieku valstiskās apziņas, norādot, ka dzīves līmenis visā ASV ir atkarīgs no rūpniecības attīstības un cenas nākotnē amerikāņu precēm kritīsies un tad ieguvēji būs visi,

¹⁰ Boorstin. *The Americans. The National Experience*, p. 269.

taču, ja tarifu būtiski samazinātu, tas sagrautu Ziemeļu rūpniecību, taču Dienvidi ir ekonomiski stipri un tāpēc tarifu vēl var izturēt.¹¹ Šeit būtu nedaudz jāpakavējas pie Dienvidu ekonomiskās attīstības rādītājiem, jo aplamais priekšstats par it kā “atpalikušajiem” Dienvidiem ir visai izplatīts. ASV Dienvidi pirms Pilsoņu kara deva 60 % no visa ASV eksporta, kaut gan iedzīvotāji Dienvidos bija 40 % no visa ASV kopskaita. Dienvidu štati saražoja divas trešdaļas visas pasaules kokvilnas, Dienvidu ienākums uz vienu iedzīvotāju bija ceturtais augstākais pasaulē, savukārt tekstilrūpniecībā un dzelzs apstrādē Dienvidi ieņēma attiecīgi sesto un astoto vietu pasaulē.¹² Būtībā ASV Dienvidi bija viena no pasaules spēcīgākajām ekonomikām, kas turpināja nepārtraukti attīstīties un bija ieinteresēta brīvā tirgus politikā. Taču, atgriežoties pie Vebstera runas, ir jāuzsver šīs uzstāšanās pats nozīmīgākais aspekts. Runā skaidri un nepārprotami tika deklarēta un pamatota ASV vienotība kā nācijas augstākā politiskā vērtība, iezīmējot būtisku pagriezienu amerikāņu politiskajā domāšanā. Vebstera runu kopumā, kā arī tās citātus vēlāk izmantos Abrahams Linkolns kā pamatojumu savai rīcībai, sākot Pilsoņu karu ASV vienotības vārdā.

Taču debates un divkaujas nespēja mainīt tarifu politiku, un tāpēc 1832. gadā Dienvidkarolīnas štats paziņoja, ka Kongresa lēmumus neievēros, veidos savu valdību un piedraudēja ar izstāšanos no ASV, jo citas iespējas uzskatīja par izsmeltām. Tajā laikā prezidents bija ģenerālis Endrū Džeksons (*Jackson*), kurš tūlīt bija gatavs karam, tomēr valstsvīriem to izdevās novērst. Situāciju faktiski glāba ASV partiju sistēma, jo lielās partijas nepārstāvēja reģionus, bet gan visas valsts pilsoņus atkarībā no to politiskajām interesēm, tātad partijas bija vispār nacionālas, un ar to palīdzību bija iespējams valsti vienot, jo dažādu reģionu politiķi varēja vienoties uz kopīgas politiskas platformas partijas ietvaros. Masačūsetsas pārstāvis Daniels Vebsters, Kentuki pārstāvis

¹¹ Сергей Исаев. Дебаты Уэбстера и Хейна. *Американский ежегодник*, 1990. Москва, 1991, с. 114–125.

¹² Henretta et al. *America's History*, pp. 364–377.

Henrijs Klejs un Dienvidkarolīnas pārstāvis Džons Kelhūns (*Calhoun*) izveda valsti no krīzes 1832. gadā, izstrādājot plānu par pakāpenisku tarifu samazināšanu un atturot Džeksonu no militāra spēka lietošanas. Iepriekš pieminētie trīs ASV politiķi nepieļaus ASV šķelšanos, izveicīgi atrodot kompromisus vēl turpmākos 20 gadus.¹³

Taču panāktais izlīgums bija trausls, jo balstījās uz Ziemeļu un Dienvidu štatu senatoru balsu līdzsvaru Senātā. Šo balansu varēja izjaukt ASV paplašināšanās rietumu virzienā, jaunajām teritorijām pakāpeniski kļūstot par jauniem štatiem. Lidz ar šo procesu sākās vēl viena nesaskaņu sērija starp Ziemeļu un Dienvidu štatiem – cīņa par rietumu teritorijām, kas turpinājās līdz pat Pilsoņu karam. Ziemeļu iedzīvotāju skaits 19. gadsimtā palielinājās uz Eiropas imigrantu pamata, lielākā daļa no viņiem alka pēc zemes īpašuma, ko varēja iegūt tikai jaunajās rietumu teritorijās, tādējādi realizējot Tomasa Džefersona ideju par ASV kā brīvo fermeru sabiedrību, kurā nebija vietas ne tikai plantācijām un verdzībai, bet arī melnajam cilvēkam. Lielākajai daļai ziemeļu un rietumu iedzīvotāju abolicionisma idejas bija svešas, un pat tie, kas verdzību neatbalstīja morālu apsvērumu dēļ, tomēr nevēlējās dzīvot līdzās melnajiem cilvēkiem, tāpēc ideja par verdzības izplatības nepieļaušanu rietumu štatos guva plašu atbalstu ziemeļu un rietumu sabiedrībā. Šo sabiedrību pat biedēja iespējama verdzības atcelšana, kas varētu izraisīt nekontrolētu atbrīvoto vergu ieplūšanu brīvajos štatos, kas nozīmētu gan konkurenci darba tirgū, gan melno iedzīvotāju klātbūtni. Pirms Pilsoņu kara ārpus Dienvidiem dzīvoja 250 000 brīvo melno iedzīvotāju, taču lielākajā daļā Ziemeļu štatu viņiem nebija vēlēšanu tiesību un ikdienā viņi izjuta rasu diskrimināciju.¹⁴ Savukārt jaunie rietumu štati Ilinoisa un Kanzas pat pieņēma īpašus likumus, kas brīvajiem melnajiem cilvēkiem liedza šajos štatos iebraukt.¹⁵ Baltie ziemeļu

¹³ Merrill D. Peterson. *The Great Triumvirate: Webster, Clay and Calhoun*. New York: Oxford University Press, 1987.

¹⁴ *The American Promise...*, p. 427.

¹⁵ Hofstadter. *The American political tradition...*, pp. 111–113.

strādnieki organizēja abolicionistu sapulču grautiņus, demolēja melno baznīcas un dzīves vietas. 1833. gadā Ņujorkā 15 000 balto strādnieku pilnīgi izdemolēja afroamerikāņu rajonu.¹⁶ Negrofobija ziemeļos bija vērojama arī Pilsoņu kara laikā, kad 1863. gadā Ņujorkas īru un vācu imigrantu pūlis, protestējot pret iesaukumu karā, ne tikai uzbruka afroamerikāņu iedzīvotājiem, bet naidā nodedzināja arī melno bāreņu namu.¹⁷ Tāpēc neviena politiskā partija pirms Pilsoņu kara, pat Linkolna Republikāņu partija, ne savās programmās, ne arī vēlēšanu kampaņu laikā pat nepieminēja verdzības atcelšanu, kas arī vispār nebija iespējama. Runa bija tikai par verdzības lokalizēšanu Dienvidos, lai tikai baltie cilvēki varētu netraucēti virzīties un apgūt jaunās ASV rietumu teritorijas un tur netraucēti dzīvot bez melno klātbūtnes un konkurences. Šāda perspektīva nekādi nevarēja apmierināt Dienvidus. Pirmkārt, Dienvidu ekonomika bija strauji augoša, kas nodrošināja nepārtrauktu ienākumu palielināšanos un arī vergu skaits dabiskajā pieaugumā palielinājās par 27 % 10 gados¹⁸, tāpēc Dienvidi bija ieinteresēti paplašināties Rietumu virzienā, nevis labprātīgi atstāt šīs zemes brīvajiem fermeriem. Otrkārt, Dienvidi nevarēja pieļaut jaunu brīvo štatu skaita pieaugumu, kas nozīmētu šo štatu senatoru vietu palielināšanos Senātā un līdz ar to Dienvidu politiskās ietekmes vājināšanos un nonākšanu mūžīgā Ziemeļu pakļautībā. Tāpēc strīdi par rietumu teritoriju piederību radīja vairākas politiskās krīzes situācijas ASV. 1820. gadā Misūri krīzes noregulējumu izstrādāja Henrijs Klejs. Misūri štats tika uzņemts Savienībā kā verdzības štats, bet, lai ievērotu politisko līdzsvaru, no Masačūsetsas štata ziemeļu daļas tika izveidots jauns štats Mena, kuru uzņēma Savienībā kā brīvo štatu.¹⁹ Savukārt 1850. gada krīze jau bija nopietnāka, jo ASV pārvaldījumā pēc kara ar Meksiku bija nonākušas plašas teritorijas. Debates Kongresā bija asas un kaismīgas. Džons

¹⁶ Henretta et al. *America's History*, pp. 360–366.

¹⁷ Ibidem, p. 414.

¹⁸ Ibidem, p. 366.

¹⁹ Faragher et al. *Out of Many...*, p. 258.

Kelhūns ieteica Dienvidiem laikus aiziet no Savienības ar mieru, lai saglabātu savu dzīvesveidu un īpašo Dienvidu civilizāciju un vērtības; Daniels Vebsters kārtējo reizi demonstrēja oratora talantu runā par Savienības saglabāšanu, savukārt Henrijs Klejs uzstājīgi aicināja meklēt kompromisu. Panāktajā 1850. gada Kompromisā, ko izstrādāja Vigu partijas pārstāvji Klejs un Vebsters, kā arī Demokrātu partijas pārstāvis Stīvens Duglass, bija pieci visai komplicēti likumi, kas noteica Kalifornijas uzņemšanu Savienībā brīvā štata statusā, tādējādi brīvie štati bija par vienu vairāk nekā verdzības štati, savukārt pārējo teritoriju piederība bija jānosaka iedzīvotāju balsojumā.²⁰ Kompromiss īsti neapmierināja nevienu no pusēm, bet iedzīvotāju balsojums noveda pie kara Kanzasā starp abām balsotāju nometnēm.

Piecdesmitajos gados bija miruši Klejs, Vebsters un Kelhūns, un tas veicināja Vigu partijas sabrukumu, savukārt cīņa par rietumu teritorijām un vietām Senātā noveda pie Savienības balsta – vispārnacionālo partiju – kraha. Turpmāk abas partijas – Demokrāti un jaunā Republikāņu partija – pārstāvēja nevis valsti kopumā, bet gan fokusējās reģionos, Demokrāti dienvidos, bet Republikāņi ziemeļos. Abām partijām gan bija nelielas organizācijas “ienaidnieka” teritorijā, bet šiem pārstāvjiem nebija lielas teikšanas, tomēr varēja tuvināt abus reģionus prezidenta izvēlē un tā saglabāt valsts vienotību. Piemēram, 1856. gada prezidenta vēlēšanās uzvarēja Demokrātu partijas pārstāvis no ziemeļiem Džeimss Bjukenens, jo kā demokrātu kandidāts ieguva balsis arī dienvidos. Tātad ASV prezidents un tā izvēle vēl bija palicis vienīgais būtiskais valsts vienotības garants. Tādēļ ir saprotamas Dienvidu pēdējās cerības par 1860. gada prezidenta vēlēšanām.

Republikāņu partijas pārstāvis Abrahams Linkolns neienīda Dienvidus. Lai arī kopš agras bērnības viņš bija dzīvojis rietumos, dzimis viņš bija dienvidos Kentuki štata, bet Linkolna vecāki pirms pārceļšanās uz rietumiem bija Virdžīnijas fermeri, savukārt Linkolna sieva arī bija

²⁰ Ibidem, pp. 425–426.

dienvidniece no baņķieru ģimenes, un viņas brāļi Pilsoņu karā kritīs Konfederācijas pusē. Linkolns nebija arī abolicionists, vēl vairāk, viņš vispār līdz 45 gadu vecumam nebija izteicies verdzības jautājumā, jo nesaskatīja šīs problēmas aktualitāti. Linkolns atbalstīja pretverdzības cīnītāja un terorista Džona Brauna (*Brown*) pakāršanu. Tomēr pirms prezidenta vēlēšanām Linkolns savu politisko programmu definēja skaidri un nepārprotami. Linkolns garantēja verdzības saglabāšanu Dienvidos, garantēja politisko tiesību neattiecināšanu uz brīvajiem melnajiem iedzīvotājiem, bet kategoriski noliedza iespēju verdzībai izplatīties jaunajās rietumu teritorijās, jo uzskatīja, ka ASV attīstības vīzija ir brīvo fermeru zeme un šo vīziju realizēs nabadzīgie Eiropas imigranti, kuriem Dienvidos vietas nav.²¹ Dienvidnieki saprata, ka verdzības lokalizēšana nozīmē Dienvidu ekonomisku stagnāciju, politisku atkarību no Ziemeļiem un nākotnē verdzības izzušanu un varbūt pat balto zemes nonākšanu melno rokās. Tāpēc Linkolna iespējamā uzvara prezidenta vēlēšanās Dienvidus biedēja. Linkolns Dienvidos nesaņēma nevienu balsi elektoru kolēģijā, un tas ļāva Dienvidiem uzskatīt, ka Linkolns vispār nav viņu prezidents un ir pienācis īstais brīdis no Savienības izstāties. Tāpēc, nesagaidījuši Linkolna inaugurāciju prezidenta amatā, Dienvidu štati cits pēc cita Savienību pameta, izveidoja Amerikas valstu Konfederāciju un ievēlēja savu prezidentu Džefersonu Deivisu (*Jefferson Davis*).

Par ko tad karoja abas puses? Kāpēc Dienvidiem neļāva aiziet, kā viņi paši vēlējās – ar mieru? Šis ir viens no komplicētākajiem ASV Pilsoņu kara jautājumiem, jo nereti pretējās pusēs karoja cilvēki, kuru uzskati par politiku un morāli, un ASV attīstību neatšķīrās. Konfederācijas armijas virspavēlnieks ģenerālis Roberts Lī un Savienības armijas ģenerālis Viljams Tekumzē Šermans (*William Tecumseh Sherman*) abi bija beiguši Vestpointas militāro akadēmiju, abi mīlēja Dienvidus un secēsiju uzskatīja par valsts nodevību, taču Šermans, kas verdzībā

²¹ Henretta et al. *America's History*, pp. 415–416.

redzēja kārtības garantu Dienvidos, ar pilnu pārliecību, nevis nejauši, karaļa Ziemeļu pusē un pārvērta Dienvidus izdegušā tuksnesī, bet Lī, kurš verdzību uzskatīja par amorālu, pilnīgi apzināti izvēlējās vadīt Konfederācijas armiju un aizstāvēt Dienvidus. Linkolns un ziemeļnieki vispār dienvidnieku rīcību saprata ar grūtībām, arī Lī izvēli. Savienības armijas ģenerālis Vinfilds Skots (*Winfield Scott*), arī dienvidnieks, Linkolnam paskaidroja, ka Lī izvēlē noteicošais ir bijis ne visiem saprotamais jēdziens – gods, jo tieši goda jūtas neļauj Lī vadīt sava Virdžīnijas štata ieņemšanu, un cīnīsies viņš skaisti, jo tas ir goda jautājums.²² Arī Konfederācijas viceprezidents Aleksandrs Stīvens (*Alexander Stephens*) pirms kara paziņoja, ka ir aizskarts dienvidnieku gods un tas ir jāatmaksā godīgā cīņā. Par godīgu cīņu Dienvidos uzskatīja džentlmeņu divkauju, tāpēc vēsturnieks Daniels Būrstins (*Boorstin*) ir izteicis domu, ka dienvidnieki Pilsoņu karu uztvēra kā visas valsts divkauju, kurā jāaizstāv abstraktais jēdziens “Dienvidi”, neatkarīgi no tā, vai Dienvidu štatiem ir vai nav taisnība.²³ Šāds skaidrojums ļauj labāk izprast ne tikai Lī izvēli, bet arī dienvidnieku lielo atbalstu karam. Ameriķaņu vēsturnieki atzīst, ka dienvidnieku sabiedrība bija veidojusies un audzināta ar ideju, ka augstākās vērtības ir pienākums un gods²⁴ un tieši tāpēc dienvidnieku armijā izdevās iesaistīt 90 % militārajam dienestam pakļauto vīriešu, kamēr Savienības armijā šis skaitlis bija tikai 50 %. Arī Konfederācijas lozungs kara laikā “par mūsu skaistajiem Dienvidiem” bija visai abstrakts, bet skaidrs dienvidniekiem, jo viņi aizstāvēja savas tiesības uz secesiju, tāpēc arī Džefersons Deiviss savā inaugurācijas runā uzsvēra, ka viss, ko Dienvidi vēlas, ir, lai liek mūs mierā.²⁵

Savienība jeb Ziemeļi, kā jau ir uzsvērts iepriekš, nekaroja ne par verdzības atcelšanu, ne arī par rasu vienlīdzības ideju. Linkolna vadmotīvs bija ASV vienotības atjaunošana, kādu to 18. gadsimtā bija

²² Гор Видал. *Линкольн*. I часть. Рига: Авотс, 1991, с. 158.

²³ Boorstin. *The Americans. The National Experience*, pp. 278–280.

²⁴ Henretta et al. *America's History*, p. 434.

²⁵ Ibidem, p. 430.

izveidojuši tēvi – dibinātāji. Viņš uzskatīja, ka Dienvidu atgriešana Savienībā ir viņa prezidenta misija, kas jāpanāk par jebkuru cenu. Jau kara laikā 1862. gadā Linkolns rakstīja: “Ja es varētu glābt Savienību, neatbrīvojot nevienu vergu, es to darītu; un, ja es varētu glābt Savienību, atbrīvojot visus vergus, es to darītu.”²⁶ Lai atjaunotu Savienību, Linkolns bija gatavs arī karot, jo uzskatīja, ka, stājoties prezidenta amatā, ir solijis pildīt un aizsargāt ASV Konstitūciju, kas viņa izpratnē neparedz štatu izstāšanos. Taču, lai saņemtu atbalstu karam savā valstī un noskaņotu sev par labu Eiropu, Linkolns gribēja parādīt, ka Ziemeļi ir morāli pārāki un tiem ir arī taisnība. Šiem mērķiem tad arī bija pakārtota visa Linkolna turpmākā rīcība. Pirmkārt, Linkolns atteicās uzklauzīt savu ģenerāļu ieteikumu evakuēt federālās armijas garnizonu Samteras fortā, kas pēc secesijas atradās Konfederācijas teritorijā. Tā kā prezidents bija pasludinājis secesiju par nelikumīgu un Konfederāciju par neesošu, Linkolns fortu nevis evakuēja, kā tas pieklātos attiecībā pret citu valsti, bet gan pavēlēja fortu apgādāt ar pārtiku, kā to bija ieteikuši jaunākie virsnieki.²⁷ Tā kā Konfederācija sevi uzskatīja par neatkarīgu valsti, tā nevarēja pieļaut sveša garnizona klātbūtni savā teritorijā, tāpēc vairākkārt pieprasīja Samteras forta padošanos, ko savukārt Linkolns forta komendantam majoram Robertam Andersonam bija aizlēdzis darīt. Linkolns gan lielas cerības ar šo provokāciju neloloja, jo domāja, ka Konfederācijas līderi izturēs un nereaģēs, tomēr dienvidnieku mentalitāte izrādījās stiprāka. Konfederācija situāciju uztvēra kā apvainojumu, Dienvidu goda aizskārums un tāpēc pret nepakļāvīgo fortu atklāja uguni. Protams, Konfederācijas rīcību noteica arī racionāli apsvērumi, vēlme nodemonstrēt Eiropai, ka Konfederācija ir reāla valsts, un tādējādi panākt starptautisku atzīšanu. Taču viss izvērtās citādi. Ziemeļu diplomātija pārējai pasaulei pasniedza viedokli, ka Dienvidi ir ne tikai dumpinieki, vergturi, kas sacēlušies pret valsti, to pametot, bet arī uzbrukuši Savienībai ar ieročiem rokās, un tas bija tieši tas, ko Linkolns

²⁶ Hofstadter. *The American Political Tradition...*, p. 130.

²⁷ Cohen. *Supreme Command...*, pp. 17–18.

bija vēlējis.²⁸ Dienvidi, kas bija centušies no kara izvairīties, mierīgi izstājoties, tagad kļuva par kara aizsācējiem. Protams, vēsturnieki jau sen neuzskata, ka Pilsoņu karu sāka Dienvidi, taču 1861. gadā viss izskatījās citādi. Eiropa morāli nostājās Ziemeļu pusē, un, pateicoties valsts sekretāra Viljama Sūerda (*William Seward*) aktīvai ārpolitikai, Eiropas valstis tā arī Konfederāciju neatzina. Otrkārt, lai glābtu ASV vienotību, Linkolns bija spiests parakstīt Emancipācijas proklamāciju (*Emancipation Proclamation*)²⁹, kas stājās spēkā 1863. gada 1. janvārī un var tikt uzskatīta par verdzības atcelšanu. Šis dokuments tika parakstīts ārpolitisku un iekšpolitisku iemeslu dēļ; vajadzīgā un izdevīgā laikā un ir uzskatāms par kara ieroci. Lai arī Linkolna administrācija ļāva Eiropai maldīgi domāt, ka amerikāņu abolicionistu aktivitātes un propagandas literatūra atspoguļo valdības un Ziemeļu politiķu viedokli verdzības jautājumā, bet, neredzot reālu Linkolna rīcību, Eiropas valstis sāka apsvērt domu, ka ziemeļnieki ir meļi un divkoši, kuriem patiesībā neinteresē ne vergi, ne viņu stāvoklis. Turklāt Savienības armijai, lai gan tā bija pārāka visās jomās, frontē nemaz tik labi neveidās, dienvidnieki aizstāvējās varonīgi, un Dienvidu plantācijas ražoja armijas vajadzībām, un karš draudēja ievilkties. Tāpēc kara ministrs Edvīns Stentons (*Edwin Stanton*), Republikāņu radikālā spārna atbalstīts, noteikti un stingri ieteica Linkolnam atcelt verdzību, tādējādi sagraujot Konfederācijas ekonomiku un nodemonstrējot Eiropai Savienības morālo pārākumu. ASV prezidents gan miera laikā verdzību atcelt nemaz nevarētu, jo to neparedz Konstitūcija, taču kara laikā Linkolns parakstīja Proklamāciju kā bruņoto spēku virspavēlnieks, konfiscējot dumpinieku īpašumu štatos, kas karoja pret Savienību.

Proklamācija neattiecās uz tiem verdzības štatiem, kas no Savienības nebija izstājušies. Lai arī verdzību ASV atcēla tikai pēc kara un pēc Linkolna nāves ar balsojumu Kongresā pieņemot Konstitūcijas

²⁸ Hofstadter. *The American Political Tradition...*, p. 121.

²⁹ Proklamācijas teksts: <https://www.archives.gov/exhibits/featured-documents/emancipation-proclamation/transcript.html>

labojumu, tomēr tieši Linkolns ir kļuvis par simbolu verdzības likvidēšanai. 1864. gada rudenī bija jānotiek prezidenta vēlēšanām, taču tā paša gada sākumā bija redzams, ka līdz vēlēšanām karu neizdosies uzvarēt, ne arī gūt tajā acīm redzamus panākumus, ja Dienvidu pretestība netiks salauzta, tos sagraujot totāli. Tāpēc prezidents Linkolns un Savienības armijas jaunais komandieris Uliss Grānts pieņēma lēmumu uzsākt jaunu kara veidu, kas būtu vērsts ne tikai pret Konfederācijas armiju, bet arī pret Dienvidu iedzīvotājiem. Ģenerālis Grānts pavēlēja pārvērst Dienvidu plantācijas un fermeru saimniecības “izdegušā tukšnesī”, lai Konfederācijas armija paliktu bez jebkāda atbalsta. Grānta pavēle faktiski nozīmēja kara sākšanu pret civiliedzīvotājiem.³⁰ Šī jaunā totālā kara stratēģija visspilgtāk izpaudās ģenerāļa Šermana armijas gājienā cauri Džordžijas štatam 1864. gadā. Lai arī Šermans mīlēja Dienvidus, viņš bija pārliecināts valsts vienotības atbalstītājs, tāpēc uzskatīja, ka karam ir jābūt tik šausmīgam, lai to atcerētos nākamās paaudzes un nevienam nekad nerastos vēlēšanās izstāties no Savienības un piedzīvot karu. Šermans pirms kampaņas paziņoja, ka visi dienvidnieki – bagātie un nabagie, vecie un jaunie, visi – izjutīs kara smago roku, jo pēc viņa pārliecības pilsoņu kara katrs pretējās puses vīrietis, sieviete vai bērns ir bruņots un piedalās karā katrs savā veidā, tāpēc ir uzskatāms par ienaidnieku.³¹ Kāds ziemeļnieku karavīrs armijas rīcību Džordžijā ir salīdzinājis ar tornado plosīšanos,³² bet kāds cits rakstīja: “Mēs sagrāvām visu, ko nevarējām apēst, zagām viņu melnos, dedzinājām viņu kokvilnu, spridzinājām viņu dzelzceļus un izraisījām vispārīgu elli.”³³ Savienība nobloķēja arī zāļu un citu medicīnas materiālu piegādi ievainotajiem dienvidnieku karavīriem.³⁴ Dienvidi tika izpostīti,

³⁰ Henretta et al. *America's History*, p. 447.

³¹ Ibidem.

³² Faragher et al. *Out of Many.*, p. 475.

³³ Henretta et al. *America's History*, p. 450.

³⁴ Allan Nevins. *The Glorious and the Terrible*. John R. M. Wilson (ed.). *Forging the American Character*. New Jersey, 2000, p. 215.

Linkolns uzvarēja prezidenta vēlēšanās, un 1865. gada aprīlī Konfederācijas armijas virspavēlnieks ģenerālis Lī kapitulēja. Karš bija beidzies.

Mūsdienās vēsturnieki, kuri joprojām ir iedalāmi pēc reģiona pārstāvniecības, tomēr ir panākuši principiālu vienošanos lielākajā daļā būtisko Pilsoņu kara jautājumu. Amerikāņu vēsturnieki atzīst Dienvidu štatu morālās tiesības uz secesiju, tomēr neatzīst, ka Dienvidiem bija taisnība: dienvidnieki karoja varonīgi un džentlmeniski, taču labi, ka uzvarēja Ziemeļi un ASV vienotība tika atjaunota. Tomēr, neraugoties uz izlīgumu sabiedrībā, dienvidnieki joprojām dzied veco Dienvidu neoficiālo himnu "Diksi", lielākā daļa ASV dienvidu štatu lieto Konfederācijas laika karogus³⁵, bet vēsturnieki un vēstures interesenti publicē neskaitāmus darbus, kuros ar nostalgiju apcer brīnišķīgo dzīvi, kāda būtu bijusi iespējama, ja Pilsoņu karā būtu uzvarējuši Dienvidi.³⁶ Šķiet, ka Dienvidi joprojām ir unikāli.

THE AMERICAN CIVIL WAR: PROBLEMS OF HISTORY

Summary

The purpose of this article is to show and to analyze the American historical literature devoted to the Civil War.

Sectionalism had been a constant factor in American history and the cause of the Civil War. The first major conflict between the North and the South came in 1819 after the admission of Missouri to the Union as a slave state. A decade later the Tariff of Abominations renewed the sectional struggle and sparked the nullification movement in South Carolina. Both crises ended

³⁵ Патрик Дж. Бьюкенен. *Смерть запада*. Москва: АСТ Москва, 2003, с. 227–237.

³⁶ Sk.: Peter G. Tsouras. *Dixie Victorious. An Alternative History of the Civil War*. New York: Skyhorse Publishing, Inc., 2004; Patrick Clepton. *History of the Confederate States of America 1861–1925*. New York, 1926; Kantor MacKkily. *If the South Had Won the Civil War?* New York: Tom Doherty Associates, 2001.

with political compromises. However, the third secession crisis was averted by the Compromise of 1850, but only barely. Antislavery northerners refused to accept the Compromise, but proslavery southerners were plotting to extend slavery into the West. The resulting disputes destroyed the Party System and deepened the crisis of the Union. The crisis sparked by the election of Abraham Lincoln, the presidential candidate of the northern- and midwestern-based Republican Party, could not be resolved through compromise.

The conflict turned into a total war, arraying the entire resources of the two societies against each other. The second modern feature of the war was Union generals Grant and Sherman's new kind of warfare. They pursued a policy of destroying civilian supplies; the philosophy and tactics of "hard war". Sherman told his men to seize, burn or destroy everything in their path.

In 1865, the divided people had been forcibly reunited by battle. Devastating losses among young men of the country – the greatest such losses the nation was ever to suffer – would affect not only their families, but all post-war society. The Civil War also settled the Constitutional crisis provoked by the secession of the Confederacy, and is justification in appeals to states' rights. The name "United States" would from now be understood as a singular rather than plural noun, signaling an important change in the meaning of American nationality.

PIRMĀ PASAULES KARA HISTORIOGRĀFIJA¹

Pirmā pasaules kara vēstures pētniecība ilgst jau gandrīz simt gadu, tāpēc ir iespējams un nepieciešams apkopot un pētīt nu jau pašu kara pētniecību, ko vēsturnieki arī dara, piedāvājot dažādus kritērijus darbu par Pirmo pasaules karu klasifikācijai un interpretācijai. Līdz ar to ir iespēja kara pētniecības attīstību aplūkot un tai izsekot no dažādiem skatu punktiem, kas savukārt ļauj izprast, kā sabiedrībai dažādos laikos un kāpēc piedāvāja uztvert Pirmo pasaules karu. Tāpēc raksta pirmajā daļā tiks aplūkotas dažādās pieejas kara pētniecības analīzei, bet raksta otrā daļa tiks veltīta jaunākajiem, 21. gadsimta, galvenokārt britu un amerikāņu vēsturnieku darbiem, akcentējot tajos aktuālākās un strīdīgākās kara politiskās vēstures pētniecības problēmas mūsdienu vēsturnieku skatījumā. Šāda raksta struktūra dos iespēju analizēt Pirmā pasaules kara vēstures hronoloģisko, kā arī problemātisko aspektu vēstures zinātnē.

Pirmā pasaules kara ilggadējais pētnieks amerikāņu vēsturnieks Džejs Vinters (*Jay Winter*) sadarbībā ar Antuānu Prostu (*Antoine Prost*) 2005. gadā publicēja ne īpaši apjomīgo darbu “Lielais karš vēsturē”², kurā, balstoties uz savu pieredzi un ilgstošā zinātniskajā darbā uzkrātajām zināšanām, kā galveno kritēriju kara pētniecības strukturēšanai un izpratnei ir piedāvājuši izmantot paaudzi, tātad vēsturnieku piederību konkrētai paaudzei un laikmetam, kura vērtību sistēmu vēsturnieks akceptējis, tajā domā un raksta. Autori ir pārliecināti, ka šo laikmetu ietvaru pārvarēt var reti kurš pētnieks. Interesanti, ka līdztekus

¹ Pirmo reizi publicēts: *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, 2015, 1/2. nr., 143.–149. lpp.

² Jay Winter, Antoine Prost. *The Great War in History: Debates and Controversies, 1914 to the Present*. Cambridge University Press, 2005.

zinātniskiem pētījumiem darba autori, manuprāt, pilnīgi pamatoti, par nepieciešamu uzskata aplūkot arī daiļliteratūru un filmas, kam sabiedrības priekšstatu veidošanā ir būtiska nozīme.

Pirmā paaudze, kas rakstīja un publicējās periodā starp Pirmo un Otro pasaules karu, pētnieku redzējumā visā Pirmā pasaules kara izpratnē balstījās 19. gadsimta vērtību sistēmā, jo tad starpkaru perioda vēsturnieki bija dzimuši un veidojušies par personībām, turklāt viņi bija kara aculiecinieki vai dalībnieki. Tāpēc šīs paaudzes nozīmīgs devums, pirmkārt, bija memoāri, kurus rakstīja galvenokārt ģenerāļi un diplomāti, kuri priekšplānā izvirzīja politisko, diplomātisko un militāro vēsturi, pie tam rakstot par karu no līderu pozīcijām. Tāpēc šajā kara pētniecības fāzē dominēja kara heroizācija, kas arī atbilda 19. gadsimta vērtību sistēmai un pieņemumam, ka vēsturi veido lieli notikumi, lielas kaujas un lielas personības. Ierindas karavīra pieredze tika uzskatīta par pārāk ierobežotu un šauru, kas spēj reflektēt karu, iespējams, tikai pat no viena ierakuma vai kaujas pozīcijām, tātad tai pietrūkst visaptveroša redzējuma, un tāpēc šāda pieredze tika uzskatīta par mazvērtīgu, tāpēc nesvarīgu pētniecības objektu.³ Otrkārt, tā kā savas atmiņas sarakstīja arī ievērojams skaits vācu militārpersonu, tad starpkaru posmā, neskatoties uz faktu, ka Vācija, lai arī ne burtiski⁴, bet tomēr tika uzverta kā vainīga kara izraisīšanā Versaļas Miera līguma kontekstā, sabiedrībā tomēr, it īpaši Vācijā, šo kara vainas faktu bija iespējams atspēkot vai vismaz mazināt ar memoāros ietvertu versiju, ka karš Vācijai bija uzspiests. Tātad jau starpkaru periodā tika aktualizēta viena no kara politiskās vēstures strīdīgākajām problēmām – “kara vaina”. Jau kara laikā tā galvenās dalībvalstis centās pierādīt, ka nav vainīgas kara izraisīšanā, un tas turpinājās arī pēc kara, kad faktiski ar mērķi noliegt vai mazināt savu vainu tika publicētas karā iesaistīto lielvalstu dokumentu kolekcijas, kuras pārsvarā tika apkopotas Ārlietu ministriju

³ Ibidem, p. 14.

⁴ Aivars Stranga. Pirmā pasaules kara izcelšanās. 1914. gads. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2014, 4. nr., 56. lpp.

līmenī. Šajās kolekcijās daudzi dokumenti tika saīsināti, laboti, rediģēti, izlaisti, mainīti un pat viltoti. Daudzi dokumenti dažādās valstīs pazuda un pat tika iznīcināti.⁵

Vintera un Prosta redzējumā, otrā vēsturnieku paaudze, kura dominēja pētniecībā visa 20. gadsimta otrajā pusē un bija vai nu Otrā pasaules kara aculiecinieki, vai arī dzimuši kara laikā, apzināti vai neapzināti Pirmo pasaules karu vērtēja atbilstoši laikmetam, kurā dzīvoja. Pirmkārt, sabiedrības vērtību sistēmā pēc Otrā pasaules kara bija augusi cilvēka dzīvības vērtība, nozīme un izpratne, tāpēc Pirmais pasaules karš vairs netika uzskatīts par varonības laikmetu, bet gan par traģēdiju, kurā galvenie dalībnieki bija kara upuri – ierindas karavīri, strādnieki un civiliedzīvotāji. Otrkārt, arī vācu vēsturnieki vainoja Vāciju un tās amatpersonas Pirmā pasaules kara plānošanā un apzinātā izraisīšanā; un, treškārt, vēsturnieki apsūdzēja nemākulībā un asi kritizēja augstākās militārpersonas, kas komandēja un vadīja armijas, sūtot bezjēdzīgā nāvē karavīrus. Spilgtākie otrās paaudzes autori bija Alans Klārks (*Alan Clark*) ar darbu “Ēzeļi”⁶, Džons Kīgans (*John Keegan*) ar darbu “Kaujas priekšpostenis”⁷ un Fricis Fišers (*Fritz Fischer*) ar darbu “Vācijas mērķi Pirmajā pasaules karā”⁸.

Trešā vēsturnieku paaudze, pēc Vintera un Prosta viedokļa, jau pieder 21. gadsimtam, kas pēc būtības aizsākās jau 20. gadsimta 90. gados, kad Eiropā norisinājās lielas politiskas izmaiņas, tāpēc trešās paaudzes vēsturniekiem piemīt tendence uztvert un analizēt Pirmo pasaules karu nu jau vispirms kā eiropiešiem, redzēt karu kā visas Eiropas kopīgu lietu un vēsturi, uzsverot kopīgo.⁹ Tāpēc tiek pētīts tas, kas patiesi, nevis izdomāti, vieno. Par šādu pētniecības lauku ir kļuvusi “kara kultūra”, ar to saprotot vienveidīgu garīgo un materiālo ikdienas dzīvi, līdzīgas

⁵ Ibidem, 53. lpp.

⁶ Alan Clark. *The Donkeys*. London: Penguin Random House, 1991.

⁷ John Keegan. *The Face of Battle*. London: Penguin Random House, 1976.

⁸ Fritz Fischer. *Germany's Aims in the First World War*. New York: W. W. Norton, 1967.

⁹ Winter, Prost. *The Great War...*, pp. 1–15.

vērtības visu karojošo valstu dažādos sabiedrības slāņos. Kopīgi bija zaudējumi un vispārējā mobilizācija. Tiek akcentēta arī jaunu kopīgu ideju rašanās jau pēckara periodā, to vidū kopīgās Eiropas ideja.¹⁰ Otra šīs paaudzes vēsturnieku darbu iezīme ir šauru, specifisku kara elementu pētniecība, un šo dažādo aspektu amplitūda ir tik plaša, ka uzskaitījums pat nav iespējams.¹¹ Treškārt, jaunākās paaudzes vēsturnieki savos vērtējumos ir stipri iecietīgāki pret armiju komandieriem. Lasot tādu prominentu mūsdienu vēsturnieku darbus kā Hjū Stračana (*Hew Strachan*) “Pirmo pasaules karu”¹² un Deivida Stīvensona (*David Stevenson*) “Katakliзму”¹³, var secināt, ka minētie autori uzskata, ka ģenerāļi darīja visu, kas bija viņu spēkos, lai stātos pretim nomācošajām aizsardzības priekšrocībām. Savukārt britu vēsturnieks Makss Heistingss (*Max Hastings*) 2014. gadā iznākušajā darbā “Katastrofa. 1914” iepriekšējo paaudžu secinājumus, ka dumji ģenerāļi sūtīja bezjēdzīgā slaktiņā karavīrus, pat uzskata par vienu no trim populārākajiem Pirmā pasaules kara mītiem. Lai arī Heistingss kritizē Helmutu fon Moltki jaunāko (*Helmut von Moltke*), Džonu Frenču (*John French*) un Žozefu Žofru (*Joseph Joffre*) par kļūdām un vājumu, viņš tomēr atzīst, ka Rietumu frontes strupceļš izveidojās arī tāpēc, ka abas karojošās puses bija līdzvērtīgas lielumā un spējās. Heistingss nepiekrīt arī domai, ka karā nebija komandieru varoņu, bet gan saskata tos citās frontēs, piemēram, Vidējos Austrumos Tomasu Edvardu Lorensu (*Lawrence*) un Āfrikā Paulu fon Litovu-Forbeku (*Paul von Lettow-Vorbeck*)¹⁴, kuru enerģija, izveicība, komandiera talants un pašuzpurēšanās ir patiesas cieņas un

¹⁰ Жан-Жак Беккер. Новое в изучении истории Первой мировой войны во Франции. *Новая и новейшая история*, 1999, no 2, с. 44–52.

¹¹ Winter, Prost. *The Great War...*, pp. 200–203.

¹² Hew Strachan. *The First World War: Vol I: To Arms*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

¹³ David Stevenson. *Cataclysm. The First World War as a Political Tragedy*. New York: Basic Books, 2004.

¹⁴ Max Hastings. *Catastrophe 1914: Europe Goes To War*. London: William Collins, 2014, pp. 200–210.

apbrīnas vērti. Un visbeidzot, ceturtkārt, mūsdienās visai bieži ir sastopami darbi, kuros tiek akcentētas kara radītās psiholoģiskās traumas un to sekas jeb t. s. psihotraumatiskais šoks¹⁵, kas, manuprāt, pilnīgi atbilst mūsdienu priekšstatiem par karu vispār un par indivīda psihi labilitāti kara laikā un vieglo ievainojamību. Neko tādu gan nevar atrast ne Ērika Ludendorfa (*Erich Ludendorf*), ne Paula fon Hindenburga, ne Ērika fon Falkenheima (*Erich von Falkenhaym*), ne arī Litova-Forbeka memoāros. Tāpēc var piekrist arī citam kara historiogrāfijas pētniekam Žanam Žakam Bekēram (*Jean Jacques Becker*), kurš secina, ka Pirmā pasaules kara pētniecības jomas un pieejas nereti nosaka dažādu jautājumu aktualizācija, oriģinālu darbu parādīšanās, vēstures zinātnes attīstība kopumā vai neatbildēti jautājumi. Tāpēc militārā vēsture dominēja tūlīt pēc kara, jo bija jāanalizē pasaules kara unikālā pieredze un cēloņi, Fišera darbs aktualizēja jautājumu par Vācijas vainu, kam sekoja Fišera darba kontrversijas, bet, kaislibām pierimstot, vēsturnieki pievērsās kara cēloņu meklējumiem sabiedrības noskaņojumā un dažādu grupu mentalitātē.¹⁶

Kad Bekērs publicēja savu historiogrāfijas apskatu, nebija vēl iznācis, manuprāt, vispretenciozākais pētījums par Lielo karu mūsdienu vēstures zinātnē, t. i., britu vēsturnieka Neila Fērgusona (*Niall Ferguson*) monogrāfija “Nožēlojamais karš”, kas ātri vien tika iztulkots arī vāciski ar visai zīmīgu nosaukumu “*Der falsche Krieg*”¹⁷ un izraisīja virkni nopietnu kontrversiju, gluži tāpat kā savulaik Fišera pētījums. Šo darbu “*The New Yorker*” apskatnieks Ādams Gopniks visai piesardzīgi ir nosaucis par agresīvi revizionistisku, bet teicami uzrakstītu.¹⁸ Patiesībā Fērgusona darba dziļākā jēga bija aicinājums mainīt Pirmā pasaules

¹⁵ Sophie Delaporte. *Les medecins dans la Grande Guerre, 1914–1918*. Bayard, 2004.

¹⁶ Беккер. *Новое в изучении истории Первой мировой войны*.

¹⁷ Niall Ferguson. *The Pity of War: Explaining World War One*. New York: Penguin Books, 1999; Niall Ferguson. *Der Falsche Krieg. Der Erste Weltkrieg und das 20. Jahrhundert*. München, 2006.

¹⁸ Ādams Gopniks. *Lielais. Rīgas Laiks*, 2005, 1. nr., 28. lpp.

kara vērtējumu pašos pamatos un pēc būtības. Fērgusona monogrāfiju vajadzētu definēt kā spilgtu t. s. Sabiedroto vēstures versijas revīziju, kuru cits britu vēsturnieks Normans Deiviss (*Norman Davies*) uzskata par dominējošu un visaptverošu historiogrāfijas ietvaru darbiem par Pirmo pasaules karu visa 20. gadsimta garumā, kas pie tam prevalē arī sabiedrības priekšstatos. Sabiedroto vēstures versijas būtība Deivisa traktējumā ir Pirmā un arī Otrā pasaules kara vēstures interpretācija no uzvarētāju valstu viedokļa, kur pati karu būtība tiek uztverta kā Labā (*Good*) cīņa pret Ļauno (*Evil*), kur ar Ļauno, protams, ir jāsaprot Vācija un tās pusē karojošie. Tāpēc arī viens no šīs versijas centrālajiem elementiem ir Vācijas kā kara izraisītājas un uzvarētā ienaidnieka demonoloģizācija, kas vācu tautas vainas apziņas dēļ tika pieņemts arī Vācijā.¹⁹ Fērgusons savā darbā tieši šos iesakņojušos Sabiedroto vēstures versijas pamatpostulātus atļāvās apstrīdēt un savus uzskatus nebūt nav mainījis, bet gan uztur tos spēkā un enerģiski aizstāvēja arī 2014. gada BBC televīzijas organizētajās vēsturnieku debatēs Pirmā pasaules kara simtgades kontekstā. Fērgusons atzina, ka karš bija lielākā moderno laiku vēstures kļūda un tas bija bezjēdzīgs tāpēc, ka nebija būtiski, kas tajā uzvarētu, jo Fergusons Vāciju neuzskata par Ļauno, kuras uzvara būtu ekvivalenta katastrofai un Rietumu civilizācijas bojāejai. Tāpēc britu ārlietu ministra sera Edvarda Greja (*Edward Gray*) politika un tās rezultāts – britu kara pieteikums Vācijai – izraisīja globālu karu kontinentāla Eiropas kara vietā, kas nesa Lielbritānijai pārāk lielu postu un smagas sekas, tāpēc labākā britu politika, pēc Fērgusona pārlicības, būtu bijusi nogaidīt, ļaut Vācijai varbūt pat uzvarēt, un tas būtu bijis labāk gan Lielbritānijai, gan Eiropai kopumā. Vēsturnieka vērtējumā, Vilhelma II laika Vācijas impērija nebija ne ar ko sliktāka, ne arī ļaunāka par Sabiedrotajām valstīm, turklāt pēc Vācijas iespējamās uzvaras Pirmajā pasaules karā Lielbritānija joprojām paliktu impērija un būtu spēcīgāka par Vāciju, bet Eiropa spētu izvairīties no totalitāru ideoloģiju

¹⁹ Normans Deiviss. *Eiropas vēsture*. Rīga: Jumava, 2009, 64.–66. lpp.

rašanās, un, visbeidzot, būtu izglābta dzīvība miljoniem eiropiešu.²⁰ Fērgusona darbs kļuva par vienu no tiem pētījumiem, kas, pateicoties tajā izteiktajiem secinājumiem, atjaunoja Pirmā pasaules kara politiskās vēstures pētniecības nozīmi, jo gan viņa piekritēji, gan arī oponenti 21. gadsimtā kara deviņdesmitgadei un jau arī simtgadei veltītajos darbos pieteica un vienlaikus arī aktualizēja mūsdienu historiogrāfijas galvenos problēmjaudātājumus: kara izcelšanās, Vācijas loma un vainīgā valsts un varbūt šķietami mazāk svarīgo, bet tāpēc nebūt neignorējamo alternatīvās vēstures virzienu, kas kara izcelšanās kontekstā ir visai piemērots un noderīgs. Jebkurā gadījumā skaidrs ir tas, ka 21. gadsimtā Pirmā pasaules kara izpētē vairs nedominē pietāte pret Sabiedroto vēstures versijas pamatnostādņēm. Lielā kara ilggadējais pētnieks amerikāņu vēsturnieks Semjuels Viljamsons (*Samuel Williamson*) 2012. gadā Vašingtonas vēstures seminārā, kas bija veltīts Pirmajam pasaules karam, Vācijas vainošanu visās kara negācijās ir nodēvējis par Pirmā pasaules kara vēstures paradigmu un ir aicinājis kara izcelšanās simtgadē no “vācu paradigmas” beidzot atteikties, jo, viņaprāt, nav ne pamata, ne arī argumentu to turpināt joprojām uzturēt spēkā. Viljamsons secina, ka ilgstošie un daudzpusīgie vēsturnieku pētījumi ļauj apgalvot, ka Krievijas un Francijas militārā alianse bija vairāk agresīva, nekā ilgstoši ir ticis apgalvots, ka vācu un britu attiecības pirmskara posmā var raksturot kā vairāk līdzsvarotas, nekā bijis pieņemts uzskatīt, un Austro-ungārijai bija pilnīgas tiesības sevi aizstāvēt pēc atentāta Sarajevā.²¹ Definējot šos problēmjaudātājumus, Fērgusons un Viljamsons faktiski konstatē Pirmā pasaules kara vēstures izpētes līmeni Rietumu historiogrāfijā kara simtgades priekšvakarā.

Pievērsīsimies šiem mūsdienu problēmjaudātājumiem detalizētāk. Mūsdienās Serbijas nevainībai tic vairs tikai retais vēsturnieks. Pat dzīgais Vācijas un Austro-ungārijas kritiķis Deivids Fromkins (*David Fromkin*) darbā “Eiropas pēdējā vasara” raksta, ka 21. gadsimtā, kad

²⁰ Ferguson. *The Pity of War...*

²¹ Hastings. *Catastrophe 1914..*, p. xxiv.

sabiedrība akceptē cīņu pret starptautisko terorismu, Serbijas pozīcija un rīcība izskatās un tiek vērtēta pavisam citādi nekā pirms simt gadiem. Austrijas nota Serbijai pēc Austroungārijas troņmantnieka erchercoga Franča Ferdinanda nogalināšanas ilgstoši ir tikusi uzskatīta par ļoti asu, brutālu un pat par nepieņemamu suverēnai valstij, turpretim Fromkins Austrijas notu vērtē kā loģisku, bet Serbijas atbildi jau kā arogantu, viltīgu un nepiekāpīgu.²² Britu vēsturnieks Kristofers Klārks (*Christopher Clark*) darbā “Mēnessērdzīgie” aizstāv viedokli, ka Serbija nevis akceptēja gandrīz visas Austroungārijas prasības, bet gan noraidīja un nepieņēma gandrīz nevienu Austrijas notas punktu, tāpēc Klārkam šķiet pat divaini, ka ilgstoši tika pieņemts Serbijas atbildi uzskatīt par piekāpšanos Austrijai.²³ Savukārt profesore Mārgareta Makmillana (*Margaret MacMillan*) darbā “Karš, kas pārtrauca mieru” Serbijas rīcību pirmskara periodā vispār dēvē par bezatbildīgu, kas izraisīja liktenīgo notikumu ķēdi, kura noveda pie kara. Un, pat ja Serbijas valdība nebija saistīta ar teroristu spēkiem savā valstī [*kas gan ir visai apšaubāmi – L. Z.*], tai bija jāspēj pret tiem vērsties.²⁴

Vācijas nozīmes izvērtēšana mūsdienu historiogrāfijā ir sarežģītāka. Lai arī Vācijas vēstures pētnieks Deivids Blekbērns (*David Blackbourn*) gan apgalvo, ka 21. gadsimta vēstures tendence esot ļoti vienkārša – apsūdzēt visus par visu, izņemot Berlīni, tam tomēr nevar pilnīgi piekrist. No mūsdienu redzamākajiem vēsturniekiem Vācijai neko nepārmet tikai Fērgusons un gandrīz neko Klārks, bet lielākā daļa vēsturnieku tomēr atbalsta domu par dalītu atbildību. Savukārt Deivids Fromkins un Makss Heistingss joprojām primāri par atbildīgām kara izraisīšanā uzskata Vāciju un tās sabiedrotās valstis, lai gan abu autoru argumenti

²² David Fromkin. *Europe's Last Summer: Who Started the Great War in 1914?* New York: Knopf, 2004, p. 266.

²³ Christopher Clark. *The Sleepwalkers. How Europe Went to War in 1914.* London: HarperCollins, 2014, pp. 50–55.

²⁴ Margaret MacMillan. *The War that Ended Peace: How Europe Abandoned Peace for the First World War.* London: Profile Books, 2013, pp. 80–85.

nav visai pārliecinoši un tajos nav nekā principiāli jauna. Heistingss pats atzīst, ka gan viņa, gan arī citu vēsturnieku rīcībā nav jaunu faktu un dokumentu, tāpēc mūsdienās vispār lielākā daļa jauno versiju Pirmā pasaules kara izpētē galvenokārt balstās sen zināmu faktu atšķirīgā interpretācijā.²⁵ Šim apgalvojumam principā var piekrist, taču ne pilnīgi. Arī vēsturnieki, kuri piedēvē Vācijai primāru lomu kara izraisīšanā, tomēr vairs neuzskata, ka Vācija kara izcelšanos ir veicinājusi ilgstoši un mērķtiecīgi. Pirmkārt, Vācijas rīcībā nebija preventīva kara plāna, tātad tā apzināti karam negatavojās. Vācijas nesaudzīgais kritiķis Fromkins ir spiests atzīt, ka mūsdienu vēsturnieki, daļēji izmantojot arī jaunus dokumentus, Šlifena plānu par kara plānu vairs neuzskata, jo tas nebija detalizēts un tāpēc nebija operatīvi izmantojams.²⁶ To mēdz pat salīdzināt ar vecu, akadēmisku un kancelejisku apcerējumu, kurš bija nederīgs kā “labi ieeļļots pasaules gala mehānisms”²⁷. Otrkārt, Pirmā pasaules kara vispārārtzītā autoritāte britu vēsturnieks Stračans²⁸ īpaši uzsver faktu, ka Vācija pirmskara periodā nenoslēdza nevienu militāru aliansi, jo Trejsavienība, kuru Stračans un daudzi citi vēsturnieki²⁹ pie tam vērtē kā defensīvu, tika slēgta nevis Vilhelma II, bet gan Bismarka laikā trīsdesmit gadu pirms kara un bija komplicētās Bismarka alianšu sistēmas sastāvdaļa, kuras mērķis bija miera nodrošināšana Eiropā un *status quo* saglabāšana un nevis gatavošanās karam. Treškārt, Vācijai nebija teritoriālu prasību, ne arī skaidru mērķu, ko panākt ar karu, bet vācu vēsturnieka Fišera definētie Vācijas kara mērķi, kā norāda Fromkins, bija pat nevis 1914. gada jūlija, bet gan septembra mērķi, kad karš jau bija sācies.³⁰ Ja kādām lielvalstīm bija motīvi, kurus varētu dēvēt par ekspansionistiskiem, tad par tādām daudz vairāk

²⁵ Hastings. *Catastrophe 1914..*, p. xxiv.

²⁶ Fromkin. *Europe's Last Summer..*, p. 35.

²⁷ Gopniks. *Lielsais*, 30. lpp.

²⁸ Strachan. *The First World War..*, pp. 7–13.

²⁹ Thomas Nipperdey. *Deutsche Geschichte 1866–1918*. München, 1992, S. 310–320.

³⁰ Fromkin. *Europe's Last Summer..*, p. 280.

varētu nosaukt Krieviju un Franciju nekā Austroungāriju un Vāciju.³¹ Ceturtkārt, mūsdienu vēsturnieki, arī Vācijas kritiķi, neuztur spēkā viedokli, ka Vācija bija vismilitarizētākā valsts Eiropā, jo ne Vācijas militārais budžets, ne armijas lielums par to neliecināja. Vairākos ar bruņojumu saistītos rādītājos Vāciju pārspēja Francija, Krievija³² un Lielbritānija.³³ Savukārt jau 25.–26. jūlijā pirmos militārās sagatavošanās pasākumus bija sākušas Krievija, Francija un Serbija, bet vismierīgākā joprojām bija Vācija.³⁴

Ko Vācijai pārmet joprojām? Pirmkārt, faktu, ka Vācija neatturēja savu sabiedroto Austroungāriju no kara pieteikšanas Serbijai un, otrkārt, – ka Vācija pieteica karu Krievijai un tādējādi veicināja un aizsāka notikumu ķēdi, kas noveda pie pasaules kara, tāpēc Vācija ir primāri atbildīga. Faktu, ka Vācijas kara pieteikums Krievijai sekoja tikai pēc tam, kad Krievija bija izsludinājusi vispārējo mobilizāciju pret Vāciju, protams, neviens neapstrīd, bet gan cenšas pierādīt, ka Vācija karu būtu sākusi neatkarīgi no tā, vai Krievija būtu vai nebūtu uzsākusi mobilizāciju. Fromkins aizstāv domu, ka Vācija vēlējās preventīvu karu tieši tāpēc, ka bija vājāka militāri un baidījās no vēl lielāka pretinieku spēku pieauguma,³⁵ bet Heistingss apgalvo, ka Vācija vienkārši gribēja karot, jo cerēja karā uzvarēt.³⁶ Protams, arī šie jaunākajā literatūrā joprojām aizstāvētie uzskati ir gan apšaubīti, gan arī atspēkoti, primāro atbildību no Vācijas kara pieteikuma pārliedot uz Krievijas mobilizāciju, kuras nozīme tiek vērtēta kā izšķiroša kara izraisīšanā.³⁷ Un, visbeidzot, ir arī vēsturnieki, piemēram, amerikāņu pētnieks Džefs Lipkess (*Jeff Lipkes*), kas savā darbā “Ģenerālmēģinājums” ne

³¹ A. Stranga. *Pirmā pasaules kara izcelšanās...*, 25. lpp.

³² *Ibidem*, 21. lpp.

³³ Ferguson. *The Pity of War...*

³⁴ A. Stranga. *Pirmā pasaules kara izcelšanās...*, 43. lpp.

³⁵ Fromkin. *Europe's Last Summer...*, p. 110.

³⁶ Hastings. *Catastrophe 1914...*, p. xxiv.

³⁷ Clark. *The Sleepwalkers...*, pp. 200–210; Sean McMeekin. *July 1914. Countdown to War*. London: Basic Books, 2013.

tikai ir centies salīdzināt Vilhelma II laika Vāciju ar nacistisko Vāciju, bet ir paudis viedokli, ka vācu nācija un tās kultūra ir specifiski tendēta uz vardarbību³⁸, kas ir pilnīgi nepieņemami nopietnam zinātniekam. Jaunāko historiogrāfiju raksturo vēl viena kopīga tendence. Neatkarīgi no tā, kuru valsti vai valstu grupu autors uzskata par galveno kara izraisītāju, lielākā daļa vēsturnieku ne tikai izvairās lietot “vainīgās valsts” jēdzienu, bet arī neuzskata par atbildīgiem visu valdību vai politiķus un eliti kopumā. Tā vietā jaunākajā historiogrāfijā dominē tendence, ka kara izcelšanās izrietēja no pirmskara krīzes laikā valstsvīru pieņemtajiem lēmumiem. Vēsturnieki Ričards Hamiltons (*Richard Hamilton*) un Holgers Heivigs (*Holger Heiwig*) darbā “Kara lēmumi. 1914–1917”³⁹ visai detalizēti ir aprakstījuši fenomenu, kas ir nosaukts par grupu teoriju (*coterie theory*). Atbilstoši šai teorijai, karu izraisīja nelielas cilvēku grupas (*small coteries*), kas bija noformējušās visās Eiropas lielvalstīs un cilvēkus tajās vienoja specifiskas intereses, kas pārsvarā nebija ne finansiālas, ne militāras, ne ekonomiskas, bet drīzāk neformālas: draudzība, pazīšanās vai kopīgi hobiji, tikai nelaime bija tā, ka daļa no viņiem nāca no aprindām, kas pieņēma izšķirošos lēmumus. Tāpēc, lai izprastu kara izcelšanos, pēc autoru domām, ir jāpēta tikai šo grupu dalībnieku apsvērumi.

Nobeigumā var secināt, ka jaunākajā historiogrāfijā dominē viedoklis, ka Pirmais pasaules karš nebija negadījums, bet gan pieņemto lēmumu rezultāts.

³⁸ Jeff Lipkes. *Rehearsals: The German Army in Belgium, August 1914*. Belgium: Leuven University Press, 2007.

³⁹ Richard Hamilton, Holger Herwig. *Decisions for War, 1914–1917*. Cambridge University Press, 2004.

HISTORIOGRAPHY OF THE FIRST WORLD WAR

Summary

The history of the First World War or the Great War is a very popular research theme among historians, especially European and Western historians.

Historians Jay Winter and Antoine Prost offer to analyze a multitude of books on World War I in order to show patterns of contemporary themes and methods. Their comparative study considers not only the work of historians, but also encompasses literary works and films. The authors argue that books and films on World War I can be divided in three different generations and interpret the war within three historiographical configurations. The first generation understood events in a nineteenth-century context. These scholars wrote history from the top down, all of them were war witnesses, who wrote immediately after World War I. Generals, diplomats and historians wrote the history of war as a political and diplomatic problem. Their key issue was “war guilt”, that is, who started the war. They ignored common soldiers. The second generation, which witnessed World War II, described the Great War as a tragedy, they emphasized the experience of common soldiers and history from below, and shifted focus from the question of war guilt to war origins and war aims. They blamed Germany, alliances and imperialism. Finally, the third generation has turned towards cultural history and micro-historical analysis. The main themes of history are ideas, behavior, memories of soldiers, leisure activities in the trenches, violence during the war, war time morale, and psychological disorders. Winter and Prost offer an outstanding historiographical study.

A different approach to the First World War historiography was given by Norman Davies. He argues that the development of the historiography of the Great War is a very instructive example, which demonstrated how political situation influences historical science. The history of the Great War for a long time was written from the viewpoint of the victors, Allied states. Historians of the Allied states maximized the crimes and follies of the vanquished, whilst minimizing those of their own. The representatives of the defeated nations were obliged to confess to their own exclusive war guilt. The current situation in the Great War historiography has changed. The 21st century is marked by the revival of political history. This process is closely linked with two anniversaries

I. Jauno laiku vēstures starptautisko attiecību un militāro konfliktu ..

of the Great War. The two main problems – the outbreak of the war and war guilt or responsibility for the outbreak of war, are at the center of the scientific agenda. The new era started with the publication of British historian Niall Ferguson “The Pity of War”. This is an analytic account of what Ferguson considered to be the new great myth of the Great War. The book generated much controversy, particularly Ferguson’s suggestion that it might have proved more beneficial for Europe if Britain had stayed out of the war, thereby allowing Germany to win. Current research disputed the case for German war guilt head-on, proposing instead of the primary culprit model a polycentric and interactive account of the war’s etiology. It means the weakening of “Allied version” and to reducing the German responsibility. Many of current authors argue that the war was the result of decisions taken by individuals.

IESKATS DAŽĀS PIRMĀ PASAULES KARA PĒTNIECĪBAS ATTĪSTĪBAS TENDENCĒS UN PROBLĒMĀS EIROPAS HISTORIOGRĀFIJĀ¹

Rakstā tiks analizēti daži sociālās vēstures problēmjaudājumi un nostādnes historiogrāfijā, kā arī strīdīgākie kara izcelšanās politiskie aspekti. Savukārt kara militārās un ekonomiskās vēstures jautājumi, kā arī kara seku izvērtējums rakstā netiks apskatīti, jo tas ir atsevišķs, nodalīts pētījumu un problēmu loks. Pirmā pasaules kara pētniecība ilgst jau gandrīz 100 gadu, un šo gadu laikā ir vairākkārt mainījusies gan pieeja pētniecības objektam, gan dominējošās koncepcijas, gan arī ir vērojama dažādu pētniecības virzienu aktualizēšanās vēsturnieku darbos dažādos laika posmos. Visbeidzot arī Pirmais pasaules karš kā 20. gadsimta vēstures centrālais fenomens uz laiku bija atdevis savas pozīcijas Otrajam pasaules karam. Raksta mērķis un būtība ir analizēt un noteikt šo izmaiņu saturu, piedāvājot vēstures pētniecības attīstības dalījumu hronoloģiskos posmos un analizējot katra perioda būtiskākās vēstures problēmas. Rakstā galvenā uzmanība tiks veltīta jaunākās, aktuālākās historiogrāfijas analīzei. Tomēr nebūtu jēgpilni apskatīt visas minētās svārstības detalizēti, tāpēc tiks akcentēti tikai tie pavērsieni, kas joprojām turpina ietekmēt vai nu vēstures zinātnes attīstību, vai arī sabiedrības priekšstatus par Pirmo pasaules karu, kā arī aplūkoti jautājumi, kurus varētu uzskatīt par atrisinātiem, kā arī tie, par kuriem nav nekādas vienprātības.

Vēstures literatūrā ir sastopams viedoklis, ka Pirmais un Otrais pasaules karš pēc būtības ir vienas drāmas divi cēlieni, proti – Otr

¹ Pirmo reizi publicēts: *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 15 (2014). nr., 233.–239. lpp.

pasaules karu izraisīja Pirmā pasaules kara nobeigums un rezultāti.² Saskaņā ar šo viedokli, Pirmā pasaules kara pētniecība ir īpaši nozīmīga un aktuāla, jo tā palīdz izprast Otrā pasaules kara izcelšanos. Aktualitāte ir pamatojama arī ar Pirmā pasaules kara izpētes līmeni, jo, lai arī var apgalvot, ka zināms ir gandrīz viss, tomēr vēsturnieki tā arī nav spējuši sniegt nepārprotamas atbildes uz pašiem fundamentālākajiem jautājumiem, kāpēc karš izcēlās un kas pie tā izraisīšanas vainojams? Taču skaidrs ir tas, ka karš bija un ir visas Eiropas kopīgs fenomens, jo tas izcēlās Eiropā, eiropieši karoja cits pret citu un eiropieši to pārvērta neierobežotā pasaules karā. Tāpēc arī visu atbilžu atslēga ir meklējama Eiropas vai arī plašāk – visas Rietumu sabiedrības historiogrāfijā.

Pirmā pasaules kara vēstures pētniecības pirmais posms faktiski aizsākās jau kara laikā, un tā nobeigumu var datēt ar 20. gadsimta 60. gadiem. Šajā laikā izveidojās, nostiprinājās un attīstījās ilgstoši dominējošais visaptverošais redzējums par Pirmo pasaules karu, kuru vēsturnieks Normans Deiviss ir nodēvējis par Sabiedroto vēstures shēmu.³ Atbilstoši šai shēmai jeb versijai Pirmā pasaules kara vēsture tika rakstīta no uzvarētāju valstu viedokļa – vēstures izpēte balstījās tēzē, ka kara izraisīšanā ir vainojama Vācija. Tātad uzvarētāji apsūdzēja zaudētāju. Būtisku pavērsienu kara vēstures pētniecībā iezīmēja vācu vēsturnieka Friča Fišera 1961. gadā publicētais darbs “Vācijas mērķi Pirmajā pasaules karā”⁴. Mūsdienu vēsturnieks Deivids Fromkins visu Pirmā pasaules kara vēstures pētniecību pat ir sadalījis pirms-Fišera un pēc-Fišera ērā⁵, bet cits mūsdienu autors Makss Heistingss kara politiskās vēstures pētniekus daļa pro- un antifišeristos.⁶ Fišers, pirmkārt, nepārprotami definēja Vācijas un Austroungārijas vainu kara izraisīšanā, kas atbilda sabiedroto versijai, taču arī aktualizēja pētniecības problēmu – “vainīgā valsts”;

² Deiviss. *Eiropas vēsture*, 913. lpp.

³ Ibidem, 64.–66. lpp.

⁴ Fritz Fischer. *Germany's Aims in the First World War*. New York: W. W. Norton, 1967.

⁵ Fromkin. *Europe's last summer...*, pp. 258–259.

⁶ Hastings. *Catastrophe 1914...*, p. xxiv.

otrkārt, Fišers izvirzīja priekšplānā kara politiskās vēstures pētniecības virzienu un, treškārt, zaudētājvalsts Vācijas vēsturniekam uzņemoties iniciatīvu vainas atzišanā un pierādīšanā, tika pārtraukta Sabiedroto vēstures versijas prakse, kad uzvarētāji apsūdzēja zaudētājus. Fišera darbs radās laikā, kad viņa laikabiedru paaudzei bija nepieciešams vainīgais, jo to noteica Otrā pasaules kara pieredze un pēckara vāciešu mentalitāte.⁷ Taču Fišera “grēksūdze” un 60. gadu Eiropas politiskās integrācijas procesi, kuros piedalījās arī Vācija, veicināja spēcīgas zinātniskas opozīcijas, īpaši Francijā, rašanos, kas primārās un vienpusējās Vācijas vainas vietā piedāvāja un pamatoja daudzpusēju savstarpēji saistītu valstu rīcību kā kara izcelšanās pamatu un tātad visu pušu vainu. Šāda koncepcija stipri vājināja Sabiedroto vēstures versiju un veicināja kara izcelšanās iemeslu meklējumus pārnest no politikas uz sabiedrību kopumā. Tāpēc 20. gadsimta 70.–80. gadu pētniecībā sāka dominēt sociālā vēsture un cita pieeja kara pētniecībā – pieeja, kur karš tika aplūkots caur t. s. “vienkāršā cilvēka” prizmu – cilvēks frontē, cilvēks aizmugurē, sabiedrības noskaņojums pirms kara un kara laikā, attieksme pret ienaidnieku, propagandas nozīme noskaņojuma veidošanā, dažādu grupu mentalitātes, sievietes frontē un aizmugurē utt. Šādai pieejai kara pētniecībā ir nozīme un jēga, un šis virziens ir aktuāls arī mūsdienās, jo Pirmajā pasaules karā robežšķirtne starp militāro un civilo bija tik izplūdusi un neskaidra kā nekad agrāk. Taču jaunākajos pētījumos tiek izteikta nožēla un arī pārmetumi vēsturniekiem, ka 21. gadsimta cilvēkiem par Pirmo pasaules karu ir izveidojies klišejs priekšstats. Heistingss 2014. gadā iznākušajā darbā “Eiropa ceļā uz karu” atzīmē, ka 21. gadsimtā Lielo karu cilvēku apziņā raksturo: dubļi, ierakumi, dzeloņstieples un karavīri – dzejnieki.⁸ Deivids Reinoldss (*David Reynolds*) savukārt raksta par Lielā kara ikonisko statusu, kam piemīt frontes dzejnieku Zigfrīda Sasūna (*Siegfried Sassoon*) un Vilfrīda Ovena (*Vilfred Owen*) uzburtā Rietumu frontes melanholija; izšķiesta dzīve, asinspirts,

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

kuru vērtība ir daži metri dubļu.⁹ “Ierakumu Tomijam”, kā mēdz dēvēt britu karavīru Pirmajā pasaules karā, diena pagāja smēķējot, rakstot dzeju un vēstules uz mājām. Tāpēc arī mūsdienu britu skolās, kā raksta Reinoldss, vēstures stundās skolēni piedalās “ierakumu eksperimentos”, sēžot improvizētā ierakumā muzejā un rakstot karavīra iedomāto vēstuli. Šī ierakumu karavīra drūmā nolemtība, bezdarbība un bezspēcība ir pilnīgi pretēja Otrā pasaules kara angļu karavīra simbolam – jauneklīgajam, darbīgajam angļu pilotam kaujā par Angliju, kurš, ja arī krita, tad tam bija jēga, jo viņš karoja “labākajā karā” par ideju un mērķi.¹⁰

Rodas jautājums, vai centienos karu cilvēciskot, izvirzot pētījumu centrā cilvēku, netiek panākts pretējais, ar pārāk vieglu roku norakstot veselu paauzdi un padarot to par nožēlojamiem upuriem, kuri 21. gadsimta cilvēku vērtējumā simbolizē veltīgi izšķiestu dzīvi. Reinoldss šādu uzskatu kopumu ir nodēvējis par “kara garo ēnu”, kas ir nonākusi līdz mūsdienu sabiedrības kara uztverei.¹¹ Franču vēsturnieki Žans Žaks Bekērs un Fransuā Fjurē katrs savā darbā izsaka līdzīgu viedokli, ka pie komforta pieradušam mūsdienu cilvēkam ir grūti izprast, ka karavīri, vēstulēs un memuāros rakstot par šausmīgajiem apstākļiem ierakumu dubļos, tomēr varēja saprast, kur un kāpēc atrodas.¹² Karš nebija tikai ierakumos, turklāt 1918. gadā vairākās veiksmīgās ofensīvās Rietumu fronte tika pārrauta, un vācieši nonāca Parīzes tuvumā, bet citās Pirmā pasaules kara frontēs situācija vispār bija atšķirīga un karš pārauga gan revolūcijās, gan neatkarības cīņās, kas noveda pie jaunu valstu izveidošanās. Eiropas tautu atšķirīgās Pirmā pasaules kara pieredzes sabalansēts izvērtējums noteikti varētu būt mērķis un arī ieguldījums

⁹ David Reynolds. *The Long Shadow. The Great War and the Twentieth Century*. London: Simon & Schuster, 2013, pp. 5–10.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² Жан-Жак Беккер. *Первая мировая война*. Москва: Астрель; Тверь: АСТ, 2006, с. 51. François Furet. *The Passing of an Illusion: the Idea of Communism in the Twentieth Century*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1999, p. 38.

kopīgas eiropiešu vēsturiskās atmiņas veidošanās procesā. Jaunu nacionālu valstu izveidošanās piešķir karam jēgpilnu raksturu.

Tātad viena no redzamākajām šī historiogrāfijas virziena vēsturnieku problēmām ir saistīta ar grūtībām interpretēt kara laika cilvēku motivāciju, domas un vērtības, tātad veidot mūsdienu cilvēku apziņā izpratni par laikmetu, neskatoties uz to, ka vēsturnieku darbos šis jautājums ir izvērsti un pamatoti izskaidrots. Sabiedrības lielo atbalstu karam un entuziasmu doties uz fronti vēstures literatūrā skaidro ar 19. gadsimtam raksturīgo karavīru un aristokrātu vērtību sistēmu, kurā dominēja gods, pienākums pret valsti, pārbaudījums un slava kaujas laukā.¹³ Šīs vērtības plašākā sabiedrībā savukārt popularizēja un uzsvēra mākslinieki un intelektuāļi, kuri izjuta nicinājumu pret visu mietpilsonisko, tāpēc tās ietekmēja arī mieru mīlošo un komerciālo vidusšķiru. Savukārt mazāk izglītotajā un mazāk lasošajā publikā karš bija mazāk populārs.¹⁴ Entuziasma cēloņi ir meklējami arī vispārējā mobilizācijā, kurai bija pakļauta vesela paaudze – jaunatne, kā nebija bijis agrāk. Karš kļuva par visas Eiropas jaunatnes lietu, un karš nozīmēja būt frontē, nevis aizmugurē, tātad iezīmēja pāreju no vecuma godināšanas uz jaunības idealizāciju.¹⁵ Šāda vienotības izjūta un biedriskums bija viens no iemesliem, kas lika karavīriem palikt frontē līdz kara beigām. Un, protams, arī piederība nācijai un lojalitāte pret savu valsti izrādījās spēcīgāka par šķiriskās piederības apziņu. Mūsdienu lielākā Pirmā pasaules kara vēstures autoritāte Hjū Stračans ir rezumējis, ka kopumā Eiropas sabiedrība karu nenoraidīja.¹⁶ Sava vieta ir arī viedoklim, ka sabiedrības lielais atbalsts karam ir pārspīlēts, argumentējot to gan ar pretkara demonstrācijām, gan ar brutālo armijas disciplīnu, sodiem par dezertēšanu, kā arī sabiedrības nievājošo attieksmi pret vīriešiem aizmugurē.¹⁷

¹³ Furet. *The Passing of an Illusion...*, pp. 36–39.

¹⁴ Fromkin. *Europe's last summer...*, p. 42.

¹⁵ George Lachmann Mosse. *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1991, p. 17.

¹⁶ Hew Strachan. *The First World War: to Arms*. Oxford University Press, 2001, pp. 5–10.

¹⁷ Беккер. *Первая мировая война*, с. 51.

Tomēr sabiedrības noskaņojuma pētījumi un karavīru vēstuļu analīze nespēja atbildēt uz jautājumu: kāpēc karš izcēlās. Tāpēc 21. gadsimtā skaidri redzama iezīme ir Pirmā pasaules kara politiskās vēstures atdzimšana, par ko liecina fundamentālu pētījumu parādīšanās gan kara deviņdesmitgades, gan arī jau simtgades kontekstā. Heistingss darba “Eiropa ceļā uz karu” ievadā gan raksta, ka mūsu gadsimta vēsturnieku darbos ir jaunas versijas, bet nav jaunu dokumentu, tāpēc dominē personīgi viedokļi un spekulācijas.¹⁸ Domājams, ka piemērotāks būtu apzīmējums “interpretācijas”, kuru iezīme ir atšķirīgas nozīmes piešķiršana zināmiem un neapstrīdamiem faktiem, kas var izmainīt visu kopainu.

Vēsturnieki no jauna atgriežas pie jautājuma, kas tā arī nav īsti atbildēts, kāpēc karš izcēlās, kas pie tā bija vainīgs un vai var apgalvot, ka Pirmais pasaules karš bija bezjēdzīgs? Liela daļa jaunāko politiskās vēstures darbu ir veltīti vienam – 1914. gadam, vai pat vienam pēdējam pirmskara mēnesim, kas pats par sevi jau norāda uz tendenci kara izcelšanos skaidrot īsā laika nogrieznī, tātad ar atbildīgu personu izšķirošiem lēmumiem vai rīcību. Jaunākie pētījumi arī izraisa pārdomas, vai centieni kara izcelšanos loģiski, sakārtoti un strukturēti pamatot noved pie maldinošām atziņām. Viens no šādiem maldīgi sakārtotiem jautājumiem ir pirmskara alianses, kurām ir tikusi piedēvēta neadekvāti liela nozīme kara izraisīšanā, tādējādi pirmskara politisko vēsturi ne tikai vienkāršojot, bet arī vedot pa kļūdainu izpētes ceļu vispār. Mūdienās vērtējums ir mainījies. Tāpēc, piemēram, Bekērs kara deviņdesmitgadei veltītajā grāmatā *Antanti* piemin tikai vienu reizi, jo tai tiešām ir nozīme Vācijas baiļu izraisīšanā, novedot to aplenkumā, bet Trejsavienību pilnīgi pamatoti nepiemin.¹⁹ Nevarētu teikt, ka pamatotas atziņas alianšu kontekstā ir tikai jaunākās historiogrāfijas sasniegums, jo vienmēr, it īpaši nesenā pagātnē gan Henrijs Kisindžers (*Henry Kissinger*), gan Deiviss ir izteikuši pamatotas šaubas par alianšu lomu kara

¹⁸ Hastings. *Catastrophe 1914..*, p. xxiv.

¹⁹ Беккер. *Первая мировая война*.

nolemtībā, izvērsti to pamatojot.²⁰ Krievu vēsturnieks Aleksandrs Boļņihs (*Александр Больных*) rakstīja, ka diplomātiski karu varēja apturēt jebkurā mirklī²¹, franču vēsturnieks Fjurē uzsvēra, ka pie kara nenoveda neviena cēloņsakarību ķēde²², savukārt vācu vēsturnieks Tomass Niperdejs (*Thomas Nipperdey*), manuprāt, ir visizvērstāk izskaidrojis Trejsavienības izveidošanās mērķi vēl Bismarka laikā, kur tai līgumu sistēmas ietvaros atbilstoši Bismarka idejām bija jānodrošina miers un stabilitāte Eiropā jeb *status quo*.²³ Arī Stračans piekrit domai, ka alianses nav kara iemesls.²⁴ Savukārt amerikāņu vēsturnieks Fromkins, kurš savā darbā “Eiropas pēdējā vasara” kara izcelšanos ir aprakstījis pa dienām, savos secinājumos ir gājis vēl tālāk. Fromkins apgalvo, ka alianses ne tikai nenoveda pie kara, bet šie līgumi tieši pretēji varēja dot iespēju lielvalstīm atturēt savus partnerus no kara, Fromkins secina, ka alianses pat neietekmēja un nenoteica valstu lēmumus karot kādā no pusēm. Itālija un Lielbritānija, no kurām pēdējai neviens neuzbruka, izdarīja savu izvēli pašas, savukārt Francija karoja nevis tāpēc, ka to spieda darīt līgums, bet gan tāpēc, ka tai uzbruka Vācija.²⁵

Un, visbeidzot, jautājums par kara izraisīšanas vainu. Bekērs 90. gados rakstīja, ka šis jautājums ir sevi izsmēlis, gan kā nenoskaidrojams, jo argumentu vainas pamatošanai pietiek visām pusēm, gan arī kā nebūtisks, jo jēgpilnāk ir noskaidrot faktoros, kas ļāva karam izcelties.²⁶ Taču mūsdienās vainas jautājums atkal ir aktualizējies, un gandrīz visos jaunākajos pētījumos vēsturnieki izmanto iespēju par to izteikties. Taču lielākā daļa argumentu, kas fokusējas atkal par vai pret Vācijas vainu, ir jau sen zināmi: Krievijas armijas mobilizācija, Vācijas

²⁰ Henrijs Kisindžers. *Diplomātija*. Rīga: Jumava, 2001, 190.–192. lpp; Deiviss. *Eiropas vēsture*, 893.–894. lpp.

²¹ Александр Больных. *Схватка гигантов*. Москва, 2000, с. 5–10.

²² Furet. *The Passing of an Illusion...*, pp. 34–37.

²³ Thomas Nipperdey. *Deutsche Geschichte 1866–1918*, S. 310–320.

²⁴ Strachan. *The First World War...*, pp. 7–13.

²⁵ Fromkin. *Europe's last summer...*, p. 266.

²⁶ Беккер. *Первая мировая война*, с. 7.

kara pieteikums, Francijas revanšisms, britu neizlēmība un iesaistīšanās karā. Atšķirīgais ir tajā, kurus argumentus interpretē kā svarīgākos un kurus kā nebūtiskus. Piemēram, dedzīgie antifīšeristi Kristofers Klārks 2014. gada darbā “Mēnessērdzīgie. Kā Eiropa gāja uz karu 1914. gadā”²⁷ un Šons Makmīkins (*Sean McMeekin*) 2013. gada pētījumā “1914. gada jūlijs” visu kara izcelšanās ķēdi balsta uz Krievijas mobilizāciju²⁸, savukārt tikpat dedzīgais fīšerists Fromkins apgalvo, ka Vācijas kara pieteikums neizriet no Krievijas mobilizācijas un tai pat nav nekādas nozīmes.²⁹ Vairāki vēsturnieki arī akcentē dokumentu slēpšanu un falsificēšanu vienas vai otras puses vainas pierādīšanai. Klārks šo tendenci Pirmā pasaules kara pētniecībā 21. gadsimtā ir nodēvējis par “*blame game*”, t. i., par vainošanas spēli, kurā ir ļoti daudz dalībnieku. Tāpēc mūsdienu vēsturnieku publikācijās jaunākie pētījumi nereti tiek salīdzināti ar Agatas Kristi (*Agatha Christie*) detektīvdramu, kur vēsturniekam ir atvēlēta Erkila Puaro misija – atrast vainīgo ar vēl dūmojošu pistoli rokās.³⁰ Tāpēc lielākā daļa mūsdienu vēsturnieku, izņemot varbūt Makmīkinu, kurš Krievijas rīcību nodēvē par noziegumu (*crime*), tomēr uzskata, ka Pirmā pasaules kara izcelšanās ir traģēdija, nevis noziegums, tāpēc nepiemēroti ir lietot apzīmējumus vaina (*blame* vai *guilt*), bet gan debatēt par atbildību (*responsibility*) vai kara uzsākšanu. Fromkins uzskata, ka vaina ir pēckara, nevis pirmskara koncepts, jo pirms Lielā kara karš bija pieņemama starptautiskās politikas aktivitāte, tāpēc mēs nevaram tiesāt par to, ka pirms 100 gadiem nedomāja tā, kā mēs tagad.³¹ Tātad mūsdienu vēsturnieku uzskatos dominē virziens, ka kara izcelšanās izrietēja no nelielas atbildīgo valstsvīru grupas lēmumiem, kas tika pieņemti pirmskara pēdējā mēneša laikā. Tātad Pirmais pasaules karš nebija negadījums, bet gan pieņemto lēmumu rezultāts.

²⁷ Clark. *The Sleepwalkers. How Europe went to war in 1914.*

²⁸ Sean McMeekin. *July 1914. Countdown to War.* London: Basic Books, 2013.

²⁹ Fromkin. *Europe's last summer...*, p. 266.

³⁰ Clark. *The Sleepwalkers. How Europe went to war in 1914.*

³¹ Fromkin. *Europe's last summer...*, p. 268.

Nobeigumā var secināt, ka Pirmā pasaules kara historiogrāfijas attīstība gadsimta garumā ir noritējusi saskaņā ar pārmaiņām laikmetā, ko ir ietekmējuši gan politiskie notikumi un procesi, gan priekšstatu un vērtību maiņa sabiedrībā, kā arī vēstures zinātnes attīstības tendences kopumā, priekšplānā pārmaiņus izvirzoties gan politiskās, gan sociālās vēstures izpētes jautājumiem. Pilnvērtīgu Pirmā pasaules kara vēstures izpēti veicinātu dažādu vēstures virzienu un pieeju rezultatīva sadarbība, integrējot dažādu Eiropas reģionu atšķirīgās pieredzes vienotā veselumā.

SURVEY ON SOME CURRENT DIRECTIONS AND PROBLEMS OF THE RESEARCH OF WORLD WAR I IN THE EUROPEAN HISTORIOGRAPHY

Summary

The history of the First World War or the Great War is a very popular research theme among historians, especially European and Western historians. Some authors support the notion that the two World Wars were separate acts of the same drama and the main contestants of the Second World War were created by the unfinished business of the First World War. According with that notion, the analysis of the origin of the Great War is very significant, because it helps to clear up the causes of the Second World War. Besides that, the Great War was a terrible disaster especially for Europeans, because Europeans fought against each other and allowed the outbreak of the unlimited Great War. The First World War mainly is the common European cause and phenomenon. For that reason, the aim and essence of this article is to analyze the development of European and Western First World War historiography and to outline the main problems, approaches and changes of historical writings. A large part of the article is devoted to the analysis of recent historiography. The development of the historiography of the First World War is a very instructive example, which demonstrated how political situation influences historical

science. The history of the Great War for a long time was written from the viewpoint of the victors, Allied states. Historians of the Allied states maximized the crimes and follies of the vanquished whilst minimizing the ones of their own. This “Allied version”, according to Norman Davies, was first given credence after 1918 when representatives of the defeated nations were obliged to confess to their own exclusive war guilt. The initial studies after the end of the war were mainly dedicated to the political and diplomatic aspects of the crisis of summer 1914, and to the conduct of military operations. It means the dominance of political and military history. In the 1940s and 1950s, scholars tended to believe that they had learned everything to be known about the origins of the war. A new era opened in the 1960s, with the publication of German historian Fritz Fischer, which was based on the new information from archives. Firstly, Fischer, in accordance with the “Allied version”, blamed Germany and its military leaders; secondly, Fischer inspired scholars to comb the archives for what was hidden. In the post-Fischer era, scholars have revised many of the traditional opinions held about the origins of the Great War. These researchers disputed the case for German war guilt head-on, proposing instead of the primary culprit model a polycentric and interactive account of the war’s etiology. It means that if the responsibility for decisions that brought the war is so widely distributed, then, perhaps, “blame” is an unhelpful category. Actually, Fischer inspired the weakening of “Allied version” and Germany’s responsibility for the outbreak of the war.

In the 1970s and 1980s, scholars focused chiefly on the questions of social history, popular mentalities and on the impact of national feeling on European societies. It is very important because World War I changed the way wars were fought. For the first time the term “home front” was used as an unprecedented use of civilian labor and resources, and the lines between military and civilian were blurred more than ever before. The questions of social history are very topical in more recent publications. It is only recently that the ordinary soldiers’ war experience has been fully taken into account. The main problem is how so long and terrible conflict could have been possible. Two main viewpoints of interpretation exist. The first emphasizes the strength of soldiers’ national feeling, moral values, responsibility, and code of honor. The representatives of the second viewpoint emphasize the existence of harsh military discipline and war propaganda. The other major problem of social history is

how the recent interpretation of the Great War influences the understanding of war in the 21st century. Unfortunately, the Great War has assumed its iconic status as the world of gloomy trenches, soldier-poets, mud and barbed wire. In other words, the Great War was a futile killing ground and bloodbath, but the whole war generation is the symbol of lives wasted in the meaningless war. However, that was not so. The war was about the important issue in politics: who should rule the world. The Great War demonstrated a series of lightning victories, war heroism, brotherhood of soldiers and rise of new national states.

The 21st century is marked by the revival of political history. This process is closely linked with two anniversaries of the Great War. The two main problems – the outbreak of the war and war guilt or responsibility for the outbreak of the war, are at the centre of the scientific agenda. Recent historians are interested in creating new versions and interpretations of well known facts, and presumptions. For example, it has been widely believed for a long time that the political structure of the European world in 1914, in particular an allegedly overly rigid alliance system, caused the conflict to enlarge and bring in the Great Powers. From the viewpoint of recent historians, that couldn't have been true. David Fromkin underlines that the pacts of alliance did not bring countries into the war. The treaties did not determine which countries decided to fight on which side. Recent historians David Fromkin, Cristopher Clark, Hew Stratchan, Sean McMeekin, Margaret McMillan and many others once again touch upon the question of war guilt. Many of them argue that trying to fix guilt on one leader or state means that the war was not a tragedy, but a crime. The outbreak of the Great War was not an Agatha Christie drama at the end of which we will discover the culprit. Besides, guilt, in this context, was a postwar concept but not a prewar one. War, until the Great War of 1914, was a normal and usual international practice. It would be unfair to judge the men of 1914 by our standards rather than by their own. But it was no accident that Europe went to war. It was the result of decisions taken by individuals.

KARŠ UN LIELPILSĒTAS: LONDONA UN PARĪZE¹

2000. gadā tika izdots britu vēsturnieka Pitera Akroida (*Ackroyd*) fundamentālais darbs “Londona. Biogrāfija”², kas tūlīt pat kļuva par notikumu vēstures zinātnē. Akroida koncepcija ir oriģināla, jo tās pamatā nav ne politiskās, ne ekonomiskās, ne arī sociālās vēstures pētniecības vadlīnijas, bet gan autora redzējums un ideja, ka Londona ir dzīvs patstāvīgi funkcionējošs organisms un kā atsevišķa sakārtota un pašpietiekama sistēma arī jāpēta. Tādēļ Londonai ir nevis vēsture, bet gan biogrāfija, tai ir plaušas – parki –, kapilāri – ielas – un artērijas – upes, pie tam ielas, ēkas, cilvēki un to tikumi laikmetos eksistē paralēli, gan arī mainās, tāpēc Akroids nav varējis darbā konsekventi ievērot hronoloģisko principu, jo kā gan lai laika ietvaru piemēro Londonas klusumam vai lietum, taču nakti un Londonas miglu var ievietot laika rāmī.

Londonas migla Akroida darbā ir aprakstīta īpaši tēlaini, tā nav tikai dabas parādība un meteorologus interesējošs fenomens, bet gan Londonas iedzīvotāju darbības rezultāts, tātad vēstures zinātnei piedēriģs pētījuma objekts un, protams, kultūras vēstures lielums, jo Viktorijas laikmeta Londonas migla ir atpazīstamākā un visvairāk aprakstītā dabas parādība Eiropas daiļliteratūrā, kļuvusi par kultūras vēstures zīmolu, tāpēc to apiet Londonas vēsturei veltītā pētījumā nebūtu pareizi. Londonas migla nav parasta migla, bet īpaša, jo literatūrā tās krāsa ir brūna, melna, tumši zaļa, dzeltena, dubļu pelēka, tumšās šokolādes vai zirņu zupas krāsā, bet tās konsistence bieza un lipīga.

Londonas migla sāk parādīties ap 17. gadsimtu, kulmināciju sasniedz 19. gadsimta beigās, kad to attēlo gandrīz katrā darbā, kur

¹ Pirmo reizi publicēts: *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, 2010, 2/3. nr., 118.–123. lpp.

² Peter Ackroyd. *London: The Biography*. London: Chatto & Windus, 2000.

Londona ir vismaz pieminēta. 19. gadsimta beigās miglas dēļ visu dienu telpās bija jālieto lampas, bet vakaros uz ielām bija tāda dīvaina tumsa, ka ielu laternas spēja nodrošināt blāvu, gandrīz neredzamu, spocīgu atblāzmu.

Rakstnieks un ASV konsuls Lielbritānijā Natanjels Hotorns (*Nathaniel Hawthorne*) ir rakstījis, ka tāda gaisma laikam ir ellē, jo pat mēness atspulgs nenonāk līdz Londonas ielām. Heinrihs Heine nespēja Londonā dzīvot miglas dēļ, jo, elpojot netīro gaisu, nepārtraukti slimoja. Viņš ar nepatiku rakstīja par atbaidošo Londonas ķieģeļu ēku vienveidīgo zaļgani brūno olīvu krāsas izskatu, kas nekad nemainās. Turpretī Čārlzs Darvins (*Charles Darwin*) uzskatīja, ka Londonas miglai piemīt diženums, bet Arturs Konans-Doils (*Arthur Conan Doyle*) Londonu tieši miglas dēļ uztvēra kā ideālu fonu savu darbu personāžiem, noziedzīgiem elementiem un tumšiem darījumiem, bet sava varoņa Šerloka Holmsa izcilo prātu un atmiņu ilustrēja, Holmsam nekļūdīgi orientējoties Londonas ielās un laukumos, kad redzamība bija tuva nullei.

Īpaši Londonas miglu bija iecienījuši gleznotāji impresionisti, kuru mākslas un Londonas miglas ziedu laiki sakrita. Amerikāņu impresionists Džeimss Abots Vislers (*James Abbott Whistler*) bija sajūsmā par to, ka Londonas vakara miglā vecas noliktavas izskatās kā pilis, bet fabriku dūmeņi ir pārvērtušies Itālijas kampanillēs, un ēkas, kuras saules gaismā izskatās necilas, miglā kļūst cēlas. Savukārt francūzis Klods Monē (*Claude Monet*) ir izteicies, ka Londonas migla ir viņa mūža lielākā mīlestība, jo tajā vienmēr ir noslēpums.³ Taču Londonas migla mīklaini pazuda karaļa Edvarda VII laikā. Tā pēdējo reizi pa īstam ir bijusi redzēta 1904. gada decembrī, kad kebmeni veduši zirgus pavadā, apgaisojot sev ceļu, turot rokās lukturus; tad vēl 1930. gads, kad redzamība bijusi metrs un cilvēki aprakstīja pārbīli, ieraugot pēkšņi priekšā no miglas iznirstam pretimnācēja stāvu. Bet tad arī īpašais Londonas miglas laikmets beidzās, tas palika tikai literatūrā, impresionistu gleznās un londoniešu atmiņās kā nostalgisks zudušo laiku simbols.

³ Ibidem, pp. 495–507.

Londonieši pēdējos pāris simts gadus daļēji spītības, daļēji patriotisma dēļ savus kamīnus bija kurinājuši tikai ar britu akmeņoglēm un labprātīgi dzīvojuši kvēpos, kuriem 19. gadsimta beigās pievienojās arī Londonas fabriku akmeņogļu izdedži, bet situācija mainījās 20. gadsimtā, kad cilvēki un fabrikas vairs neblīvējās pilsētas centrā un kamīnu ogles aizstāja malkas vai gāzes apkure.⁴

Pēc Pitera Akroida darba iznākšanas vēsturnieki cits pēc cita visai īsā laika periodā publicēja lielpilsētu vēsturei veltītus darbus, kuros ir skaidri redzama Akroida grāmatas ietekme gan stilistikā, gan koncepcijā. Vēsturnieks Londonas Universitātes Parīzē katedras vadītājs Endrū Hasijs sava darba “Parīze: apslēptā vēsture” ievadā arī atklāti atzīst, ka Parīzes vēsturi sācis rakstīt tūlīt pēc Akroida pētījuma izlasīšanas, vēl atrodoties šī darba radītājā emocionālā pacēluma gaisotnē un balstoties uz tajā izteiktajiem spriedumiem.⁵

Viens no mūsdienu redzamākajiem Francijas vēstures interpretiem britu profesors Kolins Džonss savā pētījumā “Parīze: lielpilsētas biogrāfija”, pamatojoties uz dažādu laikmetu parīziešu izteikumiem un franču daiļliteratūru, mēģina uzturēt domu par Parīzi kā dzīvu organismu, kuru gan reāli, gan izdomāti personāži visbiežāk ir vēlējušies uzvarēt vai pakļaut.⁶ Parīzi uz cīņu izaicināja gan Balzaka varonis Rastinjaks, gan Parīzes prefekts barons Hausmans, kurš gigantisko pilsētas pārbūvi 19. gadsimta beigās uzsāka ar azartisku izsaucienu: “Tagad redzēsim – kurš kuru!”⁷ Akroidam Londona pārsvarā tiek asociēta ar pajaunu un padusmīgu vīrieti vai dzīvu būtņi vispār, toties Parīze vienmēr ir sievietē, visbiežāk vai nu lielā karaliene, vai resnā, viltīgā kurtizāne. Savukārt britu vēsturnieks Ričards Teimss savā Londonas vēsturē citē Vinstona Čērčila (*Churchill*) 1934. gada runu Apakšnamā, kurā Čērčils, cenšoties panākt budžeta palielinājumu Karaliskajiem gaisa spēkiem, Londonu

⁴ Ibidem.

⁵ Hussey. *Paris: The Secret History*.

⁶ Jones. *Paris: Biography of a City*.

⁷ Ibidem, p. 10.

ir nosaucis par pasaules lielāko mērķi: milzīgu, treknu un bezpalīdzīgu govī, kas ir piesieta un pamesta, tā nevar glābt sevi no briesmām, kas draud no gaisa, jo Londona nav izkustināma no vietas.⁸

Iepazīstoties ar jau apskatītajiem un virkni citiem lielpilsētu vēsturei veltītajiem darbiem⁹, kas publicēti 21. gadsimtā, ir iespējams izdarīt vairākus secinājumus par jaunākajām tendencēm vēstures literatūrā, kas ir kopīgas lielākajai daļai autoru. 21. gadsimta britu un franču vēsturnieki Eiropas lielpilsētām Parīzei un Londonai veltītajos darbos pilsētas vēsturi pēta un analizē kā vienotu veselumu jeb pašpieņemamu sistēmu visā tās attīstības periodā, neizdalot vienu, hronoloģiski ierobežotu laika posmu vai atsevišķu problēmu. Tā autori aizstāv ideju, ka lielpilsēta atšķirībā no valsts vai politiskās sistēmas ir gandrīz mūžīga un eksistē neatkarīgi no tām. No šīs idejas izriet doma par pilsētu kā dzīvu organismu, kas mainās, pilnveidojas un atjaunojas. Treškārt, šajā rakstā izmantoto profesionālo vēsturnieku darbi stila ziņā jau ļoti līdzinās daiļliteratūrai, kas, cerams, kļūs par 21. gadsimta vēstures literatūras iezīmi.

Šis raksts ir veltīts vairākām epizodēm, kas iezīmēja kara ienākšanu Londonā un Parīzē. Abas lielpilsētas tika tieši iesaistītas Otrā pasaules kara notikumos. 1940. gadā Parīze tika okupēta, bet Londonu sāka bombardēt aviācijas uzlidojumos. Savukārt 1870. gadā franču–prūšu kara laikā Parīze tika aplenkta. Izvēlētie piemēri palīdz izprast un izanalizēt lielpilsētas unikālo vēsturi kara apstākļos.

Šie trīs notikumi ir gandrīz vienīgie, kad kari ir tieši skāruši Londonu un Parīzi ne tikai moderno laiku vēsturē, bet vēsturē vispār, lai gan Francija un Lielbritānija ir karojušas visai regulāri. Londoniešus kari skāra līdz 11. gadsimtam, un tad tikai Pirmajā pasaules karā tos nepatīkami patraucēja vācu kluso “cepelīnu” retie uzlidojumi. Savukārt

⁸ Richard Tames. *London: A Cultural History*. London, 2006, pp. 266–267.

⁹ Sk.: Stephen Halliday. *Making the Metropolis: Creators of Victoria's London*. Derby: Breedon, 2003; Edmund White. *The Flaneur*. London, 2001; Eric Hazan. *L'Invention de Paris: A History of Footsteps*. Paris, 2003; David Harvey. *Paris, Capital of Modernity*. London: Routledge, 2003.

Parīze, lai arī atrodas kontinentā, visvairāk un visregulārāk ir tikusi laupīta un dedzināta tikai 9. gadsimta vikingu uzbrukumos, bet Simtgadu kara laikā Parīze pat īsti nepamanīja īslaicīgo un ļoti mazskaitlīgo angļu okupāciju, tāpat kā piecu stundu ilgo kauju par Parīzi 1814. gadā, kad kaujas norisi parīzieši ieradās skatīties kā izrādi. Tāpēc šo pilsētu iedzīvotāji no kara nebaidījās, bet lielākos draudus saistīja ar ugunsgrēkiem, kas bija ļoti postoši, dumpjiem vai Parīzes gadījumā no aplenkuma, ko pilsēta piedzīvoja 16. gadsimta beigās, kad Parīzi aplenca karaļa Anrī IV karaspēks, izraisot badu un kanibālismu pilsētā.

Britu vēsturnieks Ričards Teimss raksta, ka lielpilsētu iedzīvotāji ir asinskārāki par provinces iedzīvotājiem, tāpēc karu mīl. Parīzes ielu un tiltu nosaukumos ir pilnīgi visu Napoleona Bonaparta uzvarēto kauju nosaukumi, turpretī Londonā ir iemūžinātas visas Napoleona zaudētās kaujas, kuru, par nelaimi angļiem, ir maz, tāpēc Londonā ir ne tikai Vaterlo tilts un stacija, bet vēl vismaz 10 Vaterlo ielas, 40 objekti Velingtona vārdā, bet 30 nosaukumos ir iemūžināts admirālis Nelsons. Abās pilsētās labi pārstāvēts ir Krimas karš, jo norisinājās visai tālu, tāpēc Londonā kauju pie Almas var atrast 16 dažādos nosaukumos, bet Remarka varoņi Parīzē satiekas uz Almas tilta. Taču Krimas kara galvenais simbols ir britu medmāsa, šīs profesijas iedibinātāja un karavīru aprūpes sistēmas modernizētāja Florensa Naitingeila (*Florence Nightingale*), kuras vārdā Londonā ir nosaukti 46 objekti.¹⁰

Pirmo pasaules karu tā īsti negrib pieminēt ne Londonā, ne arī Parīzē, jo kritušo bija pārāk daudz, kaut gan kara sākumu abās pilsētās uzņēma ar optimismu un gavilēm – Londonu karš tieši nebija skāris apmēram tūkstoš gadu. Parīzi gan satraukums pārņēma jau kara pirmajos mēnešos, kad vācu armija strauji virzījās uz rietumiem un tuvojās Parīzei. Parīzieši sāka panikā iepirkt un glabāt pārtiku, apraka ģimenes vērtslietas, Francijas banka izveda no Parīzes zelta rezerves, valdība un daļa iedzīvotāju pilsētu pameta. Palikušie sāka kopīgi baznīcās noturēt

¹⁰ Tames. *London...*, pp. 269–271.

aizlūgumus Parīzes glābējai no Atilas iebrukuma Svētajai Ženevjēvai.¹¹ Visi gatavojās aplenkumam. Vesela parīziešu paaudze labi atcerējās laiku prūšu aplenktajā Parīzē no 1870. gada septembra līdz 1871. gada februārim, kad pirmajos aplenkuma mēnešos Parīzē valdīja bezrūpīga vienaldzība pret karu, jo šķita, ka pārtikas krājumu pietiks, restorāni turpināja darbu un snobiskie parīzieši atļāvās sūdzēties par augļu un svaigu jūras velšu trūkumu restorānu ēdienkartē. Tikai pēc kara restorānu apmeklētāji uzzināja, ka ātri vien ir sākuši ēst labi sagatavotas žurkas – treknās kā cūkas cepešus, bet liesās žurkas kā putna medījumus, ko, uzdzerot dārgu vīnu, nebija pamanījuši. Vēlā rudenī nabadzīgajos rajonos sāka trūkt kurināmā, Parīzē sāka izcirst kokus, un tirgū parādījās kaķu, suņu un žurku gaļa. Parīzieši apēda visus zoodārza dzīvniekus, un drosmīgākie mēģināja izkļūt no aplenktās pilsētas ar gaisa baloniem. Pēc pamiera noslēgšanas bija skaidrs, ka ilgstošu aplenkumu tik liela pilsēta izturēt nevar, tādēļ nākotnē neko tādu vairs nedrīkst pieļaut. Taču parīzieši ieguva vēl vienu vēstures mācību, jo 1871. gada martā vara Parīzē nonāca Parīzes komūnas – komunistu, anarhistu un revolucionāru pašpārvaldes – rokās. Divu mēnešu komūnas valdīšanas laikā Parīze tika izdemolēta, nopostīta un izlaupīta tā, kā nekad tās pastāvēšanas vēsturē, ne pirms, ne pēc komūnas. Šo – pašu parīziešu – nodarīto savai pilsētai var salīdzināt tikai ar 9. gadsimta vikingu sirojumu postažu. Kāds žurnālists komūnas laiku bija nosaucis par varas, vīna, izšķērdību un asiņu orgiju, bet aculieciniece komunāru aizdedzinātās Parīzes degšanu trīs dienu ilgumā salīdzināja ar Romas degšanu Nerona laikā.¹² Komunāru plānos ietilpa Luvras un Parīzes Dievmātes katedrāles nodedzināšana, kas it kā simbolizēja buržuāzijas varu, bet tas, par laimi, neizdevās, taču izdevās nodedzināt Tilerī pili un Rātsnamu, kā arī nogāzt Vandomas kolonnu. Parīzē ielu kaujās ar valdības karaspēku un vēlāk arī nošaujot kopumā bojā gāja ap 20 000 cilvēku.¹³ Tāpēc Parīzē turpmākajos gados

¹¹ Hussey. *Paris: The Secret History*, pp. 451–456.

¹² Ibidem.

¹³ Jones. *Paris. Biography of a City*, pp. 495–505.

nostiprinājās tendence nepieļaut komunistu nokļūšanu pie varas, ko uztvēra par lielāku nelaimi nekā svešinieku iebrukumu. Parīzē visā starpkaru periodā galvenā uzmanība fokusējās uz iekšpolitiskām cīņām, nevis Parīzes aizsardzības spēju stiprināšanu ārēja iebrukuma atvairīšanai – atšķirībā no Francijas valsts politikas, kas gatavojās ārējiem draudiem valsts līmenī. Šā iemesla dēļ, sākoties Otrajam pasaules karam, Parīzi nebija iespējams militāri aizsargāt, un, lai arī valdība atkal noturēja aizlūgumu Svētajai Ženevjēvai, tas nepalīdzēja. Parīze tika pasludināta par “atklāto pilsētu”, un 1940. gada 14. jūnijā tajā iesoļoja vācu karaspēks.¹⁴

Londonā nebaidījās no aplenkuma, ne arī no komunistu varas, jo šādas pieredzes nebija, taču 20. gadsimta Londona bija iepazinusi pilnīgi jaunus draudus – aviācijas uzlidojumus, pret kuriem londonieši jutās pilnīgi neaizsargāti.¹⁵ Pirmais pasaules karš bija devis mācību, tāpēc Londonā laikus gatavojās ļaunākajam, jo uz Karalisko jūras floti vairs nevarēja paļauties. Starpkaru periodā Britu parlaments pieņēma budžetu, kas paredzēja līdzekļus gan Karaliskajiem gaisa spēkiem, gan bumbu patvertņu celtniecībai, gan civilās aizsardzības mācībām. Londonā paredzēja pat masu kapsētas un iepļanoja londoniešu kremāciju rūpnieciskos apjomos. Bija padomāts par cilvēku evakuāciju, un laikus evakuēja slimnīcas; no Londonas izveda mākslas vērtības un citus dārgumus, pat visu porcelānu no Bekingemas pils. Rūzvelta kundze bija pārsteigta, kad pusdienās pilī viņai tika pasniegti desas konservi uz tīra zelta šķīvja, jo porcelāna vairs nebija. Taču bumbu patvertnes nebija piemērotas ilglaicīgai dzīvošanai, jo paredzēja intensīvus, bet īslaicīgus uzlidojumus, tāpat izrādījās, ka glābēju vienību pietrūkst.¹⁶

Viss sākās 1940. gada augustā ar Londonas nomaļu bombardēšanu, bet lielākais uzlidojums centram Īstendai bija 7. septembra agrā rītā – tajā piedalījās 600 vācu bumbvedēju. Mērķis bija Īstendas doki, bet bumbas trāpīja arī elektrotīklu un benzīna uzpildes stacijām, nolik-

¹⁴ Ibidem, p. 615.

¹⁵ Davies. *The Isles...*, pp. 891–895.

¹⁶ Tames. *London...*, pp. 272–273.

tavām un tuvējam blīvi apdzīvotajam centra rajonam Poplārai. Ugundzēsēji neko nespēja glābt, jo visapkārt ne tikai dega, bet ik pa laikam arī kaut kas uzsprāga, telegrāfu stabi dūmoja un dzirksteļoja sinhroni, un uzsprāga visi, uzšaujoties gaisā kā raķetes, bet noliktavas pārvērtās milzu degošās ellēs, uz kuru fona ugundzēsēju grupas atgādināja pigmeju ciltis.¹⁷ Nākamajās naktīs viss atkārtojās, bet 15. oktobra pilnmēness naktī uzlidojums, šķiet, vēstīja pasaules galu. Pīters Akroids to dienu Londonu salīdzināja ar ievainotu un apdegušu aizvēsturisku milzu dzīvnieku, kas, saņemot sitienu pēc sitiena, cenšas lēni, intuitīvi kustēties uz priekšu ar kaut kādu pirmatnēju, neiznīcināmu spēku.¹⁸ Šī dzīvā organisma sastāvdaļa – cilvēki, to uzvedība un noskaņojums pētījumos parāda līdzīgas lielpilsētu iedzīvotājus raksturojošas iezīmes. No Londonas izdevās evakuēt 25 % iedzīvotāju un vairāk nekā pusi bērnu. Taču lielākā daļa evakuēto londoniešu atgriezās savā pilsētā, lai gan tur turpinājās uzlidojumi. 100 000 Londonas bērnu piespiedu kārtā evakuēja vēlreiz, bet viņi atkal atgriezās. Laukos šie bērni atteicās no veselīgās pārtikas, turpināja vilkt savas vecās, novalkātās drēbes, it kā uzturot kopības izjūtu un piederību Londonai, kur vienmēr ir dzīvojuši nedaudz apskranduši, nosmulēti un bāli, kārtīgi nepaēduši bērni. Atgriežoties savā pilsētā, viņi bombardēšanu izturēja emocionāli stabili. No rītiem viņi apskrēja visas rajona sagruvušās ēkas un bija pat izveidojuši arī savas glābēju vienības, viņi meklēja un meta Temzā vēl nesprāgušās lēnas darbības bumbas, palīdzēja iznest ievainotos. Londoniešu dzīve šķita pretdabiska, jo pretdabiski ir izvēlēties labprātīgi dzīvot ciešā sablīvējumā, kur krīt bumbas, tādējādi kļūstot par liela mērķa sastāvdaļu, taču, ja pilsēta ir organisms, tā varētu aiziet bojā, paliekot bez vienas sastāvdaļas – iedzīvotājiem.¹⁹

Arī no Parīzes pirms vācu armijas ienākšanas izbrauca trešdaļa parīziešu un ātri vien atgriezās pilsētā, kaut gan varēja palikt laukos,

¹⁷ Ackroyd. *London...*, pp. 831–832.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

kur bija mazāk vācu karavīru un vairāk pārtikas. Parīzē trūka kurināmā un degvielas, tāpēc pilsētnieki sēdēja kafejnīcās, brauca ar velosipēdiem un daudz gulēja, lai negribētos ēst.²⁰

Tikmēr londonieši, ejot gulēt, nezināja, vai pamodīsies, tomēr tikai četri procenti Londonas iedzīvotāju vismaz reizi bija nakšņojuši metro vai patvertnē, jo britu vēlme norobežoties savā privātajā dzīves telpā bija arhetipiska pretēji baiļu sajūtai. Taču privātais kļuva redzams un kopīgs. Rītos pēc bombardēšanas cilvēki, staigājot pa drupām, redzēja citu mēbeles, tepīkus, tapešu fragmentus uz sienu paliekām, kāpnes, kas veda uz nekurieni. Izrādījās, ka londonieši pat izbaudīja notiekošo, gribot būt visur klāt. Ugunsdzēsēji žēlojās, ka pusi darba laika paņēmot ziņkārīgo skatītāju pūļa izdzenāšana. Lielākā uzlidojuma laikā 1940. gada 29. decembrī, kad bombardēja pašu Londonas centru Sitiju, kas dega 160 akru platībā ar astoņām Kristofera Rena (*Christopher Wren*, 1632–1723) projektētajām baznīcām – arhitektūras šedevriem, 30 ģilžu ēkām un grāmatu tirgotāju ielu ar pieciem miljoniem reto grāmatu, skatītāji bija pat uzkāpuši uz Anglijas bankas ēkas jumta, un viens no viņiem vēlāk rakstīja, ka skats esot bijis varens un neaizmirstams, jo visapkārt ir bijusi uguns siena un šķītis, ka deg visa Londona un ugunsgrēka centrā it kā peld Svētā Pāvila katedrāles kupols – liels, mūžīgs un vientuļš.²¹ No rīta skatītāji aplūkoja uzlidojuma sekas, bet Sitijas klerki, finansisti un sekretāres kā parasti devās uz darbu, apejot drupu kaudzes, viņi cerēja atrast pareizo ielu, kaut gan orientieru bija palicis maz.

Pirms uzlidojumiem bija izteiktas prognozes, ka Londonā ātri vien sāksies haoss: pasts un telegrāfs nestrādās, cilvēku pūļi izlauzīs aptiekas un veikalus, bet bezpajumtnieki kliegs pēc tūlītēja miera, respektīvi, britu aukstasinību nomainīs dabīgie instinkti. Taču nekas tāds nenotika. Tikai pēc 1941. gada 10. maija uzlidojuma, kad atkal dega Sitija, bumbas bija trāpījušas Taueram, Tiesu pilij, nodega Apakšnams un bojā gāja 1500 cilvēku un kad likās, ka tas nekad nebeigsies, acīgi žurnālisti bija

²⁰ Jones. *Paris. Biography of a City*, pp. 620–622.

²¹ Ackroyd. *London...*, p. 834.

pamanījuši, ka britu vīrieši uz darbu Sitijā ieradās neskuvušie, un tas jau kaut ko nozīmēja.²² Taču britu paškontrolē nebija iedragāta, dzīve spītīgi turpinājās, bieži londonieši izturējās uzsvērti bezrūpīgi un jautri un jutās pat privileģēti un privātīpašnieciski lepni par savām nelaimēm tāpat kā kādreiz par savu indīgo miglu, mierināja arī doma, ka Londona ir pārāk liela un varena. Kad Čērčilam jautāja, kas tagad notiek Londonā, viņš atbildēja ar angļu veco teicienu “*business as usual*”²³, kas nozīmē pilnīgu aukstasinību pret apkārt notiekošo un ierastās dzīves turpināšanos. Kad 1941. gada vasarā iestājās trīs gadus ilga klusuma laiks, Londonā neko nesāka atjaunot, tāpēc atsākās gadsimtiem senā cīņa starp dabu un pilsētu, tikai tagad pilsēta bija trešā spēka novājināta. Īsā laikā nopostītie Londonas centra rajoni aizauga ar zāli un cilvēki iemina taciņas agrāko ielu vietā. Daba pilnībā uzvarēja jaunākajos Londonas rajonos, kur 17. gadsimtā bija atradušies pilsētas dārzi un pļavas, tur sabrukušo ēku un ielu vietā sāka ziedēt krūmi, sniegpulkstenītes, lavanda un savvaļas puķes, viss rajons pārvērtās ziedošā Henrija VIII laika dārzā, bija atjaunojušies 250 augu un 31 putnu suga. Izrādījās, ka uzlidojumi nevar iznīcināt arī vēsturi, bet ka atklājas jauni vēstures slāņi. Tā Kriplgeitā atradās seno romiešu sienas fragments un priekšmeti; zem Visu Svēto baznīcas ērģelēm atklājās 7. gadsimta arka, senais sakšu krusts un normāņu laika apbūve; tas viss bija kādreiz paslēpts zem dažādu laiku kosmētiskajiem remontiem un aizmirsts.²⁴

Uzlidojumi atsākās 1944. gada jūnijā, un līdz 1945. gada martam bija pavisam 14 “Fau-1” un “Fau-2” tipa bezpilota raķešu uzlidojumu sērijas. Londonieši šīs raķetes – bumbas bija iesaukuši par pūķiem, jo tās nedaudz dzirksteļoja un esot bijusi pat sēra smaka. To uzbrukums bija neparedzams, sprādziens jaudīgs un tāpēc radija azartspēļu intrigu, jo laikus paslēpties tāpat nevarēja.²⁵

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem, p. 840.

²⁵ Tames. *London...*, pp. 274–275.

Visu kara laiku un arī pēc tā Londonā, Parīzē un arī citās pilsētās, atšķirībā no laukiem, bija grūtības ar pārtiku. Parīzietis vidēji dienā patērēja 850 kalorijas, bet sviesta norma mēnesī bija 150 gramu. Londonā karaļa parki tika pārvērsti par dārzeņu audzētavām, un izplatīts bija sauklis “roc uzvaras vārdā”, bet Londonas radio mājsaimnieču noskaņojumu centās uzlabot, popularizējot modernas smalkmaizīšu cepšanas receptes bez sviesta un olām. Taču paliekošu popularitāti ieguva britu profesora Džeka Dramonda (*Jack Drummond*) uz zinātniskiem pamatiem izstrādātā diēta, ko pasludināja par lielāko sasniegumu sabiedrības veselības aizsardzībā. Diētas pamatā bija ideja, ka labi un sātiigi paēst vispār ir slikti un neveselīgi, bet īpaši kaitīgs ir sviests, cukurs un jebkāds treknis ēdiens, tātad tieši tas, kā trūka pilsētās kara laikā, bet veselīgi ir dārzeņi un vislabāk svaigi, termiski neapstrādāti, jo māj-saimnieces kara laikā taupīja kurināmo, ar ko bija grūtības.²⁶ Arī Parīzē uzturā modē nāca dārzeņi un salātlapas, kruasānus vairs necepa sviesta trūkuma dēļ. Pilsētnieku liesā ēdienkarte atspoguļojās cilvēku slaidajos stāvos, tāpēc modes dizainers Kristiāns Diors tūlīt pēc kara radīja jaunu virzienu modē – apģērbu īpaši filigrānām sievietēm, izmantojot polsterus un daudz auduma.²⁷

Karš beidzās, un Eiropā atgriezās pie pārtikas pārpilnības, taču mode palika. Tievās modeles, slaidi cilvēki un mazkaloriju diēta bija ne tikai modē, bet kļuva par paliekošu vērtību, ko bija radījis karš un lielpilsētas.

²⁶ Ibidem; Hussey. *Paris: The Secret History*.

²⁷ Ibidem, pp. 531–533.

WAR AND THE CITY: LONDON AND PARIS

Summary

The purpose of this article is to show and to analyze the recent historiography devoted to history of cities. Seminal work of British historian Peter Ackroyd “London: The Biography”, published in 2000, became the event in historical science. Peter Ackroyd’s concept is to analyze the city as an animate creature. Many leading historians, for example, Colin Jones, Andrew Hussey, Richard Tames and others, were influenced by Peter Ackroyd’s work. The publications devoted to histories of London and Paris as animate creatures have featured recent historiography of the cities.

The second purpose of this article is to describe every-day life of cities during the war. The author mostly delves into 3 episodes: the first episode presents besieged Paris in the time of the Franco–Prussian War, 1870–1871, when after five months, the starving Paris surrendered; 140-year anniversary of the siege of Paris took place this year. The second episode shows the German-occupied Paris in 1940–1944. The third episode focuses on London during the Battle of Britain, 1940–1945. Both of them began 70 years ago.

What was life like in the cities and how did it change? What did the war mean for urban society? How did urban society cope with the challenges and respond to the hardships of the war? These are the questions this article will investigate.

LATVIA IN THE EUROPEAN POLITICAL SYSTEM: THE EXAMPLE OF THE LEAGUE OF NATIONS¹

Abstract. War until the First World War, was a normal and usual international practice. Nevertheless, the Great War was a terrible disaster, especially for Europeans, because Europeans fought against each other and the European diplomatic and political system allowed the outbreak of the unlimited Great War. The First World War mainly was the common European cause and phenomenon. After the War, representatives of those countries that had prevailed in the war, were the initiators of the League of Nations. The League of Nations emerged from the negotiation of the Treaty of Versailles after World War I as a means ensuring peace in the world. The League of Nations marked a revolution in international relations and a complete shift in the nature of political system, because the idea of cooperation among all countries was now put in place of the former system of blocs, unions and hegemonic power. The League of Nations was the first serious attempt to avert war. But that was not its only purpose. American president Woodrow Wilson played a great role in using the League of Nations to replace the traditional balance of powers which had ruled the European political system for 300 years and which the Americans and Wilson detested and saw as immoral, with a collective security. It was Wilson's deepest conviction that, in order to ensure peace in the world, there must prevail not the concept of national interests and their defence, but rather the idea that peace must be preserved as a legal concept. It meant a rejection of traditional diplomacy and a new phase in international relations. It was

¹ Raksta pamatā ir starptautiskajā zinātniskajā konferencē "European Integration and Baltic Sea Region: Diversity and Perspectives" nolasīts referāts. Konference notika Rīgā, Latvijas Universitātē, 2015. gada 11.–13. jūnijā.

a great challenge for European diplomats and politicians, who played a leading role in the League of Nations. Latvia was an active participant of the League of Nations throughout the inter-war period, and once Latvia was officially admitted to the organization, the country's diplomatic recognition was complete. Latvia became a fully fledged subject of international rights and the European political system. Latvia's foreign policy was distinctly oriented toward the League of Nations, placing a great deal of hope in this international entity as an important guarantee of peace, stability and national independence. A League of Nations unit was established at the Foreign Ministry of Latvia and a permanent representative to the League of Nations was installed in Geneva. This once again accentuated the important place which the League of Nations had been assigned in Latvia's foreign policy.

Introduction. War, until the First World War of 1914–1918 was a normal and usual international practice. But the Great War was a terrible disaster, especially for Europeans, because Europeans fought against each other and the European diplomacy and political system allowed the outbreak of the unlimited Great War. The First World War mainly was the common European cause and phenomenon. After the War, representatives of those countries that had prevailed in the war, were the initiators of the League of Nations. The League of Nations emerged from the negotiation of the Treaty of Versailles after World War I as a means for ensuring peace in the world by peaceful means – negotiations, arbitration and meetings of the Assembly or the Council of the League. Economic and military sanctions, up to expulsion from the League of Nations, were cited in the League Covenant for those countries that committed international violations.²

According to this, the main theoretical discussion among historians and researchers is about a conceptual issue whether the appearance

² *The Treaty of Versailles. The Covenant of the League of Nations, The Treaties of Peace 1919–1923.* New York, 1924, p. 13–22.

of the League of Nations marked a complete shift in the nature of International relations? Authors who support this concept underline the fact that the idea of cooperation among all countries was now put in place of the former system of blocs, unions and hegemony of power. In other words, the League of Nations was the world's first system of collective security and the first serious attempt to avert war. But that was not its only purpose. American politician and historian Henry Kissinger in his "Diplomacy" emphasized the great role which the United States and its President Woodrow Wilson played in the establishment of the League of Nations. Wilson argued that the traditional balance of powers which had led European international relations for 300 years was immoral. According to Kissinger, it was Wilson's deepest conviction that in order to ensure peace in the world, there must be a defence not of national interests, but rather of the idea that peace must be preserved as a legal concept. It means a rejection of traditional diplomacy and the end of the old models of European alliances and the beginning of truly new phase in international relations.³

It was a great challenge for European diplomats and politicians who played a leading role in the League. The aim of the research is analyze and to determine whether and how the practical activities of the League of Nations in the interwar period marked a revolution in international relations. The other aim is to determine the role and place of Latvia and its politicians in the political system of the League of Nations. Latvia was officially admitted to the organization on September 22, 1921. It meant that the country's international diplomatic recognition was complete. Latvia became a fully fledged subject of international rights and European political system. Latvia's foreign policy was distinctly oriented toward the League of Nations, placing a great deal of hope in this international entity as an important guarantee of peace, stability and national independence. A League of Nations unit

³ Henry Kissinger. *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster Paperbacks, 1994, pp. 222–247.

was established at the Foreign Ministry of Latvia in 1922 and in 1925 a permanent representative to the League was installed in Geneva. This once again accentuated the important place which the League of Nations had assigned in Latvia's foreign policy. These facts are well known. But the problem is what was the real role, Latvia and small countries played in the League of Nations. Was it active, productive and equal participation in international politics? Or did small countries primarily hope that the League of Nations would guarantee their sovereignty and security, and that is why small states and also Latvia had such a great interest in the organization? The tasks of the research are closely linked with the analysis of practical political activities, which give proof of either successes or failures of the League's ideals. How the politicians, including Latvia's politicians and diplomats, managed the regulation of international conflicts and territorial disputes and used the mechanism of sanctions as a modern political instrument. There is no doubt about that the League of Nations failed the mission it was created to carry out, i.e. to find peaceful solutions to conflicts among countries and to avert the outbreak of war. But why did this well-intended attempt to establish a new form of cooperation among countries not succeed? What was the primary reason for failure – idealistic idea of collective security or the leaders of European countries having placed their own national interests at heart, disregarded the matter of collective security, which was supposed to be the League's centerpiece?

* * *

Latvian politicians sought the League of Nations to encourage other countries to recognize their state, and in September 1920, the Constitutional Assembly of Latvia voted to apply for membership. After debates in various League of Nations Commissions and in the Assembly of the League of Nations during its first session, Latvia was not admitted to

membership. Once it did win acceptance during the second Assembly a year later, it was virtually with no debate at all. Why did the first attempt fail while the second one succeed? The failure was not Latvia's error or fault. According to Latvian historian Edgars Andersons, the overall atmosphere in the League of Nations toward the end of 1920 was not favorable to the Baltic States⁴. None of the members of the commission made any definite denials, it was most likely just a formal excuse. The real reason was that the Baltic States had their common frontier with Russia. Delegates from European countries worried about the possible re-emergence of the Russian Empire and the risk the League of Nations would undertake to guarantee the safety of former Empire territories. In other words, the League of Nations and dominating there European countries, was working in the realm of traditional diplomacy or *Realpolitik*. Such position was unacceptable for representatives of Persia, Paraguay, and Colombia. These delegates underlined that the defense of small nations was the specific purpose of the League of Nations and it would not be right to hesitate in anticipation of rebirth of the Russian Empire.⁵ One year later much had changed and Latvia was admitted to the League of Nations. It means that the principles and ideas of the League worked only in a favorable political situation. For example, one area wherethe League did its work successfully was Saarland, which after World War I was put under the League's control. The League of Nations, in turn, gave it to France for a 15-year period to use. After the expiration of the 15-year term, the League was supposed to organize a referendum among residents in Saarland to determine the territory's further status.⁶ Nobody had any illusions about

⁴ Edgars Andersons. *Latvijas vēsture 1920-1940: Ārpolitika*. 1. sēj. Stokholma: Daugava, 1982, 61. lpp.

⁵ Juris Vigrabs. Latvijas atzišana "de iure" un uzņemšana Tautu Savienībā. *Latvijas Vēstures Institūta žurnāls*, 1938, 4. nr., 579. lpp.

⁶ *The Treaty of Versailles, The Covenant of the League of Nations, The Treaties of Peace 1919-1923*. New York, 1924, p. 40-47.

how that vote would go, because the vast majority of Saarland's residents were ethnic Germans. The League of Nations managed to find a solution to the problem acceptable both to Germany and France. A military force arrived in Saarland and this operation was the first and only attempt in the history of the League of Nations to use peacekeeping forces.⁷ Before the referendum, all meetings and demonstrations were prohibited in the region. The High Tribunal for the plebiscite had 16 foreign lawyers. The results exceeded all expectations – 90 % of those voting favored a merger with Germany. On the basis of the results, the Council of the League also voted that Saarland should be reincorporated into Germany. Some authors called the plebiscite in Saarland a successful and unprecedented experiment.⁸ It is true that the referendum was properly organized in accordance with the existing international norms, and this was something that Latvian press of the day stressed often. But we can conclude that the situation was relatively easy to resolve because there was no standing controversy in the region and the involved sides knew perfectly well what to expect from the other, so they did not allow themselves to develop too much hubris to the point of defying any of the League's decisions.⁹

British historian Frank Hardie claimed that the success of the League of Nations would have been possible only as the result of collective will on the part of all member states; that, he says, is what was missing.¹⁰ National interests or collective benefit? That was a huge dilemma. Some authors especially blame leading European countries Great Britain and France for not harmonizing their activities and for engaging in unending differences of opinion – something that put the entire

⁷ Larry L. Fabian. *Soldiers without Enemies*. Washington, D. C.: The Brookings Institution, 1971, p. 45.

⁸ Francis Paul Walters. *A History of the League of Nations*. Oxford: Oxford University Press, 1952.

⁹ Lilita Zemīte. *Latvia in the League of Nations*. Rīga, 2002, p. 78.

¹⁰ Frank Hardie. *The Abyssinian Crisis*. London: Batsford, 1974, p. 74.

League of Nations on the road of stagnation. France wanted to see the League of Nations as security system aimed against Germany and as a guarantee of French hegemony in Europe, while Great Britain tried to subordinate the League of Nations to its own balance-of-power policy.¹¹ These problems became obvious in 1935 when two member states of the League of Nations – Italy and Ethiopia – went to war. Actually the conflict was the continuation of a long simmering dispute that had begun in the late 19th century. In 1889 Italy seized several regions from Ethiopia and annexed them to its own colonies. In 1896 Ethiopia gained the upper hand, and in the peace treaty that followed Italy recognized Ethiopia's independence. In 1935 Italy was basically seeking revenge for its failure 40 years earlier. Officially Italy stated that concentration of its forces on Ethiopia's borders was meant to deter Ethiopian attacks to which Italy's territories had been subject for the previous 10 years. Italy argued that Ethiopia should be ejected from the League of Nations. Ethiopia, for its part, hoped for support from the United Kingdom, which was uncomfortable with the spread of Italian power in Africa.¹² The conflict provided grounds for disagreement between Britain and France. Britain saw the conflict from the perspective of its own interests in Egypt and India, because Italy could well reduce Britain's influence in the region. Britain could use the situation in Africa to demonstrate its fealty to the principles of the League of Nations. France, viewed the conflict from a European perspective and it wanted to attract Italy as an anti-German ally. Britain and France both spoke up in defense of their positions. Without waiting for any decision, Italy launched an attack against Ethiopia on October 3, 1935. On October 7, the League's Commission concluded that Italy had attacked Ethiopia and thus unilaterally violated the Covenant of the League of Nations. All 13 members of the Council voted to uphold the report thus declaring Italy an

¹¹ Alan John Percivale Taylor. *The Origins of the Second World War*. New York: Atheneum, 1983, p. 39.

¹² *Ibidem*.

aggressor.¹³ Italy began to agitate among the smaller member states in favor of rejecting the Commission Report. Britain, seeing this, became concerned that the report would not be adopted, and it found a creative way to avoid the usual principle of unanimity. London got the Assembly to adopt the report in silence without voting.¹⁴ The issue of sanctions, thus was never put to a vote. Italy's neighbors were particularly concerned. Austria, Hungary and Albania rejected sanctions completely, arguing that they would suffer economic ruin if they were forced to halt trade with Italy.¹⁵ Greece asked the League to create a fund from which compensation could be paid to those countries that suffered losses as the result of the implementation of sanctions. The Commission spent several days discussing the matter of compensation.¹⁶ The sanctions were finally put into effect and an embargo against Italian exports was declared. This was the only instance in the entire history of the League when the economic sanctions stipulated in Article 16 of the Covenant, were actually imposed. The sanctions did not have much of an economic effect on Latvia. The member states demonstrated good will despite their narrow national interests, but on the other side, Italy's aggression was too open a challenge to the idea of collective security, and the League was forced to confront Italy in defense of that principle.¹⁷ In other words, there were elements of *Realpolitik*.

The sanctions never led to any real results, so Britain and France began to look for other solutions. The plan provided for the transfer of large areas of Ethiopian territory to Italy. Ethiopia would have been left only with the mountainous central part of its territory. These were the historical provinces of the Abyssinian Kingdom, but the proposals

¹³ Hardie. *The Abyssinian Crisis*, p. 79.

¹⁴ Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts Vēstures arhīvs (LNA, LVVA), 2575. fonds, 7. apraksts, 1691. lieta, 72. lp.

¹⁵ LNA, LVVA, 2575. f., 7. apr., 1695. l., 37. lp.

¹⁶ Turpat, p. 35-37.

¹⁷ Kissinger. *Diplomacy*, p. 298.

were completely in violation of the principles of international relations on which the League of Nations based.¹⁸ The plan was supposed to put an end to the League's confrontation with Italy.¹⁹ First, Italy was a European country. Secondly, Germany marched into the Rhineland and France demanded that sanctions to be put in place against Germany. Britain was losing its enthusiasm for the idea and did not want to see military activity in the center of Europe or to engage into a confrontation with one more country. Britain argued that Germany had not violated the Covenant of the League and the provisions of Article 16 of the Covenant could not, therefore, be applied.²⁰ Latvian foreign minister Vilhelms Munters ordered the Latvian Ambassador to London Kārlis Zariņš, to recommend that Article 16 of the Covenant not be applied to the situation, because that could place obligations on Latvia, too.²¹ It means that Latvia was hoping not only to use the League of Nations as a security guarantee for itself, but also to make international policies in Latvia's own favor. The League could do nothing to change the situation in the Rhineland, and the protests of France and Belgium remained unanswered. Britain and the League of Nations underlined that the Rhineland was the matter of the Locarno Agreement. The result was that France demanded to put an end to sanctions against Italy. Britain, too had begun to speak in Italy's favor.²²

The Baltic delegates decided that the sanctions should not be maintained, but neither should there be any particular attempt to mollify Italy. So the Baltic representatives agreed not to undertake any initiative on their own.²³ The situation was problematic for the Baltic States, as they wanted to remain faithful to the principles of the League

¹⁸ Zemīte. *Latvia in the League of Nations*, p. 93.

¹⁹ Kissinger. *Diplomacy*, p. 299.

²⁰ LNA, LVVA, 2575. f., 7. apr., 1910. l., 163. lp.

²¹ LNA, LVVA, 1313. f., 1. apr., 103. l., 146. lp.

²² *Jaunākās Ziņas*, 29.06.1936, 8. lpp.

²³ LNA, LVVA, 2575. f., 7. apr., 1910. l., 1.-76. lp.

and also maintained normal relations with Italy and its supporters. Historian Rita Peters has concluded that the Baltic States were sensitive toward any demands from the major powers of Europe.²⁴ The Council voted for a lift of the sanctions against Italy and the League began to consider various ways of getting rid of the Abyssinian delegation in a delicate and polite way. It was Italy's demand. Secretary General of the League of Nations Georges Avenel asked his lawyers to investigate whether the authority of the Ethiopian delegation was valid at all, if the Abyssinian Emperor had voluntarily gone into exile from his country.²⁵ It was shameful. The monarch of Ethiopia warned other small countries of the League that they might expect the same fate in the future.²⁶ The small countries of the League seeing this to be a major power game, stood their ground and refused to eject the Ethiopian delegation. Having failed to achieve Ethiopian ejection from the League, Britain and France found a complicate formula which would allow without voting to drive out the Ethiopian delegation. This Council session was chaired by Vilhelms Munters. Historian Edgars Andersons underlined that Munters did everything possible to please Britain.²⁷ But the Latvian foreign minister had every possibility to take a long, hard look at the political situation that existed in the League of Nations and the policies which the major powers were pursuing. Munters could develop a realistic forecast of what would happen in terms of dealing with the Italian – Ethiopian conflict. The decision of the League of Nations was an unconditional surrender to the aggression, and the basic principles of the League were basically denied. This can be seen as *Realpolitik*. Historian Nils Ørvik, for his part, notes that the decisions by the League convinced the small countries that the principles and the steps which the League

²⁴ Rita Peters. Problems of Baltic Diplomacy in the League of Nations. *Journal of Baltic Studies*, 1983, no. 2, p. 133.

²⁵ LNA, LVVA, 2575. f., 7. apr., 1910. l., 45. lp.

²⁶ *Jaunākās Ziņas*, 01.07.1936, 1. lpp.

²⁷ Andersons. *Ārpolitika* I, 679. lpp.

actually took, were two very different things. He wrote that the decision was an important reason for the later decision by the small states of Europe to declare their neutrality within the League of Nations.²⁸

Those declarations of neutrality was a key turning point in the history of the League of Nations and marked a shift in Latvia's foreign policy. Formally, the Covenant of the League was based on the principle of solidarity and Article 16 did not make room for neutrality as such. Article 16 stated that an act of aggression against one member was an act against others, too. Article 16 invited members to participate in military sanctions, but it did not oblige them to do so. The League, in fact, did not have any armed formations of its own. But the Covenant excluded any possibility of neutrality and it was one of the cornerstones on which the League was based. The Baltic States supported the League's principles and invested great faith in them, but the Baltic countries have always been tempted by the status of neutrality. This was the problem. Besides, neutrality without British and French guarantees would be a legal fiction. Britain and France did not demonstrate any interest at all in guaranteed neutrality of the Baltic States. Truly guaranteed neutrality was not possible. The Baltic States, therefore, saw the League of Nations as their only protector. But the Italo-Ethiopian War, the *Anschluss* in Austria, the occupation of the Sudetenland meant that the effectiveness of the League of Nations in averting aggression, in fact, was virtually non-existent. In April 1938, Munters came close to expressing a lack of faith in political activities of the League. He said that policy of the League of Nations was always dictated by the major powers and their interests, so "the small countries (..) are trying more and more to stay out of the way when the interests of the major powers collide choosing instead to retreat into positions, which they consider safe (..). We should have no illusions about to real ability of the League of Nations

²⁸ Nils Ørvik. *The Decline of Neutrality 1914-1941: With Special Reference to the United States and Northern Neutrals*. London: F. Cass, 1971, p. 178.

at this time to ensure peace”.²⁹ In September 1938, the Nordic countries and Poland made announcements that they would no longer consider the system sanctions referred to in Article 16 mandatory for them. Actually the elimination of Article 16 meant the end of the League of Nations. These European states openly demonstrated their rejection of collective idea and concept. The Baltic States issued similar declarations of neutrality. Why? After the Ethiopian crisis small countries no longer saw Article 16 as a security guarantee, they considered it to be a heavy or even dangerous burden. Maybe, it was a strange way to protect themselves. Some authors suggest that this step of the Baltic States was nothing more than a desperate attempt to avoid war.³⁰ Peters maintains that the reason was not that the Baltic States were afraid to do something other than what their neighboring countries were doing.³¹ Professor Inesis Feldmanis has concluded that Latvia’s declaration was the result of the tense international situation and atmosphere of mutual distrust, and, perhaps, Latvia’s political leaders were hoping for unexpected changes in the political situation in Europe that would be favorable for Latvia’s interests.³² Latvia’s permanent representative to the League of Nations, Jūlijs Feldmanis said about the debates surrounding Article 16: “This is more a theoretical issue. If the storms of war come across our neighboring countries once again, then all previous theoretical conclusions will lose their meaning.”³³

The last important political decision which the League of Nations took, was to take a collective stand against aggressor – the Soviet Union, during the Winter War, which the USSR waged against Finland. Finland immediately turned to the League of Nations for help. The sharpest

²⁹ *Valdības Vēstnesis*, 04.04.1938, 1. lpp.

³⁰ Niels Amstrup. The Perennial Problem of Small States: A Survey of Research Efforts. *Cooperation and Conflict*, 1976, No XI, p. 170.

³¹ Rita Peters. *Problems of Baltic Diplomacy*, pp. 128-144.

³² Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Mārtiņš Virsis. *Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis (30. gadu otrā puse)*. Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 1993, 49. lpp.

³³ LNA, LVVA, 2575. f., 7. apr., 218. l., 2. lp.

denunciations of the Soviet attack against Finland came not from Europe, but from South American countries. South Americans demanded that the Soviet Union be ejected from the organization immediately.³⁴ European governments, by contrast, spoke out very cautiously. None of the Baltic States offered any assistance to their northern neighbor. When the conflict between the Soviet Union and Finland broke out, Latvia's government and press followed it very carefully. The views of both sides were published scrupulously, but usually without any comment. There were only few analytical articles about the causes of the conflict. Some commentators blamed the Finnish government for being spiteful.³⁵ Commentators wrote that Finnish policy vis-à-vis the Soviet Union was hypocritical because the mutual aid pact, which the Soviet Union had proposed to it (and which the Baltic States had already accepted) would by no means hinder Finland from maintaining its neutrality – the argument which Helsinki had used in rejecting the idea of a mutual assistance treaty with Moscow. But newspapers wrote that Finland apparently saw the Soviet proposal as a form of hidden aggression, but in fact the Soviet Union was worried only about its own security, not about opportunities to conquer new territories.³⁶ The Latvian press actually had no choice – the Red Army was already present in Latvia under the auspices of the “mutual aid” agreement which the Soviet Union forced upon the country in 1939.

Munters went so far as to decide not to attend the relevant session of the League of Nations. In fact, the Baltic States were already protectorates of the Soviet Union and they were in a truly enviable position.³⁷ The USSR rejected all aspects of the League's proposals to stop the war and begin negotiations. The League of Nations had to decide what to do next. The League's experiment economic sanctions had failed once

³⁴ *Brīvā Zeme*, 05.12.1939, 5. lpp.

³⁵ Zemīte. *Latvia in the League of Nations*, p. 125.

³⁶ *Brīvā Zeme*, 27.11.1939.

³⁷ Aivars Stranga. PSRS agresija pret Somiju un Tautu Savienība. *Labrīt*, 01.12.1994.

before, and it was not realistic to force countries to go to war against the Soviet Union. The League of Nations did not possess its own armed forces. The League of Nations had no alternative to ejecting the Soviet Union from its ranks. No one voted against the resolution, many countries abstained, among the latter were all three Baltic States.³⁸ They felt that this was the best course of action for them to take. Feldmanis made a brief speech at the meeting, in which he explained that the Baltic States decision to abstain on the vote was based on the doubts that three governments had with respect to Article 16 of the League's Covenant.³⁹ The ejection of the Soviet Union mostly demonstrated the weakness of the League as an organization, its unwillingness and inability to act in order to stop aggression. The Finns preserved their independence through their heroism and self-denial. The League of Nations did nothing to support them. Latvian Foreign Minister Wilhelms Munters speaking at the University of Latvia in February 1940, said that "as an only international body for cooperation, the League of Nations cannot hope for any accomplishments in the political sector. Even before the armed conflict broke out, the membership of the League of Nations was not representative, because it lacked Germany, Italy, the United States (..) A new blow to the League was the ejection of the USSR, because now the institution in Geneva is dominated by two major powers that are at war. There is no equal opposing force to them (..). The League of Nations cannot claim to figure as body reflecting the balance of political power at the international level."⁴⁰

The last session of the League of Nations took place in December 1939, and the war between Germany and the Allies was not even mentioned.

³⁸ Edgars Andersons. *Latvijas vēsture, 1920-1940: Ārpolitika*. 2. sēj. Stokholma: Daugava, 1984, 324. lpp.

³⁹ Zemīte. *Latvia in the League of Nations*, p. 129.

⁴⁰ Vilhelms Munters. Kara pirmie mēneši. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1940, 1. nr., 12. lpp.

Conclusions. The League of Nations failed in the mission for which it was created – to find peaceful solutions to conflicts among countries, to guarantee peace and security in the world, and to avert the outbreak of war.

Many countries wanted to use the League of Nations in defense of their own interests. Great Britain and France were the most influential democracies in Europe and leaders in the League of Nations who actually dictated its policy. But European major powers did not always work together, and often their policies were unstable and inconsistent, even more, neither Great Britain nor France could subordinate their own national interests to the interests which the League of Nations had declared as its own. The culmination of the problem was the declarations of neutrality, when twelve European countries rejected the basic founding principle of the League of Nations, choosing their own neutrality instead of collective force in opposing aggression.

The lack of strict requirements for member states to participate in military sanctions against an aggressor was a serious reason why the League of Nations could not stop the outbreak of war in Europe, and that is why it actually collapsed. The fact that the League of Nations did not possess its own armed forces meant that no more effective policy could be expected from the organization.

The League of Nations offered mediation services and it made proposals on how various conflicts could be ended. The phenomenon of the League of Nations was the idea of collective security, but in terms of its political activities and mediation services it shall be assessed as the first political experiment of the kind.

Latvia saw the League of Nations as protector of its security, at least until the declaration of neutrality in 1938. Latvia sought the League to promote the development of political processes in Latvia's favor and to avoid any disadvantageous political moves that the League of Nations might take. Latvia tried to ensure decisions taken by the League of Nations did not harm Latvia's relations with other countries. But Latvia

was one of the countries that rejected the principle of solidarity of the League, giving priority to Latvia's own neutrality.

The League of Nations could not do more than its member countries agreed to do in the political situation that existed in Europe. The League was nothing more than a reflection of this situation.

As the system established at Versailles gradually fell apart, the main organization created under the auspices of that system – the League of Nations – lost its influence. When World War II broke out, both the Versailles system and the League of Nations collapsed.

LATVIJA EIROPAS POLITISKAJĀ SISTĒMĀ: TAUTU SAVIENĪBAS PIEMĒRS

Kopsavilkums

Līdz Pirmajam pasaules karam karš tika uzskatīts par pieņemamu starptautisko konfliktu risināšanas veidu. Situācija mainījās, kad Pirmais pasaules karš, kura izcelšanos pieļāva Eiropas diplomātiskā un politiskā sistēma, izvērtās par traģēdiju Eiropai, jo eiropieši karoja cits ar citu, ciešot milzīgus zaudējumus. Pirmais pasaules karš bija Eiropas kopēja lieta un kopīga kļūda. Pēc kara Eiropas valstu līderi uzņēmās misiju veidot Tautu Savienību, organizāciju, kas nākotnē vairs nepieļautu līdzīgas traģēdijas atkārtošanos. Tautu Savienības izveidošana pēc Pirmā pasaules kara iezīmēja revolūciju starptautiskajās attiecībās, mainīja pašu politiskās sistēmas būtību, jo ideja par visu valstu sadarbību aizstāja līdz tam dominējošo bloku, savienību un spēka hegemonijas ideju starptautiskajā politikā. Tautu Savienība bija pirmais nopietnais mēģinājums novērst karu izcelšanos nākotnē. Bet ne tikai, tradicionālais spēku līdzvars, kas bija dominējis Eiropas politiskajā sistēmā 300 gadus un ko ASV prezidents Vudro Vilsons (*Thomas Woodrow Wilson*) uzskatīja par amorālu, tika aizstāts ar kolektīvo drošību. Tā bija Vilsona dziļa pārliecība, ka miera nodrošināšana pasaulē ir nepieciešama nevis nacionālo interešu, bet gan miera kā juridiska koncepta aizstāvībai. Tas nozīmēja tradicionālās diplomātijas nomaiņu un

I. Jauno laiku vēstures starptautisko attiecību un militāro konfliktu ..

jaunu posmu starptautiskajās attiecībās, kas Eiropas politiķiem un diplomātiem bija liels izaicinājums. Latvija bija aktīvs spēlētājs Tautu Savienībā visu starpkaru periodu. Latvijas uzņemšana Tautu Savienībā nozīmēja valsts pilnīgas diplomātiskas atzīšanas noslēgšanos un Latvijas kļūšanu par pilntiesīgu Eiropas politiskās sistēmas un starptautisko tiesību subjektu. Latvijas ārpolitika tika pilnībā orientēta uz Tautu Savienību, saistot lielas cerības ar šo organizāciju kā starptautiskās drošības garantu.

II.

ASV VĒSTURES PROBLĒMAS

TOMASS DŽEFERSONS — ASV NEATKARĪBAS DEKLARĀCIJAS AUTORS¹

4. jūlijs ir Amerikas Savienoto Valstu lielākie nacionālie svētki. 1776. gada 4. jūlijs bija pagrieziena punkts ASV vēsturē, jo trīspadsmit savā starpā tikpat kā nesaistītas Ziemeļamerikas Anglijas kolonijas vienojās par būtiskāko izvēli savā pastāvēšanas vēsturē un pēc ilgstošiem valstiskuma meklējumiem pieņēma Neatkarības Deklarāciju, kurā beidzot pilnīgi skaidri un nepārprotami pasludināja savu neatkarību no Britu impērijas. Toreiz tā bija nedzirdēta pārdrošība un uzdrīkstēšanās, jo pirmo reizi pasaules vēsturē kolonijas atļāvās mest izaicinājumu metropolei un vēlāk arī to uzvarēt. 4. jūlija Deklarāciju parasti dēvē par amerikāņu nācības “dzimšanas apliecību”, jo vēl nebija vienotas valsts, bet amerikāņu nācija tikai veidojās. Neatkarība bija vienīgi formāli proklamēta, un amerikāņiem vēl bija jāizcīna astoņus gadus ilgs savas pasludinātās nacionālās neatkarības aizstāvēšanas karš. Priekšā vēl bija ASV Konstitūcijas izstrāde ar sarežģītajiem valsts uzbūves meklējumiem līdz nacionālas valsts, federālisma, republikānisma un indivīda tiesību principu uzvarai. Konstitūcija tika sastādīta tik veiksmīgi, izlīdzinot būtiskākās pretrunas un līdzsvarojot dažādos viedokļus, ka līdz pat mūsdienām tā ir pirmā un vienīgā Konstitūcija ASV vēsturē.

19. gadsimts ieviesa jaunas pārmaiņas valsts attīstībā. Gadsimta gaitā ievērojami palielinājās ASV teritorija: no sākotnējiem trīspadsmit Atlantijas okeāna piekrastes štatiem valsts robeža pakāpeniski virzījās uz rietumiem līdz pat kontinenta otrai malai, sasniedzot Kluso okeānu. Rietumu zemju apgūšana vai kolonizācija radīja veselu laikmetu ASV

¹ Raksts ar nosaukumu “Amerikas Savienotās Valstis 220 gadu ritumā” pirmoreiz publicēts: *Latvijas Vēsture. Jaunie un launākie laiki*, 1996, 3. nr., 10.–16. lpp.

vēsturē, viena gadsimta laikā līdz tam gandrīz pilnīgi neapdzīvotas un neskartas teritorijas ieguva civilizētas pasaules veidolu. Rietumu kolonizācija kļuva par tik specifisku un apjūsmotu 19. gadsimta fenomenu, ka pat veicināja amerikāņu oriģinālliteratūras rašanos un izveidoja amerikāņu literārā un nacionālā varoņa tipu, kurš ir palicis līdz mūsdienām. Tas bija stiprs, bet labsirdīgs un taisnīgs vīrietis vientuļnieks; viņš veļtija savu dzīvi mūžīgiem jaunā un nezināmā meklējumiem.

19. gadsimtā, kad lielākajā Eiropas daļā sabiedrība ar grūtībām centās panākt liberālu reformu pieņemšanu, uzstājās par konservatīvisma izplatību politikā, Amerikas Savienotajās Valstīs noritēja neatgriezenisks demokratizācijas process. Jebkuru konservatīvu uzskatu aizstāvība Amerikā nozīmētu politisku pašnāvību, jo pārāk liela ASV iedzīvotāju daļa jau piederēja sabiedrības vidusslānim. 19. gadsimta pirmajā pusē lielākajā daļā ASV štatu pilsoņi jau baudīja vispārējas vēlēšanu tiesības, viņiem piederēja zeme un īpašums. ASV prese tikpat kā nepazina cenzūru. Gandrīz katrā nelielā ASV pilsētā bija nodibināta universitāte vai koledža; to līmenis gan visur neatbilda Eiropas standartiem, bet tas netraucēja praktiskajiem amerikāņiem veikt tehniskus jauninājumus un pat zinātniskus atklājumus. Tomēr ASV politiku nepievilcīgu darīja divas neatrisinātas problēmas: verdzība un indiāņu jautājums.

19. gadsimts izraisīja arī sarežģījumus jaunās valsts un topošās nācijas vēsturē. Amerikas Savienotajām Valstīm vēlreiz bija jākaro pret Angliju politisku un ekonomisku cēloņu dēļ. Smagas problēmas radīja valsts nacionālās vienotības trūkums. Dienvidu, Rietumu un Ziemeļu štatu vēsturiskā attīstība bija pārāk atšķirīga; visi trīs ASV reģioni pastāvēja gandrīz izolēti. Katrā no tiem veidojās ne tikai savī priekšstati par valsts turpmāko politisko un ekonomisko virzību, bet pat iedzīvotāju mentalitāte katrā no ASV reģioniem bija dažāda. Ziemeļu, Dienvidu un Rietumu amerikāņiem bija raksturīgs specifisks dzīvesveids, domāšana, sava goda un taisnīguma jēdzienu izpratne, atšķirīgs izglītības līmenis. Dienvidos pārsvarā dzīvoja "īstie" amerikāņi, turpretī Ziemeļos – galvenokārt imigranti. Visas šīs pretrunas noveda līdz valsts sašķelšanās

iespējai un lielākajam iekšējam konfliktam ASV vēsturē, t. i., Pilsoņu karam, kura būtisks galarezultāts bija ASV valstiskās vienotības saglabāšana un amerikāņu nācijas saliedēšana. Tomēr arī tad visas valsts iedzīvotāju etniskās grupas nebija vienotas. Kaut arī ASV Konstitūcijas 13., 14. un 15. labojums pasludināja verdzības atcelšanu, deva bijušajiem vergiem pilsoņu un vēlēšanu tiesības², afroamerikāņi tikai 20. gadsimtā kļuva par reāli līdztiesīgiem ASV pilsoņiem. Savukārt Amerikas pamatiedzīvotāji indiāņi, pamatojoties uz ASV Konstitūcijas 1. panta 8. daļu, ilgstoši tika uzskatīti par ārvalstniekiem, tāpēc nebaudīja nepilsoņu tiesības, ne arī pildīja pienākumus pret valsti.³ Tikai pēc Pirmā pasaules kara, kurā brīvprātīgi piedalījās liels skaits indiāņu, ASV Kongress deva Amerikas pamatiedzīvotājiem tiesības uz ASV pilsonību.⁴

20. gadsimtā ASV iedzīvotāju skaits strauji pieauga, uzņemot vislielāko imigrantu daudzumu savas valsts vēsturē, to skaitā arī ap 100 000 latviešu bēgļu.⁵ ASV bija jāsāk regulēt un ierobežot lielo iebrucēju pieplūdumu savā valstī.

Neraugoties uz eiropiešu nedaudz greizsirdīgajiem vērtējumiem par ASV it kā zemāko kultūras un izglītības līmeni, tur valdošo naudas kultu, tomēr neapšaubāms ir fakts: ASV savā īsajā valsts pastāvēšanas vēsturē ir kļuvusi par vienu no spēcīgākajām pasaules lielvalstīm, ar kuras viedokli ir jārēķinās. Jau 1795. gadā ievērojamais franču politiķis Šarls Moriss Taleirans, uzturēdamies Amerikas Savienotajās Valstīs, kur bija radis patvērumu no jakobiņu terora savā dzimtenē, rakstīja: “Amerika kļūst stiprāka ar katru dienu. Tā pārvērtīsies milzīgā spēkā, un pienāks laiks, kad tā uzliks savu roku uz Eiropas lietām.”⁶

² *Amerikas Savienoto Valstu Konstitūcija. Ar paskaidrojumiem.* Embassy of the United States of America, United States Information Service, Viena, 1993, p. 62.

³ *Ibidem*, 27. lpp.

⁴ Roger Daniels. *Coming to America. A History of Immigration and Ethnicity in American life.* New York: HarperCollins, 1991, p. 114.

⁵ Edgars Dunsdorfs. *Latvijas vēsture: skolām un pašmācībai.* Nekvila: Amerikas Latviešu arvienība, 1980, 329. lpp.

⁶ Юрий Борисов. *Шарль-Морис Талейран: политическая биография.* Москва: Международные отношения, 1989, с. 96.

Amerika vienmēr cilvēku apziņā ir asociējusies ar apsolīto zemi, kurā var ne tikai rast patvērumu, bet arī piepildīt cerības un realizēt iespējas. Jau savas valsts pirmsākumā 1776. gadā ASV Neatkarības Deklarācija pasludināja katra cilvēka neatņemamas tiesības tikties pēc laimes. Šī frāze raksturo Amerikas specifiku, kuru jau 18. gadsimtā bija paredzējis Neatkarības Deklarācijas autors Tomass Džefersons un iemūžinājis pirmajā topošās valsts svarīgākajā dokumentā.

Neatkarības Deklarācija, kuras pieņemšanas diena ir vienīgie īstie ASV nacionālie svētki, un tās autors ir plašāka izklāsta vērti.

Vēstures literatūrā pastāv viedoklis: ja Tomass Džefersons savā dzīvē nebūtu izdarījis neko citu, bet tikai uzrakstījis Neatkarības Deklarāciju, viņš tāpat būtu nodrošinājis sev paliekošu vietu vēsturē.⁷ T. Džefersons nenoliedzami bija viens no tā laika visizglītotākajiem amerikāņiem, brīvi pārvaldīja piecas svešvalodas, antīko autoru darbus lasīja grieķu un latīņu valodā. Viņš bija apveltīts ar izcilu prātu un arī ar lielām darbaspējām. Izglītību T. Džefersons bija ieguvis Amerikā, ar izcilību beidzot Viljama un Mērijas Universitāti Virdžīnijā; 24 gadu vecumā viņš tika uzņemts advokatūrā. Tā laika Virdžīnijas augstākajā sabiedrībā nodarbošanās ar politiku bija gandrīz obligāta prasība, tāpēc arī T. Džefersons tika ievēlēts Virdžīnijas kolonijas Asamblejā. Būdams bagāts plantators (viņam piederēja aptuveni 10 000 akru zemes)⁸, T. Džefersons tomēr pauda liberālas idejas. Tādēļ amerikāņu izcilais vēsturnieks Ričards Hofstadters uzskata T. Džefersonu par sarežģītu personību: viņš vienlaikus bija aristokrāts un demokrāts, amerikāņu nacionālists un Virdžīnijas patriots, fermeru un arī plantatoru politiskais līderis.⁹ Pirms Neatkarības Deklarācijas T. Džefersons bija uzrakstījis tikai vienu nozīmīgu darbu "Vispārējs Britu Amerikas tiesību apskats",

⁷ Владимир Согрин. *Основатели США: исторические портреты*. Москва: Наука, 1983, с. 90.

⁸ 71 akrs – 0,4 ha. Pēc precībām ar bagātu atraitni T. Džefersona zemes īpašums divkāršojās.

⁹ Hofstadter. *The American Political Tradition...*, pp. 24–26.

kurā nesaudzīgi kritizēja Anglijas karali. Pēc šā darba publicēšanas tā autors kļuva pazīstams kolonijās, bet ne Eiropā. Arī būdams Ziemeļamerikas koloniju Kontinentālā Kongresa delegāts, T. Džefersons tomēr vēl nepiederēja pie redzamākajiem Amerikas politiķiem. Tādēļ vēstures literatūrā neskaidrs ir palicis jautājums, kādēļ tik svarīga dokumenta, t. i., Neatkarības Deklarācijas, sagatavošanu uzticēja maz pazīstamam politiķim? Konkrētu atbildi nesniedz ne tā laika dokumenti, ne arī pats Džefersons, kurš savā autobiogrāfijā ir tikai pieminējis: “Deklarācijas izstrādei Kongress izveidoja komisiju, kuras sastāvā bija Džons Adamss, Bendžamins Franklins, Rodžers Šermans, Roberts Livingstons un es. Komisija darbu uzticēja man.”¹⁰

Komisijas sastāvā bija spilgtākas personības par T. Džefersonu. Pirmā lieluma zvaigzne tā laika amerikāņu politiķu vidū bija iedomīgais, plaši pazīstamais, aso pret Angliju vērsto publikāciju sēriju autors Dž. Adamss (*John Adams*). Savukārt augsti izglītotais un korektais B. Franklins (*Benjamin Franklin*) bija vienīgais amerikānis, atskaitot Džordžu Vašingtonu, ar pasaules slavu. Viņš bija ļoti populārs Eiropā, tāpēc viņa vārds dotu deklarācijai īpašu skanējumu. Krievu amerikānists Vladimirs Sogrins ir izteicis minējumu, ka T. Džefersons par pārējiem Deklarācijas izstrādes komisijas locekļiem vienkārši ir bijis pārāks ārējā izskata un jaunības ziņā. Sirmgalvis B. Franklins bija divas reizes vecāks par T. Džefersonu, bet Dž. Adamss bija neliela auguma, apaļīgs sārtvaids un gandrīz plikgalvis. Toties Džefersons bija 33 gadus vecs, labi noaudzis, garš, kupliem matiem un bālu seju, enerģisks un lepnis. Viņš it kā iemiesoja amerikāņu revolūcijas un nācijas jaunību. Tāpēc Neatkarības Deklarāciju varēja rakstīt vienīgi T. Džefersons.¹¹ Vēstures literatūrā ir sastopams arī viedoklis, ka neviens no komisijas locekļiem nevarēja paredzēt, ka Deklarācija nodrošinās tās autoram tik lielu slavu, tāpēc, negribot sevi apgrūtināt ar teksta sagatavošanu, viņi

¹⁰ Томас Джефферсон. *Автобиография. Заметки о штате Виргиния*. Ленинград: Наука, 1990, с. 32.

¹¹ Согрин. *Основатели США...*, с. 98.

darbu uzticēja veikt jaunākajam kolēģim.¹² Varbūt izskaidrojumu sniedz R. Hofstaders, minot faktu, ka T. Džefersons ir rakstījis ātri un tajā pašā laikā izcili labā literārā stilā¹³, bet Deklarācijas izstrādei Kongress bija devis ļoti īsu laiku.

Sākot Deklarācijas rakstīšanu, T. Džefersons neapzinājās, ka veido vēsturi un ir sītusi viņa “zvaigžņu stunda”. T. Džefersons nevarēja paredzēt, ka viņa izstrādātajam dokumentam būs tik liels starptautisks prestižs. Neatkarības Deklarācija tika sagatavota pāris dienās, tās valoda bija zinātniska, bet vienlaikus arī katram saprotama. No literārā viedokļa, Neatkarības Deklarācija veidoja vienotu veselumu, kas bija pabeigts kompozīcijas, stila, valodas un satura ziņā.¹⁴ Tā kā Deklarācijas galvenais uzdevums bija pierādīt pasaulei koloniju neatkarības likumību, tās teksta lielākā daļa bija apsūdzība Anglijas karalim Džordžam III, viņa noziegumu uzskaitījums. T. Džefersons atļāvās nodēvēt Anglijas karali par cietsirdīgu tirānu, laupītāju un nodevēju, kura rīcībai nevar rast analogu pat visbarbariskākajos laikmetos. Džordžs III tika apsūdzēts par likumīgo tautas politisko tiesību ignorēšanu, patvaļīgu nodokļu uzlikšanu un amerikāņiem nepieņemamu likumu despotisku uzspiešanu bez koloniju likumdevēju piekrišanas, par kara uzsākšanu pret kolonijām un to iedzīvotāju slepkavošanu. T. Džefersons secināja, ka karalis, kuram piemīt visas tirāna rakstura pazīmes, nav piemērots būt par brīvas tautas valdnieku, un nepieciešamība izvairīties no absolūtas despotijas amerikāņiem liek grozīt savu agrāko valdības sistēmu, tāpēc Neatkarības Deklarācija pasludināja: “Mēs esam spiesti šķirties un uzskatīt mūsu britu brāļus par to, par ko mēs uzskatām pārējo cilvēci – par ienaidniekiem karā, par draugiem miera laikā.”¹⁵ Neatkarības Deklarācijas nobeiguma daļā tika secināts, ka Amerikas Savienoto Valstu

¹² Владимир Печатнов. *Гамильтон и Джефферсон*. Москва: Международные отношения, 1984, с. 56.

¹³ Hofstader. *The American Political Tradition...*, p. 20.

¹⁴ Печатнов. *Гамильтон и Джефферсон*, с. 101.

¹⁵ Declaration of Independence. *America's History*. Chicago, 1987, p. 986.

pārstāvji, kuri ir pulcējušies Kongresā, koloniju tautas pilnvaroti un tās vārdā svinīgi deklarē, ka Apvienotās Kolonijas ir un pēc taisnības tām ir jābūt brīvām un neatkarīgām valstīm, ka tās atbrīvo sevi no uzticības Britu kronim un pilnīgi sarauj visas politiskās saites ar Lielbritānijas valsti; esot brīvām un neatkarīgām valstīm, tām ir visa vara pieteikt karu, slēgt mieru, veidot savienības un kārtot visas citas lietas, uz ko ir tiesības neatkarīgām valstīm.¹⁶ Neatkarība tika proklamēta nepārprotami, un šī Deklarācijā paustā noteiktība Kongresā neizraisīja nekādas diskusijas. Tomēr Kongresa delegāti Deklarācijas tekstu apsprieda trīs dienas, bet tā sākotnējā variantā izdarīja tikai nebūtiskas izmaiņas. Tikai viens no Kongresa labojumiem bija būtisks, un to nepieciešams paskaidrot sīkāk. T. Džefersons vienmēr bija uzskatījis, ka verdzības ieviešanā kolonijās ir vainojama Anglija, tāpēc viņš Deklarācijā izteica apsūdzību Anglijas karalim par “atbaidošo” vergu tirdzniecību.¹⁷ Šī frāze no Deklarācijas teksta tika izsvītota. T. Džefersons savā autobiogrāfijā paskaidroja, ka pret verdzības pieminēšanu dokumentā uzstājas Dienvidu štatu delegāti, turklāt arī daudzi citi kongresmeņi domāja, ka Anglijā ir arī Amerikas draugi, ar kuriem nevajadzētu pasliktināt attiecības, pārāk asi uzbrūkot Anglijai.¹⁸

Tomēr Neatkarības Deklarācija nebija tikai antikoloniāls dokuments. Ja tajā tikai būtu pasludināta ASV neatkarība, Deklarācija diez vai būtu zināma ārpus Amerikas. Taču T. Džefersons, izmantojams savas daudzpusīgās zināšanas un brīvi orientēdamies Eiropas izcilāko apgaismotāju darbos, bija pratis Neatkarības Deklarācijas nelielā daļā tikai 100 vārdos izteikt visas galvenās Apgaismības idejas. Šajā aspektā Neatkarības Deklarācijai nav analoģu, tā kļuva par labāko Apgaismības

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Šajā rakstā ir izmantots Neatkarības Deklarācijas galīgais variants ar Kontinentālā Kongresa labojumiem, T. Džefersona izstrādātais sākotnējais Neatkarības Deklarācijas teksts ir publicēts autobiogrāfijā.

¹⁸ Джефферсон. *Автобиография...*, с. 33.

ideju izklāstu amerikāņu literatūrā.¹⁹ T. Džefersons Neatkarības Deklarācijā lakoniski bija iekļāvis šādas Apgaismības ideoloģijas doktrīnas: cilvēka dabisko tiesību teoriju, sabiedriskā līguma teoriju kā politiskās varas pamatu, tautas suverenitātes principu un tautas tiesības uz politiskās varas maiņu. Pirms Neatkarības Deklarācijas amerikāņu domātāji koloniju neatkarības tiesības centās pamatot no dabas likumu un angļu konstitucionālo aktu principu viedokļa, bet T. Džefersons tautas tiesības uz nacionālo suverenitāti balstīja vienīgi uz dabas likumiem, Radītāju un apgaismības ideju principiem, nekur Deklarācijā nepieminot Anglijas likumus, tādējādi pārtraucot jebkādu metropoles tiesību pielūgsmi. Tautas suverenitātes princips jau bija izteikts Deklarācijas pirmajā rindkopā, uzsverot, ka katrai tautai ir tiesības saraut politiskās saiknes, kas to saista ar citu tautu, un ieņemt starp zemeslodes valstīm atsevišķu un vienlīdzīgu vietu, ko tai dod dabas likumi un Radītājs.²⁰ Nekādi citi argumenti, pēc T. Džefersona domām, valsts neatkarībai nebija nepieciešami.

Pamatotas diskusijas vēstures literatūrā ir izraisījuši Neatkarības Deklarācijā izteiktā cilvēka dabisko tiesību teorija. T. Džefersons rakstīja: “Mēs uzskatām par acīm redzamām šādas patiesības: visi cilvēki ir radīti vienlīdzīgi, un visiem Radītājs ir devis noteiktas neatņemamas tiesības, pie kurām pieder dzīvība, brīvība un tiekšanās pēc laimes.”²¹ Šādi formulējot cilvēka dabiskās tiesības, T. Džefersons bija izjaucis un mainījis angļu apgaismotāja Džona Loka (*John Locke*) klasisko triādi: dzīvība, brīvība un īpašums, pēdējo aizstājot ar tiekšanos pēc laimes. Pats T. Džefersons vēlāk nekur nav centies paskaidrot savu domu gaitu, tādējādi atstājot iespēju vēsturniekiem to darīt viņa vietā. Krievu amerikānisti Dž. Loka triādes maiņu ir mēģinājuši skaidrot vienkārši, cenšoties pierādīt, ka T. Džefersons ir uzskatījis īpašumu tikai par vēsturiskās

¹⁹ Владимир Согрин. *Идейные течения в американской революции 18 века*. Москва: Наука, 1980, с. 126.

²⁰ Declaration of Independence. *America's History*, p. 986.

²¹ Ibidem.

evolūcijas kategoriju un nevis cilvēka neatņemamām dabiskām tiesībām.²² Turpretī amerikāņu historiogrāfijā ir citi viedokļi. Piemēram, pastāv uzskats, ka T. Džefersons, būdams pēc dabas mākslinieks, ir domājis galvenokārt par Deklarācijas skaisto stilu un labskanību, tādēļ tur arī ielicis daiļskanīgo frāzi “tiekšanās pēc laimes”²³. Turpretī R. Hofstadters ir aizstāvējis domu, ka īpašuma tiesības nebija nepieciešams īpaši akcentēt, tās jau bija ietvertas jēdzienā “brīvība”, jo īpašuma tiesības ir neatņemama cilvēka brīvības sastāvdaļa, bez īpašuma cilvēks nevar būt patiesi brīvs.²⁴ Vērā ņemams ir arī skaidrojums, ka, paužot Neatkarības Deklarācijā visu cilvēku tiesības tiekties pēc laimes, T. Džefersons, būdams amerikānis, ir centies parādīt Amerikas garu un būtību, attēlojot Ameriku par cerību piepildījuma zemi, un pretstatīt to tālaika monarhistiskajai Eiropai.²⁵

Dažādi interpretēti ir arī Deklarācijā rakstītie vārdi, ka visi cilvēki ir radīti vienlīdzīgi. Amerikāņiem pamatoti tika pārņemts, ka šāds Deklarācijas apgalvojums nekādā veidā nav savienojams ar Amerikā pastāvošo verdzību, kas ir reāls cilvēku nevienlīdzības pierādījums. Kā vergu īpašnieks T. Džefersons tā varēja rakstīt? Šajā gadījumā būtu jāpaskaidro, ka T. Džefersons un arī citi tēvi – dibinātāji²⁶ vienmēr uzskatīja, ka verdzību savām Ziemeļamerikas kolonijām ir uzspiedusi metropole Anglija, kurai arī ir jāuzņemas visa vaina par tik smagi risināmas problēmas uzvelšanu jaunai valstij. Amerikāņu vēsturnieks R. Hofstadters, analizējot T. Džefersona uzskatus, ir secinājis, ka Neatkarības Deklarācijas autors nebūt nedomāja, ka visi cilvēki ir vienlīdzīgi. Neatkarības Deklarācija, pēc R. Hofstadera domām, vispirms bija antikoloniāls dokuments, tādēļ, rakstot par vienlīdzību, T. Džefersons

²² Согрин. *Идейные течения...*, с. 131.

²³ P. Smith. *Jefferson*. New York, 1976, p. 97.

²⁴ Hofstadter. *The American Political Tradition...*, p. 11.

²⁵ Stow Persons. *American Minds. A History of Ideas*. New York, 1989, p. 84.

²⁶ Terminu “tēvi – dibinātāji” ASV historiogrāfijā lieto, rakstot par pirmo Kontinentālo Kongresu delegātiem, ASV Konstitūcijas izstrādātājiem un citiem politiķiem, kuri piedalījās neatkarīgās ASV izveidē.

bija domājis koloniju un metropoles iedzīvotāju, t. i., vidusmēra angļa un amerikāņa, vienlīdzību. R. Hofstadters uzskatīja, ka tēvi – dibinātāji bija labi apzinājušies: vienlīdzīgi nevar būt “neizglītots fermeris un Dž. Vašingtons”²⁷ – T. Džefersons vienmēr bija ticējis “dabas aristokrātu” eksistencei. Šķiet, ka T. Džefersona domas šajā jautājumā raksturo par viņu teiktie vārdi: “[..]viņš [T. Džefersons – L. Z.] prasīja vienlīdzību visiem ne tāpēc, ka domāja – visi ir vienlīdzīgi, bet tāpēc, ka saprata – viņiem tādiem ir jābūt.”²⁸

Neatkarības Deklarācijā sabiedriskā līguma teorija un tautas tiesības uz politiskās varas maiņu ir izteiktas vienā teikumā. Deklarācija pasludināja: “Lai nodrošinātu šīs tiesības [dzīvību, brīvību un tiekšanos pēc laimes – L. Z.], cilvēki veido valdības, kuras uzņemas atbildību taisnīgi valdīt ar pārvaldāmo piekrišanu, katru reizi, kad kāda pārvaldes formā apdraud vai grauj šos mērķus, tautai ir tiesības šo valdības sistēmu grozīt vai likvidēt un veidot jaunu valdību, kas būtu bāzēta uz tādiem principiem, kādi pēc tautas ieskatiem visvairāk atbilst tās drošībai un laimei.”²⁹ Vēlāk Neatkarības Deklarācijā paustās Apgaismības idejas tika iestrādātas valsts pamatlikumā – ASV Konstitūcijā.

Neatkarības Deklarācija radīja T. Džefersonam izcilu popularitāti; ar to daudzi viņa laikabiedri nevarēja samierināties, tāpēc Amerikā sāka spriest, ka Deklarāciju būtu varējis uzrakstīt jebkurš. Dž. Adamss apgalvoja, ka Neatkarības Deklarācijas galvenās idejas jau daudz agrāk savos darbos esot formulējuši citi amerikāņu domātāji, daži uzskatīja, ka T. Džefersons visu esot norakstījis no Dž. Loka darbiem. Nemēģinādams īpaši taisnoties, T. Džefersons atklāti atbildēja, ka nemaz neesot centies Neatkarības Deklarācijā atklāt kādus jaunus principus, bet viņa mērķis esot bijis parādīt pasaulei Amerikas noskaņojumu.³⁰

²⁷ Hofstadter. *The American Political Tradition...*, p. 12.

²⁸ Charles M. Wiltse. *The Jeffersonian Tradition in American Democracy*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1935, p. 95.

²⁹ Declaration of Independence. *America's History*, p. 986.

³⁰ Согрин. *Основатели США...*, с. 93.

Tomēr 4. jūlijs ne vienmēr bijuši amerikāņu nacionālie svētki, turklāt ar šo datumu ir saistīti vairāki mīklaini notikumi. Nav pat īsti noskaidrots, kāpēc tieši 4. jūlijs kļuva par valsts nacionālo jubileju? Rezolūciju, kas pirmo reizi proklamēja koloniju neatkarību, Kontinentālais Kongress pieņēma jau 2. jūlijā. Tieši 2. jūlijā tika oficiāli nobalsots par Ričarda Henrija Lī (*Richard Henry Lee*) iesniegto dokumentu, kas deklarēja: “[..]apvienotās kolonijas ir un pēc patiesības tām jābūt brīvām un neatkarīgām valstīm, tās atbrīvojas no britu pakļautības, un katra politiska saistība starp tām un Lielbritāniju kopš šā brīža un nākotnē tiek pasludināta par neeksistējošu.” 3. jūlijā Dž. Adamss rakstīja: “1776. gada 2. jūlijs būs nozīmīgākā diena Amerikas vēsturē. Es domāju, ka nākamās paaudzes to atzīmēs kā lielāko gadadienu.”³¹ Arī tā laika Amerikas prese rakstīja, ka 2. jūlijā Kontinentālais Kongress ir pasludinājis koloniju neatkarību. Taču īsti nav saprotams, kāpēc R. H. Lī vārds netika minēts ne presē, ne arī Kongresa protokolos, tam saprotamu skaidrojumu nedod arī ASV historiogrāfija. Savukārt 4. jūlijs ilgi un maldīgi tika svinēts un uzskatīts par T. Džefersona Neatkarības Deklarācijas oficiālo parakstīšanas dienu, kaut gan 4. jūlijā zem Deklarācijas nebija vēl neviena no slavenajiem 55 Kontinentālā Kongresa delegātu parakstiem, par Deklarāciju pat nebija nobalsojuši visi štati. 4. jūlijā Kongress Deklarāciju tikai atbalstīja, bet galīgi par to nobalsoja 19. jūlijā, nolemjot, ka Neatkarības Deklarācija ir jāpārraksta uz pergamenta ar sākotnējo nosaukumu “Trīspadsmit Savienoto valstu vienbalsīga deklarācija”, nebija pat izlemts, vai šis dokuments vispār būtu jāparaksta. Tikai vēlāk izlēma, ka parakstīšanās zem Deklarācijas teksta varētu apliecināt publisku zvērestu uzticībai Amerikas neatkarībai un par Kongresa delegātu var būt tikai tas, kurš ir parakstījis Deklarāciju. Tomēr parakstīšanas procedūra ieilga, un tikai 9. novembrī bija savākti visu Kontinentālā Kongresa delegātu paraksti. Neatkarības Deklarāciju pirmo reizi atklātībā publicēja tikai 1777. gada janvārī, pielabojot faktus

³¹ Boorstin. *The Americans. The National Experience*, p. 378.

un mainot pasauso dokumenta nosaukumu pret skanīgāko “Neatkarības Deklarācija” un parādot, ka tā ir parakstīta jau 4. jūlijā.³² 4. jūlija mītu ticamāku vēl padarīja arī Dž. Adamsa un B. Franklina neprecīzās atmiņas. Arī pats Deklarācijas autors T. Džefersons savā autobiogrāfijā, gan jau 77 gadu vecumā rakstīja, ka Neatkarības Deklarācija ir Kongresā parakstīta 4. jūlijā.³³ Kad 1821. gadā tika publicēti Kongresa faktiskie protokoli un atklājās, ka 4. jūlijs ir bijis mīts, šis datums jau tā bija nostiprinājies amerikāņu apziņā, ka T. Džefersons pats vairs neticēja reāliem faktiem.³⁴ Tā 4. jūlijs arī turpmāk palika ASV Neatkarības gadadiena.

Pilnīgi citu iemeslu dēļ 4. jūlijs ne vienmēr ir bijis oficiālie nacionālie svētki, kurus svinētu visa amerikāņu nācija kopā. Neatkarības kara laikā 4. jūlijs bija nozīmīga diena, bet pēc kara ne visos štatos tā bija svinama. Piemēram, Masačūsetsā oficiāli svētki bija 5. marts, t. i., Bostonas sacelšanās gadadiena. Bet 1787. gadā, kad Filadelfijā sapulcējās Konstitucionālais Konvents, Kongress nobalsoja pret oficiālām 4. jūlija svinībām, tāpēc turpmākos 30 gadus 4. jūlijam veltītajiem pasākumiem bija haotisks raksturs. Parasti federālistiem un antifederālistiem bija sava atsevišķa svinību programma un 4. jūliju partijas izmantoja savu politisko uzskatu reklamēšanas nolūkos, apstrīdot otras partijas nopelnus. 4. jūlijs nebūt nebija nacionālās vienotības svētki. Federālisti uzsauca tostus Dž. Adamsam un Dž. Vašingtonam, nepieņemot T. Džefersonu. Kad 1801. gadā T. Džefersons kļuva par ASV prezidentu, 4. jūliju aktīvāk sāka svinēt antifederālisti, turpretī federālisti sāka apšaubīt 4. jūlija nozīmību, norādot, ka tikai neliela Neatkarības Deklarācijas daļa piederot T. Džefersona spalvai un tā pati esot norakstīta no Dž. Loka darbiem.³⁵ 1819. gadā federālistu laikraksti publicēja tā saucamo Meklenburgas Neatkarības deklarācijas tekstu

³² Ibidem, p. 379.

³³ Джефферсон. Автобиография..., с. 33.

³⁴ Boorstin. *The Americans. The National Experience*, p. 380.

³⁵ Ibidem, p. 383.

(Meklenburga ir apgabals Ziemeļkarolīnas štatā); tā it kā esot bijusi pieņemta jau 1775. gadā, tātad, pirms T. Džefersona Deklarācijas, un tajā lielākā daļa frāžu bija identiskas T. Džefersona Deklarācijā iekļautajām. Dž. Adamss apvainoja T. Džefersonu plaģiātā, uzsverot, ka T. Džefersons esot pilnīgi pārņēmis Meklenburgas deklarācijas garu, jēgu, izteikumus un tos pilnīgi pārnēsis savā Deklarācijā. T. Džefersons savukārt paziņoja, ka Meklenburgas Deklarācija ir viltojums. Mūsdienās Meklenburgas Deklarāciju uzskata par klasisku viltojuma paraugu, kaut gan daži amerikāņu autori to joprojām atzīst par īstu.³⁶ Punkts visiem šiem strīdiem par 4. jūliju tika pielikts 1826. gadā, t. i., Neatkarības Deklarācijas pieņemšanas 50. gadadienā, kuru apzīmogoja divaini dramatiskas sakritības. 1826. gadā toreizējā ASV prezidenta Džona Kvinsi Adamsa administrācijas laikā bija plānots sarīkot plašas 4. jūlija svinības visā valstī un pārtraukt konkrētu partiju nopelnu uzsvēršanu. Bija paredzēts uz svinībām Vašingtonā uzaicināt visus vēl dzīvos Neatkarības Deklarācijas parakstītājus un visus bijušos ASV prezidentus. Taču Vašingtonā pienāca vēsts, ka tieši 4. jūlijā savās mājās Virdžīnijā 83 gadu vecumā ir miris T. Džefersons. Pienāca arī otra ziņa, ka tajā pašā dienā ir miris Dž. Adamss. ASV prezidents šo dramatisko sakritību uzskatīja par Dieva zīmi, kas nozīmē, ka Debesis ir labvēlīgas valstij, tās dibinātājiem un tāpēc 4. jūlijam ir jābūt vispār nacionāliem valsts svētkiem.³⁷ 4. jūlijs arī kļuva par visas valsts svētkiem ar svinīgām runām, uguņošanu, tos mēdza saskaņot ar koledžu dibināšanu, jaunu viesnīcu un veikalu atvēršanu. Īpaša vieta tika atvēlēta 4. jūlija runām; tās izvērtās gandrīz par rituālu, to saturs bija amerikāņu patriotisma un vienotības slavināšana. Veiksmīga 4. jūlija runa parasti nodrošināja politiķiem popularitāti un sekmēja turpmāko karjeru. Klasiska ir kļuvusi izcilā amerikāņu oratora un kongresmeņa Daniela Vebstera 1851. gada 4. jūlija runa, kurā viņš precīzi izteica šīs dienas nozīmi: “Šī gadadiena iekvēlina, priecē un apvieno visu amerikāņu sirdis. Citās dienās mēs

³⁶ Ibidem, p. 385.

³⁷ Ibidem, p. 386.

varam būt partiju atbalstītāji un iesaistīties polemikā, kas vairāk vai mazāk svarīgi ir sabiedrības labklājībai... bet šodien mēs visi esam amerikāņi, amerikāņi – un nekas cits.”³⁸

Pēc Neatkarības Deklarācijas sarakstīšanas tikai tā īsti sākās T. Džefersona politiskā karjera. Viņš bija Virdžīnijas štata gubernators, ASV sūtnis Francijā, ASV Valsts sekretārs, ASV viceprezidents un prezidents. Turklāt politika nebija vienīgā T. Džefersona darbības joma, viņš deva savu ieguldījumu gandrīz visās zinātnes jomās. Uzrakstīdams vienu no saviem labākajiem darbiem “Piezīmes par Virdžīnijas štatu”, kurā novada apraksts bija sniegts ar tādu precizitāti, kādu nevarēja atrast nevienā ģeogrāfijas enciklopēdijā, T. Džefersons parādīja, ka ir topogrāfs, ģeologs, ekonomists, zoologs, botāniķis un meteorologs. Viņš savā plantācijā nodarbojās ar jaunu koku šķirņu kultivēšanu, izgudroja kaņepju spiežamo ierīci un grozāmo krēslu, uzlaboja sviesta un siera ražošanas procesu. Viņš bija viens no sava laika izcilākajiem arhitektiem, izstrādāja savas personīgās mājas un štata Kapitolija projektu, piedalījās Vašingtonas pilsētas apbūves plāna sagatavošanā.³⁹ T. Džefersons pirmais uzsāka nopietnus arheoloģiskos izrakumus Ziemeļamerikā, apsteidzot savu laiku gan pēc izrakumu metodikas, gan pēc atrastā materiāla interpretācijas. Tāpēc T. Džefersonu dēvē par Ziemeļamerikas arheoloģijas tēvu. Mūža nogalē T. Džefersonu piemeklēja materiālas grūtības, tādēļ, lai varētu saglabāt māju un plantāciju, viņš bija spiests izpārdot savu bibliotēku, kas bija viena no labākajām personīgajām bibliotēkām Amerikas Savienotajās Valstīs – par 23 000 ASV dolāru to nopirka ASV Kongress; uz tās pamata izveidoja Kongresa bibliotēku.⁴⁰

82 gadu vecumā T. Džefersons nodibināja Virdžīnijas Universitāti un pielika pēdējo punktu savai dzīvei, pats sastādot uzrakstu sava kapa plāksnei: “Šeit dus Tomass Džefersons, Amerikas Neatkarības

³⁸ Ibidem, p. 389.

³⁹ Hofstadter. *The American political tradition...*, p. 23.

⁴⁰ Kurts Vilhelms Cerams. *Pirmais amerikānis*. Rīga: Zinātne, 1985, 12. lpp.

Deklarācijas, Virdžīnijas statūta par ticības brīvību sacerētājs un Virdžīnijas Universitātes tēvs”⁴¹.

1943. gadā T. Džefersona 200. dzimšanas dienas atcerei, izmantojot T. Džefersona paša iecienītākos arhitektūras motīvus, tika izbūvēts viens no grandiozākajiem un skaistākajiem Vašingtonas memoriāliem ar Neatkarības Deklarācijas autora 19 pēdas augsto bronzas statuju centrā: tā noraugās Potomakas upes plūdumā.

THOMAS JEFFERSON: THE AUTHOR OF THE DECLARATION OF INDEPENDENCE

Summary

Thomas Jefferson was born in Virginia, he was educated at the College of William and Mary, at twenty-four he was admitted to the bar; at twenty-six elected to the House of Burgesses. During most of his mature life, Thomas Jefferson owned about 10 000 acres of land and two hundred slaves. The leisure that made possible his great writings on human liberty. Jefferson was a benevolent slavemaster. In 1774 he wrote a bold tract applying the doctrine of natural rights to the colonial controversy, which won attention throughout the colonies and gave him the reputation for literary craftsmanship that later made him draftsman of the Declaration of Independence. The delegates of the Continental Congress then turned to the Declaration itself and made a number of changes in Jefferson's draft, striking out, for example, a long passage condemning slavery. In this passage and in a number of other aspects, the final version was somewhat more cautious than the draft, but it was still a stirring document. The Declaration of Independence avoided mention Parliament by the name, because Congress was unwilling to imply that Parliament held any authority over America. Jefferson instead focused on George III, citing “repeated injuries and usurpations” against the colonies. Jefferson elevated colonial grievances to a struggle of universal dimensions. In his interpretation of Enlightenment

⁴¹ Ibidem, 11. lpp.

II. ASV vēstures problēmas

thought, Jefferson argued that Britain had violated its contract with the colonists, giving them the right to replace it with a government of their own. His emphasis on the equality of all individuals and their natural entitlement to justice, liberty and self-fulfilment expressed the Enlightenment's deep support for government that rested on neither legal privilege nor the exploitation of the majority by the few — and deliberately ignored the existence of slavery. If Jefferson claimed equality for all men, it was not because he suggested that men were equal, but because he reasoned that they must be so.

AMERIKAS SAVIENOTO VALSTU PREZIDENTŪRA: RAŠANĀS UN ATTĪSTĪBA 19. GADSIMTĀ¹

Amerikas Savienoto Valstu prezidenta vēlēšanas ne tikai piesaista visas pasaules sabiedrības uzmanību, bet vēlēšanu norises gaisotnē arī izraisa vairākus jautājumus gan par prezidenta vēlēšanu kārtību, gan ASV prezidentūru, gan prezidenta posteni un pilnvarām kopumā. Piemēram, visai grūti ir izprotams, kāpēc ASV prezidentu nevar vēlēt tieši – katrs ASV pilsonis nobalsotu par savu izvēlēto kandidātu, un prezidents tiktu ievēlēts ar balsu vairākumu. Tā vietā ir radīta kārtība, ka pilsoņi balso štatā, ievēlot īpašu ļaužu grupu – elektoru kolēģiju, kura tad arī ievēl prezidentu. Kāpēc ASV prezidenta vēlēšanu procedūra ir tik sarežģīta? Vai nav pārkāpti kādi demokrātijas principi? Aktuāls ir arī jautājums, vai ASV prezidenta pilnvaras nevarētu uzskatīt par pārāk plašām, jo prezidents realizē arī visu izpildvaru, vai varbūt tieši pretēji, arī citām valstīm vajadzētu tiekties uz prezidentālu valsti līdzīgi ASV?

Lai noskaidrotu šos jautājumus, ir jāņem vērā, ka ASV prezidenta institūcija ir izveidota kā federālās varas sastāvdaļa nopietnu diskusiju un izsvērtu kompromisu rezultātā. Tā var funkcionēt tikai līdzsvarā un saskaņā ar citām federālās varas daļām Kongresu un tiesu varu, kuru darbība izriet ne tikai no ASV Konstitūcijas, bet arī laika gaitā iedibinātajiem precedentiem, kas atbilstoši laikmetam un politiskajai situācijai var būt arī mainīgi un atkarīgi no prezidenta personības. Tāpēc var apgalvot, ka ASV prezidenta institūcija ir jāapskata un jāvērtē ciešā sasaistē ar ASV vēsturi un tieši šāda prezidenta vara un ievēlēšanas kārtība, visticamāk, ir piemērota tieši ASV.

¹ Pirmo reizi publicēts: *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, 2012, 1./2. nr., 90.–96. lpp.

Par ASV prezidentūras idejisko tēvu pamatoti uzskata 18. un 19. gadsimta mijas jauno, ambiciozo, enerģisko un izskatīgo politiķi Aleksandru Hamiltonu. Hamiltons bija skotu aristokrāta ārlaulības dēls, bērnībā palicis bez vecākiem un tāpēc dzīvē visu bija sasniedzis pats. Agrā jaunībā kļuvis par ģenerāļa Vašingtona adjutantu un piedalījies ASV Neatkarības karā, Hamiltons ieguva atziņu, ka karš gandrīz tika zaudēts tikai tāpēc, ka valstī trūka spēcīgas centrālās varas, jo Kongresam trūka autoritātes un tas nebija pat spējīgs ievākt nodokļus kara vajadzībām, tāpēc armija cieta badu bagātā, paēdušā valstī. Balstoties uz savu kara laika pieredzi, Hamiltons bija dziļi pārliecināts, ka jaunajā valstī izpildvarai, ko bija iecerēts realizēt prezidentam, ir jābūt apveltītai ar enerģiju, kas ir spēka pazīme. Pēc Hamiltona domām, enerģiska izpildvara nozīmē ne tikai likumu izpildi, bet gan iespējas un vēlmi prezidentam ierosināt un netraucēti realizēt savas idejas un lēmumus. Prezidentam ir jābūt jauneklīgam, ideju pārpilnam, viņam ir jādod ilgs pilnvaru laiks un līdzekļi varas stabilitātes noturēšanai. Tāpēc valdībai vajadzētu būt vienotai un nedalāmai, un tas nozīmētu – koncentrētai vienās rokās. Tas garantētu ne tikai iespēju ātri realizēt lēmumus, bet nodrošināt arī ekonomisko stabilitāti, autoritāti, ārējo drošību un vienlaikus arī atbildību par lēmumiem un valsti.² Visas Aleksandra Hamiltona idejas par prezidentūru, kuras viņš dedzīgi aizstāvēja Konstitūcijas izstrādes laikā, netika pieņemtas, jo viņa oponenti tajās saskatīja tirānijas iespējas. Tomēr kompromisa rezultātā Hamiltona princips par spēcīgu izpildvaru viena cilvēka rokās tika akceptēts un iestrādāts ASV Konstitūcijā, līdzsvarojot to ar Kongresa un Augstākās Tiesas varu. Taču Konstitūcijas teksts atstāja arī iespējas interpretēt pamatlikumu, un tāpēc ASV prezidentiem tika dotas tiesības ar savu Konstitūcijas traktējumu radīt precedentus prezidenta pilnvaru izmantošanā. Kā tad tika nodrošināts līdzsvars un federālās varas dalīšanas princips? Pirmkārt, Hamiltona un viņa domubiedru ideja par prezidenta ievēlšanu uz

² David F. Epstein. *The Political Theory of the Federalist*. Chicago: The University of Chicago Press Books, 1984, p. 50.

mūžu³ tika aizstāta ar četru gadu termiņu, lai ASV prezidents nebūtu līdzīgs Eiropas monarhiem, no kā arī amerikāņu politiķi īpaši baidījās. Prezidentam tika liegtas arī absolūtā veto tiesības, saglabājot ierobežotu veto, ko abas Kongresa palātas kopā var pārbalsot.⁴ Prezidentam Konstitūcija deva tiesības slēgt līgumus valsts vārdā, bet ar Senāta akceptu; prezidents atbild par likumu izpildi, bet ir arī atkarīgs no Kongresa, kas piešķir līdzekļus izpildvaras darbības nodrošināšanai. Augstākā Tiesa var atzīt par Konstitūcijai neatbilstošiem Kongresa pieņemtus un prezidenta parakstītos likumus, tā kontrolējot prezidentu, bet prezidents savukārt iecel Augstākās Tiesas tiesnešus, kurus apstiprina Senāts. Senāts var nobloķēt prezidenta izvirzītos kandidātus valsts amatos, taču piespiest prezidentu mainīt savu lēmumu Senāts nevar. Prezidentu un viņa ieceltās valsts amatpersonas var atstādināt tikai komplicētā impīčmenta procedūrā un tikai par smagiem noziegumiem.⁵

Pēc Konstitūcijas ratifikācijas bija svarīgi, kādā veidā pirmie prezidenti interpretēs Konstitūciju, cik daudz izmantos savas pilnvaras un kā sadarbosies ar Kongresu, respektīvi, kādi precedenti prezidenta darbībā tiks iedibināti.

Tāpēc būtisks ir pirmā ASV prezidenta Džordža Vašingtona pilnvaru laiks. Pirmais ASV prezidents ģenerālis Džordžs Vašingtons bija pārbaudījums jaunajai republikai kaut vai tāpēc vien, ka nāca no armijas aprindām un kā bijušais militārists varēja veicināt ASV attīstību diktatūras virzienā, tāpēc bija būtiski, kā Vašingtons izmantos savu prezidenta amatu, kurā tika ievēlēts bez jebkādas priekšvēlēšanu kampaņas un faktiski bez konkurences. Lai arī Vašingtons pat necentās valdīt diktatoriski, viņš nepārprotami Konstitūcijas ietvaros stiprināja izpildvaru, iedibinot ļoti lielu autoritāti prezidenta postenim valstī. Senāts

³ Dean McSweeney, John Zvesper. *American Political Parties. The Formation, Decline and Reform of the American Party System*. New York: Routledge, 1991, p. 29.

⁴ Paul S. Boyer et al. *The Enduring Vision. A History of the American People*. New York, Houghton Mifflin Company, 1999, p. 88.

⁵ Ibidem.

nevienu Vašingtona lēmumu pat neuzdrošinājās neapstiprināt⁶, kaut gan tādas tiesības Senātam bija. Līdz ar to pirmais prezidents gandrīz uz simts gadiem radīja precedentu, ka prezidenta lēmumus Kongress neapstrīd. Šeit gan ir jānorāda, ka iepriekš prezidenta iniciatīvas kongresmeņi bija pārsprieduši debatēs. Pats Džordžs Vašingtons savus centienus celt prezidenta autoritāti arī bija paskaidrojis, norādot – lai stātos pretī Eiropas tirāniem, prezidenta varai ir jābūt stiprai.⁷ Jāatceras, ka Eiropa 18. gadsimta beigās bija monarhistiska. Džordžs Vašingtons iedibināja precedentu, ka ASV prezidenti vispār veido valdības, jo Konstitūcija prezidentam šādu pienākumu neuzliek, tāpēc Vašingtons faktiski varēja realizēt izpildvaru viens, nepārkāpjot Konstitūciju. Taču Vašingtons, būdams labs vadītājs, saprata, ka, veidojot departamentus (ministrijas), var par to sekretāriem (ministriem) uzaicināt dažādu ASV reģionu pārstāvjus, gan ziemeļniekus, gan dienvidniekus, un tādējādi veicināt valsts vienotību.⁸ Vašingtons izveidoja gan tikai četrus departamentus, iesākumā ar to vadītājiem apspriežoties individuāli, bet vēlāk jau ar visiem kopā kā ar grupu, ko jau varēja uzskatīt par ministru kabinetu jeb valdību.⁹

Gandrīz visiem 18./19. gadsimta mijas ASV prezidentiem bija jāuzmanās tikt salīdzinātiem ar Eiropas monarhiem, jo tas bija graužoši prezidenta reputācijai. Taču no šādas salīdzināšanas izvairīties bija grūti. Sabiedrība ar bažām uztvēra Džordža Vašingtona svinīgo inaugurācijas ceremoniju Ņujorkā, saskatot tajā karaļu kronēšanai raksturīgo etiķeti un manieres.¹⁰ Ar bažām sabiedrība vēroja Vašingtona braucienu kariatē ar sešiem zirgiem livrejās tērptu pavadītāju ielenkumā. Tāpēc ASV trešais prezidents Tomass Džefersons, kas sevi pasniedza kā īstu

⁶ Faragher et al. *Out of Many...*, p. 201.

⁷ Ibidem.

⁸ Boyer et al. *The Enduring Vision...*, p. 94.

⁹ Faragher et al. *Out of Many...*, p. 201.

¹⁰ The Journal of William Macloy, 1789. *Reading the American Past. Selected Historical Documents*. Vol. I. Boston, 1998, p. 131.

republikāni, stipri vienkāršoja inaugurācijas ceremoniju, un tāda tā saglabājās visu 19. gadsimtu, tikai 20. gadsimtā inaugurācijas pasākumi atguva ne tikai spozmi, bet arī kļuva īpaši vērienīgi. Tomass Džefersons mainīja arī Džordža Vašingtona iedibināto kārtību ikgadējo prezidenta ziņojumu Kongresam par Savienības stāvokli (*the State of the Union*), kas ir paredzēts Konstitūcijā, nolasīt personiski. Vašingtona uzstāšanās Senātā tika salīdzināta ar Lielbritānijas karaļa runu Lordu palātā. Džefersons no šīs prakses atteicās ne tikai tāpēc, ka saskatīja tajā monarhistiskas iezīmes¹¹, bet arī sava kautrīguma un valodas defektu dēļ¹², tāpēc ziņojumu par stāvokli valstī sāka iesniegt Kongresam rakstiski. Šāda prakse saglabājās visu 19. gadsimtu. Mainoties vēsturiskajai situācijai, kad monarhija vairs nevarēja tikt uzskatīta par iespējamu draudu ASV politiskajai iekārtai, 20. gadsimtā prezidenti atsāka uzrunāt Kongresu personīgi, tādējādi piešķirot ziņojumam par stāvokli valstī īpaši svarīga notikuma statusu, kas vienlaicīgi izceļ prezidenta lomu, autoritāti, ietekmi uz sabiedrisko domu un arī Kongresu.¹³ Mūsdienās šis pasākums jau ir kļuvis par rituālu, kam raksturīga etiķete un noteiktas uzvedības normas, piemēram, prezidenta ienākšana Senātā ir visai ilga, jo to aizkavē prezidenta un kongresmeņu sirsnīga apkampšanās.

Nevar nepieminēt, ka Džordžs Vašingtons ir arī iedibinājis tradīciju, kā uzrunāt ASV prezidentu. Tūlīt pēc pirmā prezidenta ievēlēšanas Kongresā un arī sabiedrībā sākās visai karstas debātes par šo jautājumu, it īpaši tāpēc, ka pasaulē īsti nebija neviena parauga, izņemot Eiropas monarhijas. Tāpēc visā nopietnībā tika apspriestas uzrunas formas trešajā personā, piemēram, “Viņa Augstība”, “Viņa Ievēlētā Augstība”, tā cenšoties uzturēt ASV prezidenta autoritāti Eiropas līderu uztverē. Taču, tā kā par Augstībām dažos Eiropas galmos mēdza dēvēt hercogus un nevis monarhus, šis variants nelikās pietiekami

¹¹ Faragher et al. *Out of Many...*, p. 201.

¹² Hofstadter. *American Political Tradition...*, p. 25.

¹³ *Amerikas Savienoto Valstu Konstitūcija. Ar paskaidrojumiem.* ASV vēstniecības Vīnē izdevums, 1986, 35. lpp.

cienījams¹⁴, un strīdi ieilga, kamēr iejaucās Vašingtons, aicinot viņu vienkārši uzrunāt par misteru prezidentu¹⁵, ko beidzot arī visai negribīgi pieņēma.

Pirmais prezidents iedibināja arī īpaši nozīmīgo Valsts sekretāra amatu, un šajā gadījumā tik tiešām postenis tika pārņemts no Elizabetes I laika Anglijas. Pirmais ASV Valsts sekretārs Tomass Džefersons arī pildīja ar valsts pārvaldi, valdības dokumentu apriti saistītas funkcijas, bet visa ārpolitika bija tiešā prezidenta kompetencē. Tikai piektā ASV prezidenta Džeimsa Monro laikā, kad toreizējais Valsts sekretārs Džons Kvinsi Adamss uzrakstīja ASV ārpolitisko doktrīnu, kas tika nosaukta prezidenta Monro vārdā¹⁶, ārpolitika pakāpeniski sāka kļūt par Valsts sekretāra galveno atbildības sfēru, valsts pārvaldes funkcijas nododot citām iestādēm. Tomēr kopš Vašingtona laikiem Valsts sekretārs ir saglabājis seno pienākumu glabāt un lietot ASV Lielo zīmogu (*The Great Seal of the United States*). Un visbeidzot, tieši Džordžs Vašingtons, stāigājot gar Potomakas upi, izvēlējās vietu jaunajai galvaspilsētai un visu nākamo prezidentu rezidenci, kuru jau 1792. gadā nosauca pirmā prezidenta vārdā.¹⁷

Savukārt Džefersons bija pirmais prezidents, kura inaugurācija jau notika Vašingtonā. Ar Tomasa Džefersona prezidentūras laiku aizsākās vēl viens fenomens ASV politiskajā dzīvē – prezidenta vēlēšanu kampaņa, jo trešā prezidenta vēlēšanu laikā jau bija noformējušās divas politiskās partijas, tāpēc cīņa bija nopietna un sīva – tika izmantoti arī apvainojumi un apmelojumi. Džefersons savu sāncensi Džonu Adamsu sauca par monarhistu, bet Adamss Džefersonu apvainoja ateismā, jakobīnismā un “ārlaulības sakaros”, no kuriem tikai pēdējais apgalvojums bija patiesība.¹⁸ Interesanti, ka 19. gadsimtā līdz pat Pilsoņu karam abas

¹⁴ The Journal of William Macloy, 1789. *Reading the American Past*, p. 132–134.

¹⁵ Faragher et al. *Out of Many...*, p. 200.

¹⁶ Henretta et al. *America's History*, p. 260.

¹⁷ Margaret Leech. *Washington D. C.* New York, 1984, p. 7.

¹⁸ Faragher et al. *Out of Many...*, p. 212.

politiskās partijas prezidenta vēlēšanām izvirzīja vairākus kandidātus, jo tāda bija tā laika prakse un tā tas bija pieņemts. Pirmsvēlēšanu cīņa partijā starp vairākiem kandidātiem (*primary*), kurā prezidenta vēlēšanām tika atsijāts tikai viens pretendents no katras partijas, ir 20. gadsimta ASV prezidenta vēlēšanu fenomens. Piemēram, 1836. gada vēlēšanās Vīgu partija startēja ar četriem kandidātiem pret vienu Demokrātu partijas pretendentu.¹⁹ Tāpēc nereti priekšvēlēšanu kampaņās vienas partijas kandidāti apkaroja cits citu, bet nevis konkurējošās partijas sāncensi. Piemēram, 1800. gada prezidenta vēlēšanās Demokrātiskie Republikāņi Tomass Džefersons un Ārons Bērs vairāk cīnījās savā starpā un ne tik daudz pret Federālistu partijas pārstāvi Džonu Adamsu. Izvirzot vairākus kandidātus, nereti izveidojās situācija, kas mūsdienās ir gandrīz neiespējama, ka neviens no viņiem nespēja savākt vairāk nekā pusi elektoru balsu, tāpēc vēlēšanas bija jāturpina Pārstāvju palātā. Tas pavēra iespējas politiskām manipulācijām, jo deputāti varēja ievēlēt savas partijas pārstāvi pretēji vēlētajū gribai.

Šeit nedaudz jāpakavējas pie ASV prezidenta vēlēšanu kārtības. Konstitūcijas izstrādāšanas gaitā ideja, ka prezidentu vēlētu likumdevējs, tika noraidīta, baidoties tādējādi radīt augšni intrigām un kliķēm, kas varētu veidoties Kongresā prezidenta vēlēšanu kontekstā, tā graujot prezidentūras autoritāti kopumā. Prezidenta kandidatūras pat varētu kļūt par politisko partiju darījumu objektu.²⁰ Savukārt, dodot iespēju prezidentu ievēlēt pilsoņiem, izveidotos situācija, ka vēlētajū skaita dēļ vienmēr tiktu ievēlēts lielā štata pārstāvis²¹, bet tiktu pārkāpts štatu vienlīdzības princips un mazo štatu tiesības. Savukārt, ja prezidentu vēlētu štati kā kolektīvi politiski orgāni neatkarīgi no iedzīvotāju skaita, tiktu palielināta mazo štatu iedzīvotāju ietekme un nepamatoti samazinātas lielo štatu pilsoņu tiesības ietekmēt prezidenta izvēli – tātad

¹⁹ Henretta et al. *America's History*, p. 325.

²⁰ Richard A. Epstein. *The Federalist Papers: From Practical Politics to High Principle*. *Harvard Journal of Law and Public Policy*. Winter 1993, vol. 16, p. 50.

²¹ Согрин. *Идейные течения...*, с. 276.

varētu šaubīties, vai ASV vispār ir vienota nacionāla valsts. Tāpēc tika panākts kompromiss, ka prezidentu ievēl štati kā kolektīvi politiski orgāni ar elektoru kolēģijas palīdzību, kur elektoru balsis aprēķina pēc sarežģītas formulas, kur tiek ņemts vērā fakts, ka, no vienas puses, štati ir vienlīdzīgas politiskas vienības, bet, no otras puses, štati nav vienādi. Tātad visiem štatiem elektoru skaits nebūs vienāds. Tāpēc prezidenta kandidātam bija svarīgi iegūt dažādu štatu un sociālo grupu pilsoņu atbalstu. Hamiltons bija pārliecināts, ka šāda prakse nodrošinās labāko cilvēku izvirzīšanu augstajam amatam.²²

Paplašinoties vēlēšanu lokam, prezidenti balstījās uz arvien lielāku sabiedrības daļas atbalstu, un līdz ar to pieauga iespējas stiprināt prezidenta lomu federālajā varas sistēmā. Septītais ASV prezidents Endrū Džeksons, pasniedzot sevi kā tautas pārstāvi, uzskatīja, ka viņam ir pamatotas tiesības izmantot savu varu tautas vārdā un vienkāršo pilsoņu interesēs, tāpēc ievērojami nostiprināja prezidenta lomu, ieviešot jaunus precedentus. Pirmkārt, pilnīgi tika mainīta inaugurācijas norise. Pirms tam prezidenta inaugurācijas svinības notika šaurā, izsmalcinātā elites lokā, bet Džeksons pasākumu pārvērtā liksmā masu izklaidē, kā tas ir arī mūsdienās. Tikai Džeksona laikā atšķirībā no mūsdienām drošības pasākumi bija minimāli, tāpēc prezidents Balto namu bija spiests pamest slepeni, izmantojot rezerves izeju, jo pūlis izrādījās neparedzēti nekontrolējams.²³ Liksmotāji bija jau sākuši kāpt iekšā un ārā pa Baltā nama logiem, daži pat bija uzkāpuši uz galdiem un sofām, iedzerot uz prezidenta veselību, tāpēc bagātie Vašingtonas iedzīvotāji visai tālredzīgi uz inaugurācijas laiku bija jau pametuši pilsētu.²⁴

Otrkārt, Džeksons 12 reizes izmantoja prezidenta veto tiesības, noraidot Kongresa lēmumus un likumus, lai gan visi seši prezidenti pirms Džeksona veto tiesības bija atļāvušies kopumā izmantot tikai deviņas reizes,²⁵

²² Boyer et al. *The Enduring Vision...*, p. 94.

²³ Džeimss Bārbers. *Prezidenti*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2003, 16. lpp.

²⁴ Faragher et al. *Out of Many...*, p. 269.

²⁵ *Ibidem*, p. 271.

tādējādi iebilstot likumdevējiem. Turpmāk veto kļuvis par nozīmīgu prezidenta varas ieroci un ietekmes simbolu.

Treškārt, Džeksons, stājoties amatā, nomainīja ierēdņus valsts pārvaldē un diplomātiskajā korpusā, jo uzskatīja, ka prezidentam ir tiesības strādāt ar savu komandu, tā vēl vairāk stiprinot izpildvaras autoritāti un minimalizējot iespēju izveidoties neatkarīgai valsts pārvaldes elitei.²⁶

Lai arī Džeksons tāpat kā visi iepriekšējie prezidenti izveidoja valdību, viņš atšķirībā no saviem priekšgājējiem valdību pilnīgi ignorēja, jo lēmumus ar kabinetu neapsprieda un sēdes nesasauca. To vietā Endrū Džeksons konsultējās ar neformālu cilvēku grupu, kurā bija viņa jaunības draugi no Rietumiem un bijušie kara biedri. Politiskajās aprindās šo grupu iesauca par “virtuves kabinetu”, kur tika sagatavoti likumi, kuru būtību Džeksons nepaskaidroja ne saviem atbalstītājiem, ne arī oponentiem.²⁷ Endrū Džeksona “virtuves kabinetu” var uzskatīt par aizmetni 20. gadsimta fenomenam – Baltā nama administrācijai, kuras sastāvā ir dažādi prezidenta padomnieki, kuri nav valdības locekļi. Tomēr citi 19. gadsimta prezidenti šo Džeksona īpatnējo vadības formu nepārņēms un atgriezīsies pie darba valdībā. Būdams prezidenta amatā, Džeksons atļāvās arī ignorēt Augstākās Tiesas lēmumu, kas prezidenta likumu par indiāņu pārvietošanu atzina par nelikumīgu un Konstitūcijai neatbilstošu.²⁸ Prezidents nodemonstrēja, ka Augstākajai Tiesai nav reāla spēka savu atzinumu īstenot dzīvē, bet prezidentam šāda vara ir. Tāpēc Tiesai atlika varu nostiprināt turpmākajos gados, kāpinot savu autoritāti. Džeksona prezidentūra parādīja, ka Konstitūcijā iestrādāto varas līdzsvaru ir iespējams mainīt un ir būtiski, kāda personība ieņem prezidenta amatu.

Konstitūcija deva iespēju prezidenta varu arī vājināt, kā tas notika septiņpadsmitā ASV prezidenta Endrū Džonsona laikā, kad prezidenta

²⁶ Ibidem, p. 270.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Henretta et al. *America's History*, p. 310.

darbība tika pilnīgi paralizēta, Konstitūcijas būtība ignorēta un kad varēja jau izveidojušos situāciju uzskatīt par Federālās varas krīzi.

Endrū Džonsons bija Demokrātu partijas pārstāvis no Dienvidiem, bet, tā kā Pilsoņu kara laikā bija palicis uzticīgs Savienībai, Abrahams Linkolns, kas bija Republikāņu partijas prezidents, uzskatīja, ka būs tālredzīgi valsts vienotības vārdā par viceprezidentu izvēlēties tieši lojālo dienvidnieku Džonsonu, kuram pēc Linkolna nogalināšanas bija lemts kļūt par prezidentu un par karā uzvarējušo Ziemeļu deputātu un Republikāņu nepatikas objektu. Prezidenta un Kongresa vairākuma deputātu domas un politiskie uzskati par tālāko valsts attīstību pēc Pilsoņu kara nesaskanēja gandrīz nevienā jautājumā. Džonsons uzskatīja, ka valsts vienotība ir jāatjauno pēc iespējas ātrāk, un Kongresa sesijas starplaikā ar prezidenta lēmumiem sāka savas politikas realizēšanu. Kongresam nebija iespēju atcelt jau prezidenta paveikto, tāpēc deputātu vairākums, balstoties uz visai formālām Konstitūcijā paredzētajām Kongresa tiesībām lemt par ievēlēto deputātu pilnvarām, neielaida zālē likumīgi ievēlētos 39 Dienvidu deputātus. Prezidents šādai Kongresa rīcībai atbildēja, neparakstot vairākus Kongresa likumus, kas paredzēja dot pilsoņu tiesības bijušajiem vergiem. Tāpēc Kongress uzsāka procedūru Konstitūcijas labošanai bijušo vergu pilsoņtiesību jautājumā, un tam prezidenta akcepts nebija vajadzīgs. 1867. gada martā Kongresa abas palātas ar divu trešdaļu balsu vairākumu pirmo reizi ASV vēsturē atcēla prezidenta Džonsona veto Kongresā pieņemtam lēmumam. Likumdevējs būtībā nodemonstrēja, ka ASV prezidentu un viņa domas var neņemt vērā, bet vienkārši pārbalsot.²⁹

Likumdevējs faktiski sāka pārvaldīt valsti bez prezidenta. Kongress gāja vēl tālāk un ar likumu palīdzību sāka ierobežot jau tradicionālās prezidenta pilnvaras. Nopietnākais likums, ko šajā aspektā pieņēma Kongress, ierobežoja prezidenta tiesības atcelt paša izraudzītos ministrus. Šo likumu Džonsons, protams, neparakstīja un likumam arī

²⁹ Rasmussen, Tilton. *Lee and Grant*, pp. 247–250.

nepakļāvās, vēlreiz atceļot no amata kara ministru, ko Senāts jau bija atjaunojis amatā. Pēc šīs prezidenta rīcības Kongresa Pārstāvju palāta izvirzīja prezidentam vienpadsmit apsūdzības smagus noziegumos, tā pirmo reizi ASV vēsturē uzsākot prezidenta atstādināšanas jeb impīčmenta procedūru.³⁰ Tālāk par apsūdzību bija jābalso senatoriem, kuri ar divām trešdaļām balsu varēja prezidentu atcelt. Senātā Republikāņiem balsu bija pat vairāk, nekā nepieciešams, tāpēc rezultāts bija prognozējams. Tomēr senatoriem pirms izšķirošā balsojuma bija jānodod tiesneša zvērests, turot roku uz Bībeles. Senatori sāka šaubīties, vai, atceļot prezidentu, viņi nepārkāps Konstitūcijas garu. Šeit būtu vietā pieminēt, ka Konstitūcijas izstrādes laikā tēvs – dibinātājs Džeimss Medisons bija uzsvēris, ka republika un demokrātija nav viens un tas pats, bet drīzāk šie jēdzieni ir pat nesavienojami, jo 18. gadsimta Federālistu izpratnē demokrātija bija vienkārša vairākuma vara, ko mēdza saukt par demokrātisko despotismu, bet republikāniskai valsts varai ir pienākums nodrošināt taisnīgumu visiem, ar suverēnu piespiedvaru iegrožojot gan vairākumu, gan mazākumu. Tāpēc ASV Konstitūcija neparedz referendumu, bet tā vietā piedāvā varas līdzsvara mehānismu, kas paredz viedokļu saskaņošanu, kas ir republikas priekšrocība.³¹ Tāpēc Konstitūcija paredz prezidenta atcelšanu tikai tad, ja viņš ir valsts nodevējs, kukuļņēmējs vai izdarījis smagus noziegumus, ar ko Konstitūcijas tēvi saprata kriminālnoziegumus.³² Prezidentam Džonsonam šīs apsūdzības bija grūti inkriminēt, viņu gribēja atcelt par politiskajiem uzskatiem, kas atšķīrās no Kongresa vairākuma. Džonsona atcelšana nozīmētu līdzsvara izjaukšanu starp prezidenta un Kongresa varu, akceptējot vairākuma diktātu, kas būtu pretrunā ar Konstitūcijas garu un tēvu – dibinātāju idejām. Ja senatori atceltu Džonsonu, viņi radītu precedentu prezidenta nomaiņai politisko uzskatu dēļ, kas varētu kļūt par

³⁰ Ibidem.

³¹ Madison J. Federalist Number 10, 1877. *Reading the American Past. Selected Historical Documents*. Vol. I. Boston, 1998, pp. 124–129.

³² Faragher et al. *Out of Many...*, p. 490.

pieņemamu praksi arī turpmāk un federālās varas krahu. Džonsona atcelšanai pietrūka vienas balss, un prezidents palika amatā. Tā beidzās smagākā federālisma krīze ASV vēsturē.³³

Šīs krīzes atrisinājums radīja divus precedentus. Pirmkārt, nākotnē vairs nevarēs ierosināt prezidenta atcelšanu politisku iemeslu dēļ, un, otrkārt, prezidents nevar tikt atcelts tikai tāpēc, ka divu trešdaļu kongresmeņu domas nesaskan ar prezidenta domām.

THE PRESIDENCY OF THE UNITED STATES OF AMERICA: ITS ORIGIN AND DEVELOPMENT IN THE 19TH CENTURY

Summary

The Constitution's framework restrained the new national government in two key ways. First, they established three distinct branches within the new government – the legislative, the executive and the judicial. Second, they designed a system of checks and balances to prevent one branch from dominating the others. The president could veto acts of Congress, but to prevent capricious use of the presidential veto, a two-third majority in each house could override a veto. The president would conduct diplomacy, but only the Senate could ratify treaties. The president could appoint his cabinet, but only with Senate approval. Congress could, by joint vote, remove the president from the office, but only for “high crimes”, not for political disagreement. The Constitution had two main purposes: to defend minority rights against majority tyranny and to prevent a stubborn minority from blocking measures necessary for the national interests.

No office in the new government aroused more suspicion than the new presidency. Many feared the president's powers could make him a king. The first president, George Washington was a powerful and commanding personality, but he understood the importance of national unity and, in his style of leadership, his consultations and his appointments, he sought to achieve a balance of conflicting political perspectives and sectional interests. Washington

³³ Ibidem.

balanced his cabinet with Southerners and Northeasterners. Washington, in the tradition of British royalty, delivered his addresses personally to Congress and received from both houses an official reply, this tradition was ended by Thomas Jefferson, who denounced it as “rags of royalty” and began the practice, continued throughout the 19th century, of sending written presidential messages to Congress. But the presidential campaign of 1800 was the first in which the Democratic Republicans and the Federalists operated as two national political parties.

President Andrew Jackson dominated his administration, he mostly ignored the heads of government departments. Instead, he consulted with informal groups, dubbed the Kitchen Cabinet. Jackson freely used the tools of his office to strengthen the executive branch of government exercising the veto more frequently than all previous presidents.

President Andrew Johnson, successor of Abraham Lincoln, was a man whose personality and political background put him an odds with the Republican-controlled Congress. Congressional antipathy to Johnson was so great that, for the first time in American history, impeachment proceedings were instituted to remove the president from office. The Senate failed by one vote. Johnson's narrow acquittal established the precedent that only criminal actions by the president – not political disagreements – warranted removal from office.

IMIGRĀCIJAS CĒĻI: AMERIKAS SAVIENOTO VALSTU VĒSTURES PIEMĒRS¹

Amerikas Savienoto Valstu sabiedrība ir veidojusies 400 gadu ilgā imigrācijas procesā. Tāpēc ASV vēstures zinātnē ir detalizēti analizēti šī vēstures procesa cēloņi.

Rakstā aplūkoti ASV imigrācijas vēstures posmi, plūsmas, kā arī reemigrācijas fenomens, akcentējot šo procesu pamatcēloņus. Rakstā ir sniegts imigrantu sociālais, ekonomiskais, etniskais un citu pazīmju raksturojums, kā arī imigrācijas un reemigrācijas motivācija. Balstoties uz ASV vēstures piemēru, var secināt, ka imigrācija ir selektīva, plūsmveidīga, ka emigrē sabiedrības minoritāte, kuras vienīgais motivējošais iemesls nav ekonomisko apstākļu uzlabošana. Savukārt reemigrāciju nenosaka ekonomiskās situācijas uzlabošanās dzimtenē. Migrācijas procesus ietekmē dažādu faktoru un motīvu kombinācija, to skaitā migrācijas regulēšana un kontrole.

Mūsdienu Latvijas sabiedrības interešu un debašu lokā jau ilgāku laiku stabilu vietu ir ieņēmis ar migrācijas jautājumiem saistītu problēmu kopums. Šādu noskaņojumu sabiedrībā uztur divi aktuāli migrācijas procesi. Pirmkārt, tas ir Latvijas iedzīvotāju emigrācijas vilnis un tā izraisītā iedzīvotāju skaita samazināšanās Latvijā un, otrkārt, aktuālie imigrācijas procesi visā Eiropā un to iespējamās sekas. Pirmajā gadījumā sabiedrībā, presē, politiskajās aprindās un masu informācijas līdzekļos tiek debatēts par iespējām emigrāciju apturēt un veicināt reemigrāciju, bet otrajā gadījumā – iespējas apturēt un kontrolēt imigrantu ierašanos Eiropā un arī Latvijā. Tātad sabiedrība faktiski mēģina izprast

¹ Raksta pamatā ir LU 74. zinātniskajā konferencē 2016. gada 3. februārī nolasītais referāts. Pirmo reizi publicēts: *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*, 2017, 3. nr., 112.–123. lpp.

un definēt cēloņus, kas izraisa migrāciju, bieži vien balstoties tikai uz pieņēmumiem. Amerikas Savienoto Valstu vēstures zinātnē imigrācija, reemigrācija un emigrācija uz ASV ir ilgstoši pētīta, zinātniski analizēta, jo gandrīz visa amerikāņu sabiedrība (izņemot pamatiedzīvotājus (indiāņus) un pret savu gribu ievestos Āfrikas vergu pēctečus) ir veidojusies ilgstošā imigrācijas procesā, tāpēc arī ASV historiogrāfijas būtiska sastāvdaļa ir ar ASV vēsturi saistīto migrācijas procesu pētniecība. ASV vēsturnieku secinājumi, iespējams, varētu kļiedēt dažus nepamatotus pieņēmumus un aizstāt tos ar zinātniskiem atzinumiem, lai arī tikai ASV vēsturiskajā pieredzē balstītiem.

Rakstā galvenā uzmanība tiks veltīta eiropiešu migrācijai uz ASV, jo līdz pat 20. gadsimta sešdesmitajiem gadiem eiropieši dominēja ASV imigrācijas vēsturē, un līdz pat 20. gadsimta sākumam eiropieši bija 90 procentu, bet līdz 20. gadsimta divdesmitajiem gadiem – 85 procenti no visiem ASV imigrantiem². Tāpēc, kā atzinis amerikāņu vēsturnieks Rodžers Daniels (*Roger Daniels*), migrācijas fenomena no Eiropas izpratne ir pamatā ASV imigrācijas vēstures analīzei.³ Tātad Eiropas piemērs ir pietiekami apjomīgs un respektabls secinājumu un vispārinājumu formulēšanai.

Kāpēc miljoniem eiropiešu pameta visattīstītāko pasaules reģionu un devās uz Ameriku? Tas ir pats būtiskākais un sarežģītākais jautājums, uz kuru ir jāatbild amerikāņu imigrācijas vēstures pētniekiem. Lai uz to atbildētu, ir nepieciešams vispārējs konceptuāls ietvars, kas būtu visdažādāko migrācijas aspektu analīzes pamatā. Līdz pat mūsdienām vēsturnieki labprāt izmanto vairāk nekā pirms simts gadiem britu pētnieka Ernsta Georga Rāvenšteina⁴ radīto shēmu, ko tās autors bija nodēvējis par “migrācijas likumiem”. Mūsdienu vēsturniekiem gan labpatīk Rāvenšteina likumus saukt par migrācijas tendencēm, tādējādi

² Daniels. *Coming to America...*, p. 122.

³ Ibidem, p. 23.

⁴ Ernsts Georgs Rāvenšteins (1834–1913) bija Vācijā dzimis britu ģeogrāfs, britu Kara ministrijas topogrāfiskā dienesta darbinieks, Bedfordas koledžas profesors.

paverot plašākas iespējas interpretācijām. Šis konceptuālais ietvars migrāciju ietekmējošos faktoros klasificē trīs pamatgrupās – pirmajā ir iemesli, kas piespiež (*push*)⁵ pamest valsti, reģionu vai izcelsmes vietu, otrajā grupā iekļauti iemesli, kas pievelk (*pull*)⁶ migrantus noteiktam galamērķim – to veido arī priekšstati, kas nereti var būt daļēji maldīgi, tāpēc cilvēku grupām, kas migrē galvenokārt šo iemeslu dēļ, piemīt potenciāli lielākas iespējas reemigrēt. Ja kādu sabiedrības grupu vienlaikus ietekmē gan *pull*, gan *push* faktori, tas tomēr vēl nenozīmē, ka migrācija kļūst neizbēgama, jo, kā rāda ASV vēstures piemērs un visai vienprātīgi secina arī amerikāņu vēsturnieki, masveida migrācija notiek tikai tad, ja vēlme un apņemšanās migrēt kļūst arī iespējama. Šis trešais faktors, ko var nosaukt par iespējām (*means*)⁷, būtībā nozīmē pārvietošanās brīvību, ko neierobežo politiski šķēršļi, ne aizliegumi izbraukt, ne nepārvaramas materiālas grūtības un vienlaikus veicina pieejams transports.⁸ Iespējas vai tieši pretēji neiespējamība emigrēt bieži vien var būt galvenais vai pat vienīgais kritērijs migrācijas procesu interpretācijā, nemeklējot citus it kā dziļākus un nopietnākus cēloņus un motivāciju. Piemēram, dienvīdītāļu masveida imigrācija ASV 19. gadsimta beigās nav ne politiski, ne ekonomiski pārliciecināma – lai arī cilvēki dzīvoja trūcīgi, viņi nebija nabagi, necieta badu un bija apmierināti ar dzīvi, ko nevēlējās mainīt, un sava zemā izglītības līmeņa dēļ nereti par ASV pat neko nezināja. Migrāciju veicināja tiešās kuģu līnijas atklāšana no Neapoles uz Ņujorku, un lēmumu aizceļot pieņēma ciema vai lielās ģimenes vecākais, kam pakļāvās visi ciema iedzīvotāji, no kuriem lielākā daļa tā arī tālāk par Ņujorku nemaz nedeīvās.⁹ Satiksmes uzlabojumi un pieejamība kopumā dramatiski mainīja migrācijas

⁵ *Push* – angļu valodā *stumt, grūst*.

⁶ *Pull* – angļu valodā *vilkst, raut*.

⁷ *Means* – angļu valodā *līdzekļi*.

⁸ *Ibidem*, p. 23.

⁹ Leonard Dinnerstein, Roger L. Nichols, David M. Reimers. *Natives and Strangers: A Multicultural History of Americans*. Neford University Press, 2010, pp. 107–111.

uz ASV apjomu. Līdz pat 20. gadsimtam ASV imigrācijā dominēja iecelotāji no Ziemeļrietumeiropas¹⁰, ko noteica dažādi iemesli un viens no tiem bija arī iespējas. Ilgstoši, vismaz vairāk nekā divus gadsimtus masu emigrācija no Eiropas uz ASV varēja būt iespējama tikai no tiem Eiropas reģioniem, kuri atradās jūru vai okeāna tuvumā un kuriem ar ASV bija labi attīstīti tirdzniecības sakari. Tā kā liela daļa imigrantu nevarēja atļauties finansiāli dārgo braucienu ar pasažieru kuģi, viņi izmantoja lētākos, bet nekomfortablākos tirdzniecības kuģu pakalpojumus, kas labprāt uzņēma pasažierus lielajās Eiropas ostās un ASV izsēdināja ostā, kur devās kravas kuģis. Piemēram, vācieši, kas līdz 19. gadsimta otrajai pusei ceļam uz ASV izmantoja Havras ostu, ar kravas kuģiem varēja nokļūt pārsvarā tikai Ņūorleānā, no kurienes pa Misisipi devās uz Sinsinati, Sentluisu un Milvoki, kas vēlāk izveidojās par lielākajiem vācu imigrantu apdzīvotajiem centriem ASV. Kad buru kuģus nomainīja tvaikoņi, kuru izmantošana saīsināja, atviegloja un, galvenais, palētināja braucienu un tika arī atklātas jaunas pasažieru pārvadājumu līnijas, migrācija uz ASV ne tikai dramatiski pieauga, bet mainījās arī tās struktūra. Pakāpeniski palielinājās imigrantu pieplūdums no Dienvidaustrumeiropas, kas 20. gadsimta sākumā jau skaitliski apsteidza iecelotājus no Ziemeļrietumeiropas.¹¹ Līdz ar to ASV sāka iecelot cilvēki, kas bija kultūras, reliģijas un valodas ziņā atšķirīgi no ASV iedzīvotāju lielākās daļas, turklāt arī sociāli atšķirīgi, jo nāca no sabiedrības nabadzīgajiem, lai arī ne no visnabadzīgākajiem slāņiem, bieži vien mazāk izglītoti, kas kopumā viņiem radīja grūtības adaptēties ASV sabiedrībā.

Iespēju migrēt nodrošināja ne tikai transporta pieejamība. To būtiski ietekmēja ierobežojumi vai pat aizliegumi izbraukt no valsts vai arī valstī iebraukt. ASV 400 gadu ilgajā imigrācijas vēsturē šādi aizliegumi, ko nosaka dažādu valstu likumi vai tradīcijas, ir ietekmējuši migrāciju un turpina iespaidot to joprojām. Pirmkārt, imigrāciju ierobežoja

¹⁰ Daniels. *Coming to America...*, p. 122.

¹¹ Thomas Sowell. *Ethnic America. A History*. New York: Basic Books, 1981, pp. 11–12.

pašas Amerikas Savienotās Valstis. Ir pieņemts uzskatīt, ka līdz 20. gadsimta divdesmitajiem gadiem imigrācija ASV bija brīva, neregulēta un tātad legāla. Tā tas oficiāli arī bija, jo tikai 1924. gadā ASV pieņēma likumu, kas imigrāciju ierobežoja, un līdz ar to arī ASV radās nelegālas imigrācijas fenomēns.¹² Taču arī līdz 20. gadsimtam imigrācijas iespējas ietekmēja gan sabiedrības nelabvēlīgā attieksme pret dažādām imigrantu grupām, gan ASV pieņemtie imigrantiem nelabvēlīgie likumi. Var minēt gan koloniālā perioda puritāņu kolonijās sastopamo sabiedrības neiecietību pret citu reliģisko virzienu pārstāvjiem, it īpaši pret katoļiem, kas turpinājās arī visu 19. gadsimtu un īpaši pastiprinājās 20. gadsimta sākumā, kad katoļi tika uzskatīti par monarhisko ideju aizstāvjiem un Pāvesta “aģentiem”, kas tika uztverts kā drauds ASV demokrātijai¹³, gan aizliegumi imigrantiem no Āzijas iegūt ASV pilsonību un īpašumā zemi¹⁴. ASV Neatkarības kara laikā sabiedrība bija negatīvi noskaņota pret imigrantiem no Lielbritānijas, šis noskaņojums saglabājās arī pāris desmitgades pēc kara, kad tika apšaubīta britu imigrantu lojalitāte ASV.¹⁵ Tomēr kopumā ASV politika līdz pat 20. gadsimtam imigrācijai bija labvēlīga. Situācija mainījās, kad 1924. gadā tika pieņemts Imigrācijas likums, kas būtiski apgrūtināja iebraukšanu ASV tikai Eiropas imigrantiem, jo iebraucēju skaits no citiem pasaules reģioniem bija tik niecīgs, ka nebija amerikāņu politiķu uzmanības lokā. Imigrācijas likums tika izstrādāts un pieņemts neitivismā (*nativism*) ideju gaisotnē. Prominentais neitivismā pētnieks Džons Haiams (*John Higham*) ir atzinis, ka neitivismā jēdzienu ir grūti definēt, tas ir specifisks tikai ASV un šo ideju kopumā ir radījusi vēsturisko notikumu ķēde 19. gadsimta ASV un tas ietver visa veida antipātijas pret

¹² 1924. gada Imigrācijas likums jeb Džonsona–Rīda likums (*Johnson–Reed Act*). Pieejams: <http://www.legisworks.org/congress/68/publaw-139.pdf>

¹³ Thomas Horrocks. The Know-Nothings. John R. M. Wilson (ed.). *The Forging the American Character: Readings in United States History to 1877*. 2003, pp. 203–208.

¹⁴ Daniels. *Coming to America...*, pp. 265–267.

¹⁵ Ibidem, p. 103–110.

ārvalstniekiem, to idejām un institūcijām. Neitivismā filozofija ir amerikānisms, amerikāņu dzīvesveids, kas ir jāsargā no svešām ietekmēm, tāpēc vienlaikus neitivistu ir lojāli pret tām ārzemnieku grupām, kuras var asimilēt amerikānismā.¹⁶ Vispirms par galveno amerikānisma draudu tika uzskatīts katolicisms, kas, pēc viņu domām, aizstāvēja monarhistiskas idejas pretēji amerikāņu republikānismam un hierarhiju sabiedrībā, pretēji indivīda politiskajām brīvībām, kas ir ASV pamatā, taču vēlāk neitvistu amerikānisma izpratnes politiskajai dimensijai pievienojās arī visai neskaidra rasistiskā. ASV vēsturiskās attīstības specifiskas ietekmē politiskajās aprindās un pētnieku uzskatos pārmaiņus dominēja atšķirīgi priekšstati par “labāko rasi”. Neitivistu pamatā aizstāvēja ideju par nordiskās rases pārākumu, ar kuras dominanti ASV sabiedrībā pamatoja visus ASV sasniegumus tāpēc, kā rakstīja amerikāņu redzamākais neitivismā teorētiķis Medisons Grānts (*Madison Grant*), ASV uzplaukumu var nodrošināt nordiskās rases tīrības nosargāšana, jo, divām rasēm sajaucoties, veidojas nevis kaut kas vidējs no abām, tātad rases nemaz nesajaucas, bet gan zemākās rases turpinājums.¹⁷ Pirmā pasaules kara laikā amerikāņu neitivismā kļuva antivācisks un līdz ar to parādījās virkne publikāciju, kurās tika apstrīdēta vāciešu piederība nordiskajai rasei. Medisons Grānts rakstīja, ka jaunākie iecelotāji no Vācijas pārstāv alpīno rasi, citi autori apgalvoja, ka nordiskās rases vācieši ir apkauti Eiropas karos un tāpēc modernie vācieši esot Āzijas barbaru pēcteči, tātad huņņi. Vienlaikus no amerikāņu retorikas pazuda idejas par amerikāņu brīvības un demokrātijas teitonisko izcelsmi, un anglosakši tika nodalīti no teitoņiem.¹⁸ Pilnīgi pretēji, kaut arī rasistisku uzskatu aizstāvji propagandēja, ka tieši imigrācija un rasu sajaukums rada pārāku cilvēka tipu ar labākām fiziskām un morālām kvalitātēm, ko mēģināja pamatot, zinātniski pētot otrās paaudzes pēcteču īpatnības. Par “jaunās

¹⁶ John Higham. *Strangers in the Land. Patterns of American Nativism, 1860–1925*. New Jersey: Rutgers University Press, 1992, pp. 3–5.

¹⁷ Ibidem, pp. 152–155.

¹⁸ Ibidem, pp. 202–218.

rases” uzlaboto jaukteni, kas iemieso Amerikas pārkumu pār Eiropu, jūsmoja arī amerikāņu intelektuāļi un kultūras pārstāvji Volts Vitmens (*Walter Whitman*), Hermanis Melvils (*Herman Melville*) un Ralfs Valdo Emersons (*Ralph Waldo Emerson*).¹⁹ Tomēr, lai arī šīm idejām bija ietekme, tās nekad amerikāņu sabiedrībā nedominēja, jo vienmēr tika līdzsvarotas ar kristīgajām vērtībām par cilvēces vienotību un vājāko aizstāvēšanu.

Tāpēc likums, kas tika izstrādāts neitivismā gaisotnē, lai ierobežotu imigrāciju tiesiski un apgrūtinātu iebraukšanu ASV “zemākas rases” baltajiem, netika pieņemts divdesmit gadu un vairākkārt noraidīts vai nu Kongresā, vai ar ASV prezidenta veto. 1924. gadā likumu beidzot pieņēma, un, lai arī tika saglabāts kvotu princips katrai Eiropas valstij un ierobežojumi visvairāk attiecās uz Dienvidaustrumeiropas valstu imigrantiem, tā pieņemšanas motivācijā rasisms nedominēja. Iemesli drīzāk bija ekonomiski, politiski un sociāli. Arodbiedrību protesti pret lētā darbaspēka nekontrolētu ieplūšanu, bažas par radikāli noskaņotu grupu izplatību ASV, nepatika pret Eiropu *per se*, jo tā izraisīja Pirmo pasaules karu, un Eiropas valstīm, kam bija problēmas ar demokrātijas nosargāšanu.²⁰ Pieņemtais likums samazināja imigrāciju ASV uz pusi, tomēr visa šī un citu vēlāk pieņemto likumu darbības laikā ASV federālā vara nepārtraukti pieļāva visdažādākos izņēmumus imigrācijas atvieglošanai valstī, reaģējot uz politiskām un ekonomiskām krīzēm gan Eiropā, gan pasaulē kopumā. Vienlaikus ASV imigrācijas vēsturi ir ietekmējuši arī Eiropas valstu likumi un politiskie režīmi. Ierobežojumi izbraukšanai no Eiropas kopumā bija Napoleona karu un Pirmā pasaules kara laikā, tāpat gandrīz visā Eiropā pārsvarā 19. gadsimta pirmajā pusē pastāvēja aizliegumi izbraukt dažādu profesiju pārstāvjiem, pārsvarā amatniekiem vai kvalificētiem strādniekiem, lai nezaudētu darbarokas un nosargātu industrijas noslēpumus.²¹ Centrālās un

¹⁹ Ibidem, pp. 21–22.

²⁰ Daniels. *Coming to America...*, pp. 265–284.

²¹ Thomas J. Archdeacon. *Becoming American. An Ethnic History*. New York: Simon and Schuster, 1984, p. 23.

Austrumeiropas impērijās izbraukt gribētāji bieži vien bija atkarīgi no tur pastāvošo režīmu politiskā rakstura. Tāpat tikpat kā nebija iespējams izbraukt no Francijas jakobīņu diktatūras laikā, bet no PSRS varēja izbēgt tikai atsevišķi indivīdi. Tātad masu migrāciju var padarīt neiespējamu ar aizliegumiem pat tad, ja pastāv vēlme, ko ietekmē visdažādākie cēloņi. Tāpēc masu migrācija parasti ir brīvības rezultāts. Eiropā liberālo ideju ietekmē 19. gadsimta vidū lielā daļā valstu emigrācija jau vairs netika ierobežota, aizliegumu atcelšanu ietekmēja arī Eiropas iedzīvotāju skaita pieaugums, kas laikā no 1750. līdz 1850. gadam gandrīz dubultojās.²² Tomēr iespējas pārvietoties, lai arī veicina migrāciju, rada tikai fonu. Ir nepieciešama arī vēlme šīs iespējas izmantot.

Kādi iemesli cilvēkiem lika pamest Eiropu? 17. un 18. gadsimtā tagadējā ASV teritorijā ieradās 2 % no visiem Eiropas imigrantiem, bet 19. un 20. gadsimtā 98 %, turklāt absolūtais vairākums – 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā, kad Eiropa bija brīva un ar strauji augošu ekonomiku. Kā jau šajā rakstā minēts, ASV imigrācijā līdz 20. gadsimtam pat dominēja Ziemeļrietumeiropas attīstītā reģiona iedzīvotāji. Vispirms būtu jāuzsver – ASV imigrācijas vēsture rāda, ka uz ASV cilvēki ne vienmēr ir devušies, bēgot no sliktas dzīves un politiskās apspiestības. Imigranti nebūt nav bijuši tikai nabagi no depresīviem rajoniem. Piemēram, 17. gadsimtā Virdžīnijas koloniju dibināja turīgi cilvēki no Anglijas, komerciālu apsvērumu vadīti, nīderlandieši emigrēja no savas valsts, jo Holande bija plaukstoša, veiksmīga un turīgajai holandiešu sabiedrībai bija līdzekļi, ko ieguldīt Amerikā, un kuģi, ar kuriem tur nokļūt.²³ Īri, kas ieceļoja Amerikā līdz 19. gadsimtam, piederēja elitei, kuras īpašumi tika konfiscēti Olivera Kromvela (*Oliver Cromwell*) valdīšanas laikā. Trīsdesmit tūkstoši turīgo īru apmetās uz dzīvi nevis Bostonā kā absolūtais vairākums vēlāko īru imigrantu, bet gan Dienvidu kolonijās, kur bija veiksmīgi un turīgi.²⁴ Tātad materiāli

²² Ibidem, pp. 29–33.

²³ Henretta et al. *America's History*, pp. 45–47.

²⁴ Daniels. *Coming to America...*, pp. 85–86.

nodrošināto eiropiešu emigrāciju veicināja komerciāli apsvērumi, turība, vēlme vairot bagātību vai saglabāt līdzšinējo dzīves līmeni. 19. gadsimta otrajā pusē Eiropā notika dramatiskas izmaiņas industriālās revolūcijas ietekmē. Eiropas reģionos, kur industrializācijas process bija straujākais, dziļākais un visaptverošākais, visbūtiskāk mainījās iedzīvotāju nodarbinātības struktūra, kas kopā vēl ar iedzīvotāju skaita pieaugumu radīja vēl nebijušu migrācijas fenomenu vispirms pašā Eiropā. Zemnieki, kas zaudēja zemi, roku darba veicēji un amatnieki, kas zaudēja darbu, nespējot konkurēt ar rūpniecības produkcijas apjomu un izmaksām, sīkie uzņēmēji, kas izputēja, migrēja pa Eiropu darba meklējumos, vispirms no lauku reģioniem uz pilsētām, tad uz rūpniecības centriem, tad uz lielpilsētām un ostas pilsētām. Līdz Otrajam pasaules karam 150 miljoni eiropiešuvairs nedzīvoja dzimtajā vietā.²⁵ ASV vēstures literatūrā dominē viedoklis, ka masveida eiropiešu emigrāciju uz ASV 19. un 20. gadsimta mijā radīja migrācija pašā Eiropā – kad cilvēki ir sākuši pārvietoties, to ir grūti apturēt. Cilvēki, kas jau bija pametuši savu dzimto vietu vienreiz, vieglāk varēja atstāt valsti, reģionu un visbeidzot kontinentu, tāpēc emigrācija uz ASV bija tikai pēdējais solis un turpinājums migrācijai pašā Eiropā, ko bija radījusi nodarbinātības struktūras maiņa, bet turpināt virzīties tālāk pāri Atlantijas okeānam spieda pārapsdzīvotība Vecajā kontinentā,²⁶ šie procesi visvairāk skāra Eiropas rietumu reģionus, jo tie bija industriāli visattīstītākie. Labs piemērs šī imigrācijas viļņa raksturošanai ir imigranti no Vācijas. ASV imigrācijas vēsturē neviena etniskā imigrantu grupa no Eiropas nav pārsniegusi vāciešus, piemēram, 1900. gadā vācieši bija lielākā ārzemnieku grupa trīsdesmit ASV štatos. Vislielākais skaits vāciešu pameta valsti 19. gadsimta 80. gados, laikā, kad Vācija beidzot bija apvienota un pieauga vāciešu pašapziņa un kad valstī norisinājās līdz tam nepieredzēta ekonomiskā izaugsme. Tieši tad – no 1880. līdz 1900. gadam –

²⁵ Ibidem, p. 27

²⁶ Archdeacon. *Becoming American...*, p. 31; Dinnerstein et al. *Natives and Strangers...*, pp. 65–70.

no Vācijas uz ASV emigrēja pusotra miljona cilvēku, bet 19. gadsimta pēdējos trīsdesmit gados kopā trīs miljoni cilvēku. Iemesli pamest valsti bija dažādi, emigrantu vidū bija gan liberāļi²⁷, gan katoļi, taču absolūtais vairākums vāciešu emigrantu negribēja mainīt savu nodarbošanos, tāpēc izvēlējās mainīt valsti, lai nezaudētu vidusšķiras statusu un dzīvesveidu. Tāpēc tie, kuri negribēja kļūt par rūpnīcu strādniekiem, nepalika industriālajos centros, bet devās tālāk, jo lauksaimnieki gribēja kļūt par fermeriem, bet amatnieki un uzņēmēji saglabāt savu amatu. Turklāt 19. gadsimta beigās vācu imigrantiem vairs nevajadzēja doties uz ostām Holandē vai Havras ostu Francijā, jo iespējas pamest valsti atviegloja tiešie kuģu reisi no Hamburgas un Brēmenes ostas.²⁸ Tātad arī progresīvas pārmaiņas dzimtenē var veicināt emigrāciju, savukārt būtiskākais *push* faktors 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma skandināvu emigrācijā, kad reģionu pameta vislielākais iedzīvotāju skaits vēsturē, apmēram divi miljoni cilvēku, bija demogrāfiskais sprādziens, kas bija novedis pie zemes īpašumu sadalīšanas siksaimniecībās, kuras vairs nevarēja dot pietiekamus ienākumus eksistencei. Aramzemes trūkums, pārapsīdētība un zemais industrializācijas un urbanizācijas līmenis rezultējās tādā postā un pat badā, kas burtiski spieda zviedrus un norvēģus izceļot, jo neattīstītā industrija nespēja nodarbināt lielo cilvēku skaitu, kas bija veidojies dabiskajā pieaugumā Skandināvijas reģionā.²⁹ Un visbeidzot pie būtiskiem *push* faktoriem pieskaita katastrofas, ko ASV imigrācijas vēstures kontekstā visuzskatāmāk parāda neražas gadi Īrijas lauksaimniecībā un tiem sekojošais masu bads, kas skāra Īriju 19. gadsimta 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā un kas radīja vislielāko īru imigrantu vilni ASV vēsturē – pusotra miljona desmit gados.³⁰ Pamest Eiropu, gan arī citus pasaules

²⁷ Farragher et al. *Out of Many...*, p. 239.

²⁸ Sowell. *Ethnic America...*, pp. 45–60.

²⁹ Lars Ljungmark. *Swedish Exodus*. Southern Illinois University Press, Carbondale and Edwardsville, IL 1996, pp. 15–31.

³⁰ Daniels. *Coming to America...*, p. 129.

reģionus dažādos gadsimtos ir spieduši arī citi iemesli, taču neviens no tiem nav radījis tik lielu imigrantu pieplūdumu ASV kā iepriekš apskatītie. Spiesti emigrēt vienmēr bijuši visdažādākā spektra reliģisko minoritāšu pārstāvji. Gan 17. gadsimta puritāņi no Anglijas un Skotijas, hugenoti no Francijas, jansenisti no Zviedrijas, menonīti un amiši no vācu zemēm, arī īru katoļi, kas emigrēja nevis bada, bet ticības dēļ, kā arī katoļi no Vācijas impērijas 19. gadsimta beigās, lai gan ASV sabiedrība bija noskaņotāpret katoļiem. Un visbeidzot politiskie iemesli. Par pirmo masveida politisko emigrāciju ir pieņemts uzskatīt 25 000 franču emigrantus revolūcijas laikā, kuri pārstāvēja dažādus politiskos virzienus; monarhistisko Eiropu 19. gadsimtā pameta liberāļi, taču vislielākais politisko bēgļu pieplūdums ASV, gan no Eiropas, gan citiem pasaules reģioniem bija 20. gadsimtā, kad ASV varas iestādes, reaģējot uz politiskajām krīzēm pasaulē, pielāgoja savus imigrācijas likumus masveida politisko bēgļu uzņemšanai.

Kā atzīst amerikāņu vēsturnieki, pietiekami liela daļa ASV imigrantu neiekļaujas nevienā uzskaitītajā grupā, jo cilvēku motivācija dažādos vēstures posmos un peripetijās ir bijuši individuāla, to ir veidojusi unikālu apstākļu kombinācija un arī cilvēka rakstura iezīmes.³¹ Avantūrisms, piedzīvojumu meklējumi, vēlme mainīt ierasto dzīves režīmu vai vienkārši sākt jaunu dzīvi, personīgās drāmas un traģēdijas, tas viss ir bijis klātesošs dažādu gadsimtu imigrantu dzīvesstāstos un motivējis viņu izvēli.

Bieži vien iemesli, kas ietekmēja migrāciju, bija drīzāk saistīti ar iespējām, ko varēja piedāvāt ASV, un ne tik daudz ar nepieciešamību pamest dzimto vietu, taču jebkurā gadījumā izvēlēties par galamērķi tieši ASV bija imigrantu brīva griba. Tātad imigrāciju palīdz izprast arī *pull* iemesli jeb Amerikas īpašais “pievilksšanas spēks”. Pirmkārt, priekšstati par Ameriku 17. un 18. gadsimta eiropiešiem bija visai fragmentāri un neskaidri, vai arī to nebija vispār. Tas daļēji arī izskaidro

³¹ Ibidem, p. 22.

nelielo imigrantu skaitu pirmajos divsimt imigrācijas gados – 600 000 cilvēku. Tomēr tieši miglains priekšstats dēļ 17. gadsimta reliģiskajiem disidentiem, kas atrada Amerikā gaidīto – reliģisku brīvību un zemi –, vienmēr pievienojās cilvēki ar neskaidru vai maldīgu motivāciju, kas meklēja vai nu neesošu zeltu, vai kaut ko jaunu un nezināmu. Tāpēc vien Amerikas īpašais pievilksanas spēks, kas ir grūti pamatojams ar pragmatiskiem skaidrojumiem, nedrīkst palikt nepamanīts un kā nenopietns imigrācijas faktors izstumts ārpus vēsturnieku uzmanības loka. Tieši pretēji, tiekšanās pēc nezināmā, necivilizētā, kam 19. gadsimtā pievienojās vēl arī idejas par ASV kā visu iespēju zemi, ir nopietns faktors, kas lika imigrantiem doties uz Ameriku dažādos laikos ar cerībām ātri un viegli kļūt bagātiem, meklēt zeltu Kalifornijā un Aļaskā, paļaujoties uz veiksmi un likteņa labvēlību, meklēt pirmatnējo, mežonīgo un sastapties ar grūtībām ASV Rietumos un pakļaut sevi riskam, cenšoties iecerēt ASV visos iespējamajos veidos, arī nelegāli. Tātad pozitīvu, patiesu vai maldīgu, pragmatisku vai iracionālu priekšstatu kopums par ASV visos gadsimtos ir bijis vērā ņemams imigrācijas iemesls, ko ir definējis jau Rāvenšteins un ko zināmā mērā arī pamato fakts, ka līdz 20. gadsimta vidum ASV imigrācijā dominēja jauns, neprecējies vīrietis, kaut gan imigrantu fotogrāfijās pārsvarā redzamas ģimenes un jauki bērni.³²

Uz ASV cilvēki ir tikuši arī apzināti aicināti un pat pievilināti. Kuģu īpašnieki un darba devēji no ASV dzelzceļa būves kompānijām un jaunajiem rūpniecības centriem, katrs savu interešu vārdā, kopīgiem spēkiem Eiropas ostas pilsētās 19. gadsimtā burtiski vilināja cilvēkus slēgt līgumus, kāpt uz kuģiem un doties uz Ameriku, savukārt 20. gadsimta vidū darbam ASV dienvidu štatos tika aicināti meksikāņu laukstrādnieki, kas radīja aizsākumu masveida imigrācijas vilnim no Meksikas un Latīņamerikas kopumā, jo jaunā spāniski runājošā kopiena ASV piesaistīja arvien jaunus imigrantus no savām aprindām.³³ Šādu

³² Ibidem, p. 27.

³³ Feancisco A. Rosales. *Chicano! The History of Mexican American Civil Rights Movement*. Houston: Arte Público Press, 1996, pp. 15–30.

procesu, kad imigranti veicina imigrāciju, iekustinot it kā lavīnveida kustību, ir pieņemts dēvēt par ķēdes vai sērijveida migrāciju (*chain or serial migration*), kas pēc būtības ASV ir pastāvējusi vienmēr. Koloniālajā periodā to praktizēja puritāņi, aicinot arī citus puritāņus, bet masveida ķēdes imigrāciju ASV aizsāka īri 19. gadsimtā, kad jau organizēti aicināja sev pievienoties ne tikai ģimeni, bet arī radus, draugus un īrus kopumā, gan finansējot ceļa izdevumus, gan palīdzot iekārtoties uz dzīvi ASV.³⁴ Cita veida ķēdes migrācija, savukārt, bija raksturīga 19. un 20. gadsimta mijas imigrantiem no Ķīnas un Japānas, kad ligumstrādnieki, kas bija tikai vīrieši, panāca ASV varas iestāžu atļauju Āzijas reģiona sieviešu iebraukšanai, ja viņu mērķis bija ģimenes veidošana un laulības – tas veicināja Āzijas imigrantu palikšanu ASV uz dzīvi.³⁵ 20. gadsimta otrajā pusē ASV imigrācijas likumos nostiprinājās tiesības uz ģimeņu apvienošanu, kas ķēdes imigrācijai jau piešķīra likumīgu pamatu.³⁶

Attīstoties ASV vēstures zinātnei, vēsturnieki arvien vairāk ir sākuši pievērsties mazāk zināmu imigrācijas vēstures faktu un aspektu pētniecībai, formulējot un apsverot līdz šim mazāk akcentētos imigrācijas cēloņus, tāpēc ASV vēstures literatūrā visai uzstājīgi tiek akcentēta doma, ka ne visi imigranti ieradās ASV tur pastāvošo reliģisko vai ekonomisko iespēju dēļ,³⁷ un šie vispārzināmie iemesli pat nodēvēti

³⁴ Daniel Joseph Boorstin. *The Americans: The Democratic Experience*. New York: Random House, 1973, pp. 318–328.

³⁵ Sowell. *Ethnic America...*, p. 143.

³⁶ Parasti par lūzuma punktu uzskata 1965. gada likumdošanu, kad sākās, dažu autoru vārdiem, pat otrs lielais imigrācijas vilnis. Sk., piemēram: Alex Stepick, Carol D. Stepick, Patricia Vanderkooy. *Becoming American*. Seth J. Schwartz, Koen Luyckx, Vivian L. Vignoles (eds). *Handbook of Identity Theory and Research*. Vol. 2. New York, London: Springer Science & Business Media, 2011, pp. 867–894, šeit: 877. lpp. Par būtiskām izmaiņām šo brīdi uzskata arī S. Hantingtons: Samuel P. Huntington. *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*. New York: Simon & Schuster, 2004, p. 46.

³⁷ Archdeacon. *Becoming American...*, p. xii.

par mītiem.³⁸ Tomēr vienlaikus tie paši vēsturnieki un ASV vēstures literatūra kopumā secina – lai arī cik dažāda bija imigrantu motivācija, lielākā daļa ieceļotāju sāka ierasties ASV ap 19. gadsimta vidu, kad ASV jau bija stabila republika, kas garantēja reliģisko un politisko brīvību, kad ASV jaunās Rietumu teritorijas garantēja brīvu dzīves telpu un zemi, ko varēja iegūt privātīpašumā, un, kad attīstoties ASV rūpniecībai, auga pieprasījums pēc algota darbaspēka dažādās nozarēs. Tātad ASV *pull* faktori atbilda imigrantu izcelsmes valstu galvenajiem *push* faktoriem. Amerikāņu vēsturnieki būtībā tikai nevēlas akceptēt vienkāršotu, shematisku imigrācijas vēstures interpretāciju un blakus priekšplānā izvirzītajām cēloņu grupām spēt saskatīt un definēt, iespējams, pat komplicētākus imigrācijas fenomenus, kam raksturīga nejaušība, gadījums, pakļaušanās plūsmai vai piedāvājumam, iespēju izmantošana vai vienkārši nemotivēta rīcība. Tāpēc arī ASV imigrantu vēsturē tiek analizēti arī reemigrācijas cēloņi, kas ir visai grūti interpretējami, taču bieži tos tieši izraisa nemotivēta imigrācija.

Reemigrācija ir ASV imigrācijas vēstures permanenta iezīme kopš 17. gadsimta, kad pirmie kolonisti skarbo un primitīvo dzīves apstākļu dēļ atgriezās Anglijā, jo viņu cerības neatbilda īstenībai. Reemigrācijas cēloņi ir visai grūti precīzi klasificējami, jo politiskajiem, ekonomiskajiem un sociālajiem cēloņiem vienmēr pievienojas emocijas, ko bieži vien raksturo vilšanās, nekomfortabla jušanās un kas var būt arī cēloņi paši par sevi, tāpēc ir grūti atpazīstami un pamatojami, jo apgrūtina šādu cēloņu pētīšanai nepieciešamo avotu trūkums.

Pirmās masveida reemigrācijas epizodes no ASV bija politiski motivētas. Pirmkārt, ASV tūlīt pēc Neatkarības kara sāka pamest lojālisti, kas bija palikuši uzticīgi britu monarhijai un valstij, tāpēc apmēram 70 000 no viņiem atgriezās Lielbritānijā, bet 30 000 devās uz britu Kanādu. Viņi pameta ASV vērtību dēļ, kaut gan daļa emigrantu vienkārši negribēja kļūt par provinciāļiem.³⁹ Otrkārt, reemigrēja arī

³⁸ Daniels. *Coming to America...*, p. 17.

³⁹ Archdeacon. *Becoming American...*, p. 23.

absolūtais vairākums no 25 000 franču revolūcijas laika politiskajiem bēgļiem, jo viņu trimda bija īslaicīga un viņi bija pametuši Franciju ar cerībām atgriezties, tiklīdz tas būs iespējams.⁴⁰ Vēl neliela politiskā reemigrācija bija vērojama pēc Īrijas neatkarības iegūšanas, bet tā bija mazskaitlīga. Savukārt 20. gadsimtā politiskajiem bēgļiem režīmu maiņa dzimtenē bija jāgaida pārāk ilgi, tāpēc reemigrējušo skaits ir neliels. Amerikāņu vēsturnieki ir saskārušies ar diezgan acīm redzamām grūtībām pēc kaut kādām vienojošām pazīmēm sagrupēt visus pārējos emigrantus, lai uz tā pamata varētu izdarīt secinājumus par šī procesa cēloņiem. Tā kā ASV imigrācijas vēsture pārsvarā tiek rakstīta pēc etniskās piederības principa, tad, vadoties pēc šīs pazīmes, ir redzams, ka 20. gadsimta pirmajā pusē, kas ir vislabāk izpētītais posms ASV reemigrācijas vēsturē, procentuāli augstākie reemigrācijas rādītāji bija Dienvideiropas tautām, bet viszemākie ģīriem, vāciešiem, skandināviem un ebrejiem.⁴¹ Tas liek secināt, ka tendence atgriezties dzimtenē bija tām grupām, kas bija ieradušās ASV nesen un bija paspējušas nodzīvot tur neilgu laiku, bet grupām, kas ASV dzīvoja ilgstoši, jau vismaz otrajā paaudzē, šī tendence bija stipri mazāk izteikta. Tātad viens no reemigrācijas kritērijiem ir emigrācijā pavadītais laiks, pie tam “veco” imigrantu etnisko grupu pārstāvji bija apmetušies Amerikas vidienē un pat rietumu krastā un bieži vien ieguvuši īpašumā zemi, līdz ar to reemigrācijas iespējas bija apgrūtinātas un šādam lēmumam būtu nepieciešama ļoti spēcīga motivācija. Savukārt “jaunie” imigranti, kas bija ieradušies laikā, kad ASV vairs brīvu zemju nebija, sablīvējās lielajās austrumkrasta ostas pilsētās un, ja dzīves līmeni tā arī neizdevās uzlabot, varēja vieglāk gan pieņemt lēmumu atgriezties, gan arī to realizēt. Šo situāciju visai labi ilustrē itāļu imigrantu piemērs, kuri tā arī palika nabadzīgi Ņujorkā un 45 % no iebraukušajiem 20. gadsimta sākumā atgriezās Sicīlijā, jo, kā raksta vēsturnieks Daniels, – vieglāk ir būt nabadzīgam starp citiem nabadzīgajiem savās mājās dzimtenē, nevis nabadzīgam starp bagātiem

⁴⁰ Ibidem, p. 29.

⁴¹ Ibidem, p. 139.

svešumā.⁴² Tātad reemigrāciju var veicināt vilšanās jaunajā mītnes zemē un iespējas to viegli pamest.

Taču ASV vēstures piemērs rāda, ka ASV pameta arī tās imigrantu grupas, kuras, gluži pretēji, bija piepildījušas savas cerības un mērķus. Piemēram, līgumstrādnieki no Ķīnas un eiropieši, kas bija ieradušies ASV nevis uz dzīvi, bet gan lai tikai labi nopelnītu un atgrieztos pie ģimenēm mājās, ASV pameta visai ātri. Tas liek secināt, ka reemigrāciju ietekmē imigrācijas motivācija. Piemēram, jau iepriekš minētie sicīlieši ASV visai viegli atstāja arī tāpēc, ka jau viņu ierašanās ASV bija bijusi visai vāji motivēta. Viszemākie reemigrācijas rādītāji 20. gadsimta pirmajā pusē bija Austrumeiropas ebrejiem. Reemigrēja tikai 4,3 % no viņiem, kaut gan ebreji piederēja “jaunajam” imigrantu vilnim, un tāpēc absolūtais vairākums no viņiem palika austrumu krasta pilsētās, kur dzīvoja saspīestībā un pirmās paaudzes laikā nekādu materiālu uzplaukumu nepiedzīvoja, tomēr palika ASV, pat neskatoties uz neitivismu ziedu laikiem un diezgan nedraudzīgo gaisotni. Ebreji palika ASV, jo viņu motivācija pamest Eiropu un veids, kā tas tika izdarīts, atgriešanos tikpat kā neparedzēja. Ebreji emigrēja no Eiropas ekonomisko motīvu un vajāšanu dēļ, turklāt kopā ar ģimenēm, tā neatstājot sev mājas, kur atgriezties, un faktiski viņiem arī nebija īstas mātes zemes, tāpēc viņu motīvs bija nevis pelnīt, bet kļūt par amerikāņiem.⁴³ ASV vēstures piemērs rāda, ka imigrantu ģimenēm tendence reemigrēt ir daudz mazāk izplatīta nekā pārējiem. Apkopojot visu statistiku par reemigrācijas fenomenu ASV, vēsturnieki ir secinājuši, ka vidējā reemigranta portrets 20. gadsimta pirmajā pusē bija jauns, neprecējies vīrietis no Dienvideiropas, turklāt visai interesants ir fakts, ka reemigrācijas procentuālais līmenis korelē ar dzimumu līdzsvaru grupā. Vīriešu skaits procentuāli vislielākais (70–90 %) bija itāļu, rumāņu, bulgāru, krievu un serbu imigrantu grupās, un arī reemigrantu skaits tieši šajās grupās bija visaugstākais (45–87 %). Savukārt imigrantu etniskajās grupās,

⁴² Daniels. *Coming to America...*, p. 22.

⁴³ Sowell. *Ethnic America...*, p. 275.

kurās bija dzimumu līdzsvars, reemigrācijas līmenis bija viszemākais.⁴⁴ Tātad grūtības izveidot ģimeni ar valodas, kultūras un mentalitātes ziņā līdzīgu partneri bija motīvs ASV pamest, kam vēl pievienojās nomācoša dzīve svešā kultūras vidē un dienvidaustrumeiropiešiem nedraudzīgajā neitivismā gaisotnē, reemigrācijas iespējas pārvērtās realitātē. Tātad ASV vēstures piemērs liecina, ka reemigrāciju nosaka arī atsvešinātības izjūta, nespēja iekļauties jaunajā vidē, faktiski jebkura veida apstākļu un iemeslu izraisīts nekomfortabls emocionāls stāvoklis, kas liek cilvēkam slikti justies un atgriezties dzimtenē, ja tāda ir un ja tas ir iespējams.

Kopumā var secināt, ka ASV piemērs demonstrē, ka tendence reemigrēt ir bijusi grupām un indivīdiem, kuru emigrācijas motivācija ir bijusi nepamatota vai jau plānota īslaicīgi ar mērķi atgriezties dzimtenē, ja imigranti ir vīlušies cerībās vai nav spējuši tās piepildīt, vai ja imigranti ir nonākuši svešā kultūras vidē vai nelabvēlīgā gaisotnē vai arī citu iemeslu dēļ ir izjutuši emocionālu diskomfortu, pie tam reemigrantu vairākums ir bijuši jauni, neprecēti vīrieši. Lai cik tas arī dīvaini būtu, ASV vēsture nepiedāvā nevienu pārliecinošu piemēru, kad reemigrāciju būtu veicinājuši ekonomiskās situācijas uzlabošanās dzimtenē un ar to saistītie materiālie labumi.

CAUSES OF IMMIGRATION: THE CASE OF THE HISTORY OF THE UNITED STATES OF AMERICA

Summary

Migration is a fundamental human activity. The history of the United States is a history of immigration and Americans are the nation of immigrants. For that reason, history of immigration is an important theme of research in the US historiography.

⁴⁴ Archdeacon. *Becoming American...*, p. 139.

Until the 1960s, Europeans predominated in migration not only to the United States. Of the roughly sixty million immigrants who have, in historic times, come to what is now the United States, nearly seven out of ten come from Europe. The phenomenon of migration from Europe is therefore of permanent importance to any understanding of American immigration. Why did millions leave Europe, the most developed region of the world? Why did so many others stay? These are the most important questions a historian of immigration can ask and these are among the most difficult to answer. American historians need a generalized conceptual framework within which the experiences of groups and individuals can be structured and analyzed. More than a hundred years ago a British social scientist, Ernst Georg Ravenstein, tried to work out what he called the “Laws of Ravenstein”. Today historians would call them tendencies, but most of Ravenstein’s generalisations seem valid to contemporary historians. According to this framework, the major factors of migration should be structured as *pull* and *push* factors and *means*. *Push* refers to those forces existing in the place of origin that encourage or impel persons to emigrate. *Pull* refers to those attractive forces emanating from the migrants’ goal that draw migrants. *Means* stands for ability to migrate. If all three factors exist simultaneously, migration is inevitable. In historical practice, such situation has emerged rarely. Therefore, a basic characteristic of migration is that it is selective and, under all conditions, only a minority of any population is likely to migrate. The USA immigration history shows that the different immigrant groups: political, religious, economic immigrants, different ethnic groups, families, males, rich and poor, all that make up the American people, did not arrive at the same time or locate in the same places. Each group typically had its own era during which its immigration to America was concentrated. For example, 17th century immigrants from the Netherlands arrived because they were rich, Irish immigrants in the middle of the 19th century arrived because they were poor, but immigrants from Germany in the late 19th century arrived because the economic prosperity of Germany made changes in the traditional structure of society and employment, and for millions of Germans it was difficult to retain their former ways of life. The case of the USA shows that causes of migration is a unique combination of motives. But some reasons are general. The first of them is the tremendous growth in European population even at the peak years of immigration. Second, the Industrial Revolution

II. ASV vēstures problēmas

and changes in the structure of employment which forced Europeans into intro-European migration and after that into transatlantic migration, in other words, Europeans became mobile. And the third reason is the ability to migrate: this includes the availability of affordable transportation: the lack of restraints and the absence of barriers of the destination. This meant that mass immigration was possible from areas with large-scale trade with the United States and the fact that most immigrants were not the poorest persons in their home countries. And finally, large numbers of immigrants came and went. The percentage of re-emigrants was much higher in the groups with greater cultural and religious differences from the US population and in the groups with special problems of absorption into the economy and society. They were people from southern Europe and unmarried males.

IESKATS DAŽOS AMERIKAS SAVIENOTO VALSTU JAUNĀKĀS HISTORIOGRĀFIJAS ASPEKTOS: ETNISKĀ VĒSTURE¹

Amerikas Savienoto Valstu vēstures zinātne ir jauna. Kaut arī pirmie vēstures apcerējumi Ziemeļamerikas kolonijās parādījās jau 17. gadsimtā, tomēr ir pieņemts par ASV vēstures zinātnes rašanās laiku uzskatīt tikai 19. gadsimta vidu, kad par pirmo profesionālo amerikāņu vēsturnieku nodēvētais Džordžs Benkrofts publicēja savu monumentālo desmit sējumu ASV vēsturi. Nedaudz vairāk kā simts pastāvēšanas gados ASV vēstures zinātnē ir valdījusi skolu un viedokļu dažādība, gadu desmitiem ilgušas vēsturnieku diskusijas par ASV vēstures pamatjautājumiem. Līdz pat mūsdienām amerikāņu vēsturnieki publicē arvien jaunus pētījumus par mūžīgām un tradicionālām ASV vēstures tēmām – Neatkarības karu, Pilsoņu karu, federālismu, divpartiju sistēmu u. c., bieži vien savos darbos paužot diametrāli pretējus viedokļus un atklājot jaunas nianšes un koncepcijas. Lai gan ASV vēstures zinātne attīstījusies un par konkrētiem vēstures jautājumiem parādījušās jaunas teorijas, vēstures zinātnes virzībā nav bijis daudz krasu pagriezienu punktu, kas fundamentāli mainītu pašu pieeju ASV vēstures izpētei kopumā, ne tikai iesaistot diskusijās vēsturniekus, bet ietekmētu arī visu amerikāņu sabiedrību. Šādiem pagriezienu momentiem neapšaubāmi ir jāpieskaita divi notikumi, kas, sekodami viens otram ar gandrīz simts gadu ilgu pārtraukumu, tomēr ir savstarpēji saistīti, un otro varbūt pat var uzskatīt par pirmā turpinājumu. 1893. gadā jauns amerikāņu profesors Frederiks Džeksons Tērners nogurušai auditorijai

¹ Pirmo reizi publicēts: *Latvijas Vēsture. Jaunie un launākie laiki*, 1999, 1. nr., 88.–95. lpp.

nevēdinātās telpās nolasīja referātu “Robežas nozīme Amerikas vēsturē”. Tērnērs toreiz nevarēja paredzēt, ka pēc referāta publicēšanas viņš radīs apvērsumu ASV historiogrāfijā un dos iemeslu vēsturniekiem turpmākos simt gadus sevi kritizēt, slavēt, aizmirst un no jauna atcerēties, ka viņš radījis jaunu pieeju ASV vēstures un sabiedrības izpētei un izpratnei, t. s. Robežas teoriju (*Frontier*).²

Gandrīz pēc simts gadiem, 1979. gadā, ASV vēsturnieku asociācijas sekretārs Ričards Kirkendāls (*Kirkendall*) paziņoja, ka ir sācies komplekss ASV vēstures otrreizējās atklāšanas un totālas pārrakstīšanas laiks, jo ASV vēsturē ir beidzies anglosakšu monopols.³ Šis paziņojums tikai apstiprināja jaunās kompleksās vēstures pētniecības skolas (*complexity*) daudzsološo un spēcīgo parādīšanos ASV vēstures zinātnē. Šīs skolas faktiskais uzplaukums sākās 80. gadu vidū un turpinās vēl joprojām. Kompleksās vēstures pētniecības skolas vēsturnieku secinājumi, apgalvojumi un bieži vien arī praktiskā darbība ir nonākusi ne tikai prominentu ASV vēsturnieku uzmanības degpunktā, bet ir satraukusi arī sabiedrību, jo apšaubīšanai, līdz pat pilnīgai noliegšanai tiek pakļautas ne tikai virkne ASV vēsturē ilgstoši valdošo un neapstrīdamo patiesību, bet arī amerikāņu sabiedrības ideāli un pamatvērtības. Jaunās tendences mūsdienu ASV historiogrāfijā ir pietiekami revolucionāras, lai tām tiktu veltīts šis raksts, it īpaši tādēļ, ka līdzīgas norises ir vērojamas arī Latvijas vēstures jaunākajos pētījumos.

Lai labāk izprastu jauno virzienu ASV historiogrāfijā, ir nepieciešams nedaudz pakavēties pie ASV sabiedrības un vēstures zinātnes attīstības. Tā kā Ziemeļamerikas kolonizācijas pirmsākumos 17. un 18. gadsimtā lielākā daļa iecelotāju bija angļi, par savstarpējās sazināšanās līdzekli jaunā sabiedrība izmantoja angļu valodu, daļēji pieņēma angļu pārvaldes iestādes, bet tikpat kā nemaz nepārņēma angļu kultūru, dzīvesveidu un tradīcijas. Tādēļ arī ASV jaunākā historiogrāfija īpaši uzsver domu, ka pat agrīnā sabiedrība, kas veidojās Ziemeļamerikas

² Frederick Jackson Turner. *The Frontier in American History*. New York, 1986.

³ *The Writing of American History*. New York, 1985, p. 369.

kolonijās, bija nevis angļu, bet gan eiropiešu, kas vairāku paaudžu laikā veidoja amerikāņu kultūru.⁴

Tomēr angļu valoda, kas bija viens no galvenajiem sabiedrību vienojošiem faktoriem, kā arī angļu, kaut arī ne īpaši lielais, skaitliskais pārsvars agrīnajā koloniālajā periodā spēja nodrošināt apmēram 300 gadu ilgo angļu–amerikāņu dominanti Amerikas intelektuālajā dzīvē, kuru ietekme, kaut arī stipri vājināta, ir saglabājusies arī mūsdienā ASV.⁵ Taču tas netraucēja amerikāņu sabiedrības harmonisku attīstību un centienus veidot jaunu nacionālu identitāti, kas būtu balstīta uz visai sabiedrībai pieņemamiem kopīgiem mērķiem un vērtībām: demokrātiju, indivīda brīvību, sabiedrības ekonomisku uzplaukumu. Tika izvirzīts vēsturisks mērķis par “jaunas cilvēku rases” (*a new rase of man*)⁶ veidošanu, kas ticētu nākotnei un kopīgiem politiskiem ideāliem, kuras moto būtu jau 18. gadsimtā radusies tēze: “Nekad neskaties atpakaļ (*never look back*)?”⁷, kas aicināja nemeklēt savas saknes un senčus Eiropā, jo tika kultivēta ideja, ka amerikāņiem tādu vienkārši nevar būt. Populārs Savienotajās Valstīs kļuva arī mūsdienās bieži citētais, taču nekritiski izmantotais 18. gadsimta Amerikas apceļotājs franču konsuls Krevekers (*John Hector St. John de Crèvecoeur*, 1735–1813), kurš savā darbā “Amerikas fermeru vēstules” (*Letters from an American Farmer*) bija devis daudzās amerikāņu paaudzēs par hrestomātisku kļuvušo un ilgi par vislabāko uzskatīto amerikāņu raksturojumu. Krevekers rakstīja: “Kas ir amerikānis, šis jaunais cilvēks? Viņš ir visas Eiropas pēctecis ar dīvainu asiņu sajaukumu, kādu nevar atrast nevienā citā valstī. Viņš ir pēcnācējs cilvēkam, kura vectēvs ir anglis, vecāmāte – francūziete, kuriem bija četri dēli un četras vedeklas, katra citas tautības. Viņu bērni tad arī ir amerikāņi, kuri ir atstājuši pagātnē visus senču vecos

⁴ Dinnerstein et al. *Natives and Strangers...*, pp. 3–8.

⁵ Persons. *American Minds...*, p. 486.

⁶ 18.–19. gadsimtā ASV apzīmējumu “rase” bieži lietoja “nacionalitātes” vietā.

⁷ Arthur M. Schlesinger, Jr. *The Disuniting of America. Reflections on a Multicultural Society*. New York: W. W. Norton & Company, 1992, p. 23.

aizspriedumus. Amerikā visu rasu indivīdi tiek sakausēti jaunā cilvēku rasē, kuru darbs un labklājība kādu dienu mainīs pasauli.”⁸ Tūlīt gan būtu jāpiebilst, ka jaunākajā ASV historiogrāfijā Krevekers nedaudz ciniski tiek dēvēts par franču romantisma produktu, kura secinājumi labākajā gadījumā raksturo 18. gadsimta Ameriku, bet galīgi neatbilst mūsdienu Amerikas realitātei, ar ironiju norādot, ka citētajā fragmentā pilnīgi pareiza tomēr ir pēdējā teikuma otrā daļa: “Kuru darbs un labklājība kādu dienu mainīs pasauli”⁹. Taču lielākā daļa vēsturnieku ir spiesti atzīt, ka idejas par jaunas nacionālas identitātes veidošanos un kopīgi ideāli paglāba ASV no etniskiem konfliktiem, kas plosījās 19. gadsimta Eiropu. Turklāt eiropieši, kas ieradās Amerikā, jau bija samierinājušies ar domu, ka viņiem tiks piedāvāts asimilēties, kas būtībā nozīmēs pieņemt angloamerikāņu dominanti.

Taču situācija mainījās 19. gadsimta, t. i., masu imigrācijas gadsimta, beigās, kad Eiropas imigrantu plūsmu, kurā nospiedošais vairākums bija īri un ieceļotāji no Eiropas dienvidiem un austrumiem, – lielā skaita dēļ viņus vairs nebija iespējams integrēt angloamerikāņu sabiedrības normās. Tam nenovēršami sekoja spriedze sabiedrībā un etniskas pretrunas starp “vecu” anglosakšu protestantisko Ameriku, no vienas, un “jauno”, katolisko, galvenokārt īru un Dienvideiropas, Ameriku, no otras puses. Lai saglābtu “vecās” Amerikas pozīcijas, paši gaišākie ASV sabiedrības prāti diemžēl sāka propagandēt teorijas, ko daļa autoru dēvē par rasistiskām. Tika deklarēts, ka no visām Eiropas rasēm, viena, t. i., anglosakšu jeb teitoņu, ir pārāka par citām, jo anglosakši ir labestīgi, savaldīgi, mierīgi un viņiem piemīt pašcieņa, tāpēc demokrātiskie politiskie institūti, kādi tie ir Amerikā, var attīstīties tikai un vienīgi anglosakšu vidē. Sabiedrība tika brīdināta par briesmām, kādas draud no īru un Dienvideiropas “neizglītoto ārzemnieku ordām”¹⁰.

⁸ Bernard A. Weisberger. *Many People, One Nation*. Boston: Houghton Mifflin, 1987, p. 59.

⁹ Daniels. *Coming to America...*, p. 102.

¹⁰ Ibidem, p. 276; *The Writing of American History*, p. 165.

Sabiedrības noskaņojums, protams, izpaudās arī Amerikas pagātnes atspoguļojumā, un tāpēc no 1880. līdz 1920. gadam ASV vēstures zinātne nonāca pilnīgā Teitoņu jeb Anglosakšu skolas pārziņā. Tās radītā ASV vēstures interpretācija atstāja ietekmi ne tikai uz vēstures zinātnei, bet arī uz sabiedrību visu 20. gadsimtu. Teitoņu skolas vēsturnieki ASV vēsturi atspoguļoja anglosakšu protestantu interesēs, īpaši uzsverot to nozīmi ASV izveidē un amerikāņu demokrātijas attīstībā. ASV Konstitūcija un federālisms tika traktēts kā anglosakšu ģēnija izpausme, savukārt amerikāņu sabiedrībai raksturīgais individuālisms kā protestantisma izpausme. 19. gadsimta beigās toreiz vēl jaunais amerikāņu profesors Vudro Vilsons rakstīja, ka amerikāņu revolūcija un demokrātija ir unikāla teitonisma izpausme, jo vecais teitoņu gars, ko senie ģermāņi no Ziemeļvācijas mežiem pārnesa uz Angliju un pēc tam 1620. gadā ar kuģi “*Mayflower*” uz Ameriku, arī radīja demokrātijas moderno tipu, kam nav nekā kopīga ar franču demokrātiju.¹¹ Teitoņu skolas vēsturnieki uzskatīja, ka angļu un amerikāņu revolūcijas ir veiksmīgākas par franču revolūciju, jo pēdējā virsroku ņēma ķeltu un latīņu tirāniskais gars.¹² Teitoņu skolas uzplaukuma laikā F. Dž. Tērners mēģināja ar savu Robežas teoriju caursist teitoņu skolas uzcelto ASV vēstures neapstrīdamo teoriju sienu. F. Dž. Tērners izvirzīja savu koncepciju par amerikāņu demokrātijas un sabiedrības veidošanos, uzsverot, ka demokrātijas gars tika nevis atvests ar “*Mayflower*” no ģermāņu mežiem, bet gan tikai iznāca ārā no Amerikas mežonīgo Rietumu mežiem. Amerikāņu sabiedrība veidojās, apgūstot Rietumu teritorijas, Rietumi pārveidoja vecās idejas un tradīcijas jaunās, pārceļotāji, apgūstot arvien jaunas brīvas teritorijas un tā pārbīdot ASV rietumu robežu arvien tālāk, arī radīja jauno amerikāņu sabiedrību un tai raksturīgās pamatvērtības: individuālismu, vienlīdzību, brīvību un demokrātiju.¹³ F. Dž. Tērnera Robežas teorija kļuva par pagrieziena punktu

¹¹ Persons. *American Minds...*, p. 203.

¹² *The Writing of American History*, p. 164.

¹³ Turner. *The Frontier in American History*.

ASV historiogrāfijā, jo Rietumus sāka pētīt kā ASV vēstures izpratnes pamatfaktoru, pats autors nodrošināja sev paliekošu vietu vēstures zinātnē, taču anglocentrisms savas pozīcijas saglabāja. Kaut arī teitoņu skola beidza pastāvēt 20. gadsimta 20. gados, tomēr tās ietekme vēstures zinātnē, protams, mērenākā formā, turpinājās, un daudzas tā laika vēsturnieku radītās koncepcijas, kas aizstāvēja anglosakšu īpašo vietu ASV vēsturē, tā iesakņojās vēstures zinātnē, ka visu 20. gadsimtu tā arī netika apstrīdētas.

Situācija ASV historiogrāfijā radikāli mainījās 70. gadu beigās, kad skaļi sevi pieteica jaunā kompleksās vēstures pētīšanas skola. Šīs skolas pārstāvji par savu mērķi izvirzīja visas ASV vēstures pārrakstīšanu, izmantojot jaunu pieeju, t. i., sabiedrības attīstību sāka pētīt it kā šķērsgrīzumā, atsevišķi nodarbojoties ar sociālo, politisko, pilsētu, strādnieku, feminisma, ģimenes, dzīvesveida, etnisko grupu vēsturi utt. Vislielāko popularitāti un piekrišanu, bet vienlaikus arī skandālu sabiedrībā izraisīja tieši ASV etniskās vēstures pētniecība. Vēsturniekiem mieru nedeva vairāki jautājumi, un tāpēc viņi vēlreiz centās noskaidrot, vai tiešām angļu nozīme ASV vēsturē ir tik liela un kas galu galā ir amerikānis – vai tiešām visu tautu sajaukums, cilvēks bez atmiņas pagātnes un senču zemes? Tāpēc ASV etniskās vēstures pētnieki par savu interešu objektu pasludināja visu ASV dzīvojošo etnisko grupu vēstures izpēti, turklāt lielākā daļa autoru no interešu loka apzināti izslēdza angļus, kaut arī savos darbos īpaši uzsvēra, ka angloamerikāņi ir tāda pati minoritāte kā citas (pēc 1990. gada datiem, etniskā kulta ietekmē 33 miljoni ASV iedzīvotāju uzskata sevi par angļu izcelsmes amerikāņiem un ir trešā lielākā ASV dzīvojošā minoritāte pēc 58 miljoniem vācu un 39 miljoniem īru izcelsmes amerikāņu)¹⁴. 70. gados ASV Kongress, apmierinot vēsturnieku prasības, pasludināja Etniskā mantojuma izpētes studiju programmu, piešķirot ievērojamus līdzekļus un deklarējot visu “amerikāņu tiesības zināt un pētīt savu etnisko pagātņi”¹⁵.

¹⁴ Dinnerstein et al. *Natives and Strangers...*, p. 273.

¹⁵ Schlesinger. *The Disuniting of America...*

Viens no etniskās vēstures pētniecības virzieniem bija ASV vēstures pamatpatiesību jeb “lielo mītu”, kas bija radušies un iesakņojušies teitoņu skolas ietekmē, atkārtota izpēte. Tāpēc jaunākajā vēstures literatūrā angļu vieta ASV vēsturē jau parādās stipri vājinātā formā, uzsverot, ka ASV nav celta tikai uz angļu iedzīvotāju bāzes. Analizējot agrinās Amerikas iedzīvotāju etnisko sastāvu, tiek īpaši atzīmēts, ka pat 1790. gadā pēc pirmās tautas skaitīšanas datiem angļi ir bijuši tikai 60 % no baltajiem un 48 % no visiem ASV iedzīvotājiem un turpmāk gadu no gada angļu procentuālais īpatsvars ir nepārtraukti mazinājies.¹⁶ Tāpat jaunākajā literatūrā vairs nedominē uzskats, ka angļu puritāņi, viņu reliģija un vērtību sistēma ir visas Amerikas sabiedrības pamatā, vēl nesenā pagātnē tas tika uzvertts kā aksioma nav. Amerikāņu vēsturnieks Rodžers Daniels uzskata, ka puritāņu nozīmi nevajadzētu ne glorificēt, ne arī noliegt, bet to ietekme uz ASV turpmāko attīstību ir daudz mazāka, nekā vairākums amerikāņu ir ilgi domājuši.

Mītu par puritāņiem kā Amerikas dibinātājiem radīja trešās paaudzes puritānis, viens no tā laika izglītotākajiem cilvēkiem Kotons Māters (*Cotton Mather*, 1663–1728), savos darbos slavīnot ticības brāļu lielos nopelnus, ko vēlāk nekritiski pārņēma ASV vēsturnieki. Amerika tomēr nav tikai puritāņu, t. i., godīgu, cēlu, pārliecības cilvēku, dibināta, kas pametuši Veco pasauli politiskas un reliģiskas vajāšanas dēļ, jo nospiedošais vairākums kolonistu arī agrīnajā Amerikā ieceļoja ekonomisko apsvērumu dēļ vai arī vienkārši avantūristiskos laimes meklējumos.¹⁷ Angloamerikāņu historiogrāfija ilgstoši centās meklēt Amerikas spāņu un angļu kolonizācijas mērķu un norises atšķirības, akcentējot konkistadoru naudas kāri un nežēlību attiecībās ar Amerikas pamatiedzīvotājiem, pretēji angļu puritāņu misionāru cēlajiem nodomiem un samērā saudzīgai rīcībai. Jaunākajos pētījumos atzīts – lai arī angļu puritāņi koloniālajā Amerikā ar indiāņu masveida fizisku iznīcināšanu neno- darbojās, tomēr nevar meklēt morālas dabas atšķirības spāņu nežēlībā

¹⁶ Daniels. *Coming to America...*, p. 68.

¹⁷ *Ibidem*, p. 47.

un puritāņu neslēptajā priekā, redzot indiāņu bojāeju eiropiešu ievesto slimību dēļ. Angļu misionāru un baznīcas nodomi arī nevarēja būt labvēlīgi, kā tas ilgstoši tika uzsvērts, jo viņi tomēr pārstāvēja kolonistu sabiedrības un vēlāk ASV valdības politiku attiecībā pret Amerikas pamatiedzīvotājiem – piedāvāja indiāņiem iekļauties jaunajā sabiedrībā, atstājot pagātnē tradicionālo dzīvesveidu, faktiski pašiem izdarot “kultūras pašnāvību” un pārstājot būt indiāņiem. Šī koloniālajā periodā iesāktā politika radīja pamatu etniskajām attiecībām Amerikā, jo vēlākajos gados angloamerikāņi to pašu, ko indiāņiem, piedāvāja arī Eiropas etniskajām grupām: asimilēties pastāvošo normu ietvaros. Jau koloniālajā periodā izveidojies angļu augošais nacionālisms, kas vēl turklāt sajaucās ar karojošu protestantismu un jau 17. un 18. gadsimtā vērsās pret citām lielākajām Eiropas minoritātēm, galvenokārt, iriem un vāciešiem, radīja gadsimtiem ilgu angļu “ekstrēmu augstprātību”¹⁸. Šāda veida viedokļi un secinājumi tiešām liecina, ka ASV vēstures zinātnē ir beidzies anglosakšu monopols. Taču angļu lomas pārskatīšana ir tikai viens no aspektiem, kas ietilpst etniskās vēstures izpētes lokā.

Etniskās vēstures uzplaukumu 80. un 90. gadu Amerikā neradīja tikai lielās, neasimilētās imigrantu masas protests ilgajai vienas etniskās grupas dominantei, bet to veicināja arī 80. un 90. gadu Eiropas tautu atmoda, pašapziņas celšanās un cīņa par savas nācijas tiesībām. Procesi Eiropā radīja līdzīgas norises arī amerikāņu sabiedrībā. Izcilais amerikāņu vēsturnieks Arturs Šlezingers jaunākais (*Schlesinger*), rakstot par etniskā kulta uzplaukuma cēloņiem ASV, atzīst, ka nacionālisms vispār ir pēdējo divsimt gadu spēcīgākās politiskās emocijas, kas ir izrādījušās stiprākas par komunismu, fašismu un demokrātiju¹⁹, tāpēc arī nav liels brīnums, ka tagad tas ir tik spēcīgi skāris Ameriku. Interessants ir arī fakts, ka etniskā kulta uzturētāji Amerikā ir nevis pirmās paaudzes imigranti, bet gan trešās paaudzes amerikāņu intelektuāļi: profesori, rakstnieki, vēsturnieki, kuri grib atcerēties to, ko pirmās divas

¹⁸ Ibidem, p. 108.

¹⁹ Schlesinger. *The Disuniting of America...*, p. 68.

paaudzes gribēja aizmirst, t. i., savas saknes un etnisko identitāti. Tāpēc arī etniskās vēstures pētnieki, izsekojot katras ASV etniskās grupas vēsturei un parādot tās specifisko devumu amerikāņu sabiedrības attīstībā, vēlas arī celt katra amerikāņa pašapziņu un lepnumu par piederību kādai etniskai grupai. Tas arī ir izdevies. Pēdējo gadu aptaujās strauji pieaug to amerikāņu skaits, kuri sevi uzskata par piederīgiem kādai etniskai grupai, salīdzinot ar pirms gadiem divdesmit publicētiem datiem.²⁰

Jāatzīst, ka amerikāņu vēsturnieki ir perfekti un detalizēti izanalizējuši visu lielāko ASV etnisko grupu vēsturi, veikuši salīdzinājumus visdažādākajos aspektos un to visu publicējuši apjomīgā literatūras klāstā. Ir saskaitīts viss, kas vien ir bijis iespējams, piemēram, kad, kāpēc un cik lielā skaitā Amerikā ieceļojusi katra etniskā grupa, cik procentiem katras tautības pārstāvju ir augstākā izglītība, kādai etniskai grupai pieder katrs ASV prezidents, populārs rakstnieks, aktieris vai sportists, cik indiāņu piedalījās Pirmajā pasaules karā utt. Piemēram, visā pasaulē pazīstamo amerikāņu Santa Klausu, kā arī Demokrātu un Republikāņu partijas simbolus ir uzzīmējis vācietis²¹ (citur literatūrā – irš Tomass Nasts)²². Savukārt tipiski amerikāniskais un Eiropā ienākušais populārais apģērbs – džinsa bikses – ir pirmās paaudzes ieceļotāja, Bavārijas ebreju šuvēja Levija Strausa izgudrojums.²³ Amerikāņu tradicionālā Ziemassvētku egle un tādas neatņemamas dzīvesveida sastāvdaļas kā pikniks un alus dārzs (pret pēdējo gan ilgi cīnījās angļu puritāņi) ir vācu imigrantu ieviestas.²⁴ Amerikāņu džeza mūzika ir afroamerikāņu radīta, bet pasaulē slavenais amerikāņu komponists Džordžs Gēršvins (*George Gershwin*) bija Odesas ebrejs. Bijušie ASV prezidenti Teodors Rūzvelts un Franklins D. Rūzvelts bija etniski holandieši²⁵, bet Ronalds

²⁰ Archdeacon. *Becoming American...*, p. 239.

²¹ Sowell. *Ethnic America...*, p. 64.

²² Daniels. *Coming to America...*, p. 144.

²³ *Ibidem*, p. 155.

²⁴ *Ibidem*, p. 163.

²⁵ *Ibidem*, p. 90.

Reigans (*Reagan*) – Īrijas skots²⁶. Savukārt ASV armijas veiksmīgie ģenerāļi Džons Pēršings (*Pershing*), Dvaitis Eizenhauers (*Eisenhower*), kurš vadīja ASV armiju Eiropā un tieši palīdzēja sakaut Vāciju, kā arī admirālis Česters Nimits (*Nimitz*) un ASV Gaisa kara spēku komandieris ģenerālis Karls Špācs (*Spaatz*), kurš Otrā pasaules karā vadīja vācu pilsētu bombardēšanu, visi bija vācieši.²⁷ Afroamerikāņi ilgstoši dominē sportā, bet par visu laiku labāko ASV sportistu atzītais Džims Torps bija indiānis.²⁸ Savukārt amerikāņiem raksturīgā virtuve ir itāļu un ķīniešu izveidota.²⁹ Analizējot šādus un līdzīgus visdažādākos faktus, vēsturnieki nonāk pie diezgan pašsaprotama secinājuma, ka ASV sabiedrību ir veidojušas visas tur dzīvojošās etniskās grupas, angļiem ierādot viņu neapstrīdamo vietu ASV politisko institūtu izveidē.

Pētot ASV etnisko vēsturi, zinātnieku uzmanību saista fakti, kas nepārprotami norāda, ka, dzīvojot vienā valstī, vienā politiskā sistēmā, kas nedod priekšrocības nevienai etniskai grupai, šo grupu starpā tomēr saglabājas pārsteidzoši lielas atšķirības dzīves standartā, izglītības līmenī, ģimenes lielumā, bezdarba un noziedzības apmēros. Piemēram, ir grūti objektīvi izskaidrot, kāpēc visaugstākais noziedzības līmenis ir īru vidū, turpretī no visiem amerikāņiem – Nobela prēmijas ieguvējiem ceturtdaļa ir ebreji? Kāpēc vienas etniskās grupas vidējais ienākums ir divas reizes lielāks nekā citai? Kāpēc vislielākās ģimenes jau agrā jaunībā veido meksikāņu vīrieši un neizrāda vēlmi izglītoties, toties japāņu vīrieši izvēlas karjeru, vēlas laulības un nelielas ģimenes? Lai izskaidrotu atšķirības dažādas etniskas izcelsmes amerikāņu vidū, zinātnieki, protams, noraida minējumus par etnisko grupu iespējamām ģenētiskām īpatnībām, bet mēģina rast atbildi, apkopojot visdažādākos rādītājus. Bieži tiek izmantots apgalvojums, ka augstāks labklājības līmenis ir tām etniskām grupām, kas visilgāk dzīvo Amerikā un līdz ar to var

²⁶ Ibidem, p. 80.

²⁷ Sowell. *Ethnic America...*, pp. 65; 67–68.

²⁸ *Amerikas vēsture*. ASV Informācijas dienests, 193. lpp.

²⁹ Sowell. *Ethnic America...*, p. 286.

veiksmīgi izmantot savu pieredzi un sakarus. Ierašanās laiks Amerikā tiešām izskaidro, piemēram, anglosakšu un vāciešu gada ienākumu līmeni, kas ir augstāks nekā vidējais rādītājs ASV, taču tas neizskaidro ebreju minoritātes, kas, būdama ļoti nabadzīga, Amerikā masveidā ir ieceļojusi tikai 20. gadsimta sākumā, pārliecinoši pirmo vietu mūsdienās vidējā ienākuma rādītājos, apsteidzot visas pārējās etniskās grupas.³⁰ Izrādās, ka veiksmi Amerikā pilnīgi neizskaidro arī imigrantu izglītības līmenis, kvalifikācija un angļu valodas zināšanas. Piemēram, ASV armijā dienošie Austrumeiropas ebreju karavīri Pirmā pasaules kara laikā pēc veiktajiem inteligences testa rādītājiem bija pēdējā vietā, pat aiz afroamerikāņiem, bet atšķirībā no viņiem ebreji spēja nokļūt līdz vislabākajam rādītājam pāris desmit gadu laikā.³¹ Savukārt ķīniešu un japāņu pirmās paaudzes imigrantu nospiedošais vairākums bija bez kvalifikācijas, naudas un valodas zināšanām, bet, neatlaidīgi strādājot nekvalificētu darbu, iekrāja kapitālu un gandrīz visi spēja izveidot savu biznesu. Turpretī Amerikā ilgi dzīvojošie un angļiski runājošie īri un afroamerikāņi pēc vidējā ienākuma rādītājiem atrodas tālu aiz saviem Āzijas līdzpilsoņiem.³² Atšķirības dažādo etnisko grupu vidū var pamatot arī ar imigrācijas iemesliem. ASV historiogrāfija jēdzienu “imigrants” visbiežāk attiecina tikai uz ieceļotājiem, kas pilnīgi brīvi, pēc individuālās izvēles bija izlēmuši dzīvot Amerikā. Šīs grupas imigrantus, parasti vāciešus, skandināvus un angļus, ir pieņemts ieskaitīt t. s. selektīvajā jeb izmeklētajā imigrācijā, kas veidojas, no nācijas izceļojot indivīdiem, kurus raksturo uzņēmība, ambiciozitāte un drosme bez īpašas vajadzības mainīt dzīvesvietu un apstākļus. Tā var mēģināt pamatot Ziemeļeiropas imigrantu un viņu pēcnācēju panākumus Amerikā, jo talantīgāko indivīdu sasniegumi tiek attiecināti uz visu nāciju kopumā, kas faktiski nebūtu pareizi. Turpretī bēgļu (*refugees*) kategorijā tiek iekļauti gan politiskie, gan ekonomiskie bēgļi, no kuriem pēdējie

³⁰ Ibidem, p. 5.

³¹ Ibidem, p. 282.

³² Ibidem, p. 283.

parasti veido t. s. neselektīvo jeb neizmeklēto migrāciju. Īru ekonomiskie bēgļi 19. gadsimta vidū un otrajā pusē ir klasisks neselektīvās imigrācijas piemērs³³, jo neražas gadi un to sekas Īrijā radīja apstākļus, kas faktiski spieda vairāk nekā pusi Īrijas iedzīvotāju emigrēt uz Ameriku, ja negribēja pakļaut sevi bada nāvei. Pusei iedzīvotāju pametot valsti, emigrāciju jau var dēvēt par masveidīgu, kurā it kā pazūd nācijas uzņēmīgākie indivīdi, līdz ar to var veidoties maldīgs priekšstats, ka ne sevišķi veiksmīga ir visa nācija, šajā gadījumā īri. Tomēr izrādās, ka ne vienmēr selektīvie imigranti ir veiksmīgi, bet neselektīvie ne. Piemēram, Austrumeiropas ebreju bēgļi, kas, cenšoties izvairīties no grautiņiem Eiropā, 19.–20. gadsimtu mijā ieceļoja ASV, pilnīgi atbilst masveida neselektīvo imigrantu kategorijai, taču tas netraucēja viņiem pēc dažādiem rādītājiem mūsdienu Amerikā būt par visveiksmīgāko etnisko grupu, neskatoties uz neizmeklētas sabiedrības dominanti grupā. Visi iepriekš minētie skaidrojumi tā īsti neapmierina etniskās vēstures pētniekus, nedod pārliecinošu atbildi uz jautājumu, kāpēc dažādas etniskās izcelsmes amerikāņu vidū ir tik acīm redzamas atšķirības. Tāpēc vēsturnieki ir nonākuši pie atzinuma, ka mūsdienu amerikāņu sabiedrībā katrai etniskai grupai ir sava vēsturiskās attīstības pieredze tēvzemē, kas izveidojusi mentalitātes īpatnības, atšķirības dzīvesveidā, vērtību sistēmā, attieksmē pret izglītību, darbu, karjeru, ģimeni, tām ir gadsimtu tradīcijas, un tās raksturo visu etnisko grupu kopumā. Šis etniskajā dzimtenē veidojies kapitāls, kas tiek saglabāts paaudzēs, arī ir izšķirošais faktors, kas stipri ietekmē mūsdienu amerikāņu dzīvi, kuri, lai arī nav asimilējušies, nav vairs arī tikai savas tautas pārstāvji.³⁴ Līdz ar to tiek apstrīdētas sabiedrībā ilgstoši kultivētās idejas par amerikāņiem kā nāciju bez pagātnes, atmiņas, aizspriedumiem, kultūras tradīcijām, par ko 19. gadsimtā plaši rakstīja Aleksis Tokvils (*Alexis de Tocqueville*)³⁵, bet prezidenta Džona Kvinsi Adamsa izteikumi par

³³ Ibidem, pp. 275, 284.

³⁴ Daniels. *Coming to America...*, p. 118.

³⁵ Schlesinger. *The Disuniting of America*, p. 25.

imigrantiem, kuriem jānomet vecā Eiropas kultūra kā čūska ādā un nav jāskatās atpakaļ uz senčiem, tagad jau tiek vērtēti kā nonsenss.³⁶ Tāpēc mūsdienās Krevekera vietā, kurš rakstīja par amerikāņiem kā jaunu cilvēku rasi, daudz labprātāk tiek citēts 20. gadsimta sākuma rumāņu ceļotāja Markusa Ravadža (*Marcus Ravage*) dotais amerikāņu apraksts, kas tiek uzskatīts par reālistiskāku: “Ārvalstnieks, kas ierodas no Eiropas, nav neapstrādāts izejmateriāls. Viņš nav balta lapa, kur var ierakstīt visu, ko vēlas. Viņš nav nācis no nekurienes. Tieši otrādi. Viņš ir paņēmis sev līdz dziļi iesakņojušās tradīcijas, kultūras sistēmu, gadsimtiem veidotu uzskatu sistēmu un nacionālu pieredzi. Viņa Vecās pasaules dvēsele nonāk konfliktā ar Ameriku, lai kad arī tā te apmestos.”³⁷

Kopumā etniskās vēstures pētnieki secina, ka etniskais elements ASV vēsturē ir permanents un nemainīgs, ka ASV vēsture ir etnisko grupu vēsture un tādā aspektā arī jāpēta, ka etniskā grupa ir amerikāņu sabiedrības pamatelements. Vēstures etniskā interpretācija faktiski nepieņem teoriju par ASV vēsturi kā vienas tautas vēsturi.³⁸ Atzīstot, ka hiperasimilācija ASV sabiedrībā nav notikusi un tā arī nav ideāls, uz ko tiekties, etniskās vēstures pētnieki kā nereālu un nevajadzīgu noliedz ne tikai Amerikā, bet arī visā pasaulē izplatīto uzskatu par ASV kā visu tautu “pārkausējamo katlu” (*melting pot*), nosaucot to par lielāko un kļūdaināko mītu visā ASV vēsturē³⁹, kas radījis pilnīgi nepareizu priekšstatu par Amerikas vēsturi un amerikāņiem pasaulē. Apzīmējumu “pārkausējamais katls” radīja dramaturgs Izraēls Zangvils (*Israel Zangwill*) 1908. gadā, uzrakstot lugu ar tādu pašu nosaukumu “Pārkausējamais katls” (“*The Melting Pot*”), kurā pārnestā nozīmē attēloja Ameriku kā tīģeli, kurā “vārās ķelti, latīņi, slāvi, teitoņi, grieķi, sīrieši, melnie un dzeltenie” un kur pārkausēšanas procesā arī veidojas

³⁶ Daniels. *Coming to America...*, p. 102.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Schlesinger. *Disuniting of America...*, p. 16.

³⁹ Daniels. *Coming to America...*, pp. 8,17–18, 102; Schlesinger. *The Disuniting of America...*, p. 36.

amerikāņi.⁴⁰ Lai gan daļa tā laika Amerikas intelektuāļu iebilda, ka tieši etniskā dažādība bagātina ASV civilizāciju, “pārkausējamā katla” ideja tika kultivēta un līdz ar to arī nostiprinājās. Taču, kā atzīst mūsdienu vēsturnieki, ideja nekļuva par realitāti un imigranti “pārkausējamā katlā” negāja, jo ieceļotāju grupas no katras valsts ieradās savā laikā, apmetās uz dzīvi noteiktā vietā, dzīvoja etniskos anklāvos, izdeva savu presi, veidoja savus uzņēmumus un starpetnisko laulību skaits nekad nav bijis tik liels, lai notiktu etnisko grupu saplūšana.⁴¹ Atteikušies no mīta par “pārkausējamo katlu”, etniskās vēstures pētnieki tā vietā multietnisko un multikulturālo amerikāņu sabiedrību dēvē par Amerikas mozaīku, kuras kompozīciju veido visdažādākās etniskās grupas.⁴² Tas faktiski nozīmē, ka jaunākajā ASV historiogrāfijā ir parādījies virziens, kas būtībā negrib piekrist tik nozīmīgai un sabiedrībā ilgstoši uzturētai vērtībai kā kopīgās amerikāņu identitātes esamībai, tās vietā piedāvājot dažādu etnisko grupu identitātes. Lai arī šādi apgalvojumi ir diezgan šokējoši, tie tomēr nevar pretendēt uz pilnīgu oriģinalitāti. Konceptiju par multikulturālo amerikāņu sabiedrību jau 20. gadsimta sākumā izvirzīja filozofs Horass Kallens (*Horace Callen*, 1882–1974), apgalvojot, ka amerikāņu nācija (*nation*) nav viena tauta (*people*), izņemot politisko un administratīvo sfēru. H. Kallens uzskatīja, ka pretēji cilvēku brīvai izvēlei jebkurā jomā etniskās saites ir nejaušas, bet nemainīgas, “cilvēks var mainīt drēbes, politiku, sievas, reliģiju, filozofiju... bet nevar atteikties no saviem vecvecākiem. Ebreji vai poļi, vai anglosakši nevar pārstāt būt ebreji vai poļi, vai anglosakši, lai arī kas viņi gribētu būt.” H. Kallens multikulturālās amerikāņu sabiedrības koncepciju izvirzīja kā atbildi anglosakšu aizstāvētajai asimilācijas idejai.⁴³ 20. gadsimta sākuma anglosakšu dominantes atmosfērā diskusijas par multikulturālismu un asimilāciju, lai arī iesākās, tomēr nebija asas un ilgstošas.

⁴⁰ Weisberger. *Many People, One Nation*, p. 221.

⁴¹ Thomas Sowel. *Ethnic America...*, p. 10–13.

⁴² Dinnerstein et al. *Natives and Strangers...*, pp. 2–8.

⁴³ Schlesinger. *The Disuniting of America...*, p. 36.

Toties mūsdienās, mainoties etniskai situācijai un etniskā kulta ietekmē, diskusijas ir atsākušās, bet nu jau daudz nopietnāk. Par notiekošā svarīgumu liecina kaut vai tādas prominentas figūras kā pasaulē plaši pazīstamā ASV vēsturnieka Artura Šlezingera iesaistīšanās etniskās vēstures un multikulturālās sabiedrības pētniecības problemātikā, veltot šiem jautājumiem speciālu satraukuma pilnu darbu ar zīmīgu nosaukumu “Amerikas sadalīšana. Pārdomas par multikulturālo sabiedrību”, kurā, oponējot etniskā kulta un multikulturālās sabiedrības koncepcijas radikālākajiem aizstāvjiem, faktiski ir apkopojis visus šīs koncepcijas pretinieku spēcīgākos argumentus. Par etniskā kulta kulmināciju un visbīstamāko tendenci A. Šlezingers uzskata vēsturiskā mērķa, t. i., vienas kopīgas amerikāņu identitātes apšaubīšanu, brīdinot, ja šo ideju pieņems lielākā amerikāņu sabiedrības daļa, kas vēl, par laimi, nav noticis, ASV republika būs nopietnās briesmās, jo tiks izjaukts līdzsvars starp valsts ģerbonī deklarēto *unum* un *pluribus* un sabiedrība zaudēs kopīgu vienojošu mērķi un ideālu.⁴⁴ A. Šlezingeru uztrauc arī tas, ka etniskā kulta un multikulturālās sabiedrības uzturētāji, sākot dalīt amerikāņus pēc etniskā un rases principa, sabiedrībai integrācijas vietā piedāvā separātismu, asimilācijas vietā fragmentārismu un netieši pat veicina resegregāciju. Etniskā uzplaukuma iespaidā mūsdienu Amerikā afroamerikāņi, pamatojoties uz teorijām par melnās rases īpatnībām un pat pārkumu, sāk pieprasīt skolu dalīšanu pēc rasu principa, savukārt spāņu izcelsmes amerikāņi pieprasa spāņu valodai oficiālās valodas statusu⁴⁵, ko negrib pieļaut angļiski runājošais vairākums, uzsākot akciju, lai panāktu ASV Konstitūcijas labojuma pieņemšanu, kas paredzētu angļu valodai oficiālās valodas statusu.⁴⁶ Uzmanības vērts ir atzinums, ka vēsturnieki savos pētījumos priekšplānā izvirzot etniskās grupas un to intereses, faktiski aizmirst pamatpatiesību, ka amerikāņu nācija veidojas no indivīdiem un nevis grupām, lai arī pēc kāda princi-

⁴⁴ Ibidem, pp. 119, 133.

⁴⁵ Ibidem, pp. 17, 102–103, 107–108.

⁴⁶ Daniels. *Coming to America...*, p. 298.

pa tās veidotos, un arī ASV Konstitūcija balstās nevis uz grupu, bet gan uz indivīdu tiesībām un to aizsardzību.⁴⁷

Abas vēsturnieku grupas operē ar spēcīgiem argumentiem, publicē arvien jaunus pētījumus, un amerikāņu historiogrāfijā diskusija par etniskās vēstures jautājumiem joprojām turpinās. Tomēr jāsecina, ka amerikāņu vēsturnieki, pastāvot domstarpībām, ir spējīgi atzīt, ka arī pretējā viedoklī ir sava daļa taisnības. Etniskās vēstures pētnieki kopumā piekrīt domai, ka dažādas etniskās izcelsmes amerikāņiem ir daudz kopīga un specifiska, kas raksturo tos tieši kā amerikāņus un atšķir no savas senču zemes iedzīvotājiem. Savukārt etniskās vēstures pētniecības kritizētāji atzīst, ka to kritizētajā vēstures virzienā ir daudz pozitīva un vajadzīga. Tāpēc galvenais strīdus jautājums ir par to, kas tad ir primārais un līdz ar to izvirzāms priekšplānā: nācijas vienotība vai etniskā dažādība (*unity first* vai *ethnicity first*). Viennozīmīgas atbildes šajā jautājumā nav.

Īpaša vieta etniskās vēstures pētniecībā ir afroamerikāņu vēsturniekiem, kuru apgalvojumi izceļas ar sevišķu oriģinalitāti, bet tas jau ir cita raksta temats.

SOME ASPECTS OF THE RECENT HISTORIOGRAPHY OF THE UNITED STATES OF AMERICA: ETHNIC HISTORY

Summary

The complexity school of American historical writing is one the most recent in the United States: the aim of the complexity school historians is a total rediscovery of the complexity in American history.

The article is exactly devoted to the ethnic history, which has made radical changes in the understanding of the USA history. Ethnic historians declare

⁴⁷ Schlesinger. *The Disuniting of America...*, p. 16.

that the American history is the history of different ethnic groups, ethnicity in American life is permanent and unchangeable and that the traditional notion that America is a big “melting pot” where individuals of all races are all melted in “one national mould” or in “new race of man”, is nonsense. Ethnic historians conclude that the society of the USA is multi-ethnic and multi-cultural. In the same way, the author reflects on the arguments of historians who represent the opposite view of assimilation and homogenous society, claiming that Americans are one people, single nation with a common culture. Discussions in American historiography are still going on.

AFROAMERIKĀŅU VĒSTURES LITERATŪRA: PAVĒRSIENS AMERIKAS SAVIENOTO VALSTU MŪSDIENU HISTORIOGRĀFIJĀ¹

Amerikas Savienoto Valstu vēstures zinātne ir jauna, nedaudz vairāk par simts gadiem. Tāpēc pagrieziena punktu amerikāņu vēstures zinātnes virzībā, kas fundamentāli mainītu ASV vēstures izpēti kopumā un ietekmētu arī visu amerikāņu sabiedrību, nav daudz. Viens no šādiem pavērsieniem bija jaunās kompleksās vēstures pētniecības skolas (*complexity*) parādīšanās 20. gadsimta 80. gadu vidū un īpaši šīs skolas ASV etniskās vēstures virziens – zinātnieki atļāvās apšaubīt vienotas homogēnas amerikāņu nācijas pastāvēšanu.² Etniskās vēstures pētnieku vidū īpaši izceļas savrupa, norobežota zinātnieku grupa, kuri par savas pētniecības objektu izvirza afroamerikāņus, viņu vēsturi, antropoloģiju un psiholoģiju modernā skatījumā un pilnīgi ignorē tradicionālos zinātnes sasniegumus. Jaunie afroamerikāņu zinātnieki savās lekcijās un publikācijās iet tālāk par ASV un afroamerikāņu vēstures un kultūras analīzi, izsakot oriģinālus atzinumus par Eiropas vēsturi un civilizāciju, apšaubot, viņuprāt, Eiropas nepelnīti un neadekvāti lielo nozīmi pasaules kontekstā. Tātad šī zinātnieku grupa, kuras pārstāvjiem ir labas pozīcijas ASV augstskolās un zinātniskajā aprītē, afroamerikāņu pētniecības kontekstā apstrīd un apkaro eurocentrismu. Tieši tāpēc šie darbi ir pamanīti, polemikā ir iesaistījušies prominenti vēsturnieki, un tāpēc otrā plānā ir novirzīta tā pētījumu daļa, kas tieši skar ASV vēsturi. Šajā

¹ Pirmo reizi publicēts: *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, 2009, 2/3. nr., 100.–105. lpp.

² Sk.: Lilita Zemīte. Ieskats dažos jaunākās Amerikas Savienoto Valstu historiogrāfijas aspektos: etniskā vēsture. *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, 1999, 1. nr., 88.–95. lpp., kā arī šīs grāmatas 155. lpp.

rakstā uzmanība tiks pievērsta mūsdienu afroamerikāņu vēstures literatūrai kopumā, tātad abiem pētniecības objektiem.

Kādas ir tradicionālās afroamerikāņu vēstures pētniecības patiesības, kuras apšaubā mūsdienās, un kādas nostādnes principiāli netiek mainītas? Vispirms jāuzsver, ka afroamerikāņu vēsturi līdz Otrajam pasaules karam nepētīja vispār, šī grupa nebija pētniecības objekts. Līdz karam amerikāņu vēsturnieki, rakstot par 17. un 18. gadsimta ASV vēsturi, Āfrikas vergus tikpat kā nepieminēja, jo viņi šā laika vēstures avotos faktiski neparādās. Savukārt pētījumos par 19. gadsimtu afroamerikāņi tika pieminēti tikai Dienvidu verdzības kontekstā, jo 90 % ASV melno iedzīvotāju līdz 20. gadsimta 20. gadiem tiešām dzīvoja Dienvidu štatos.³ Līdz ar to sabiedrībai, kas nebija Dienvidu štatu iedzīvotāji un vergus nepazīna, par afroamerikāņiem, viņu dzīvi, vēsturi un kultūru nebija nekāda priekšstata vai arī tie bija visai maldīgi pieņēmumi, kas bija radušies Ziemeļu štatu abolicionistu izplatīto šausmu stāstu vai mazskaitlīgās, nereti antiamerikāniskās daiļliteratūras iespaidā. Šis vienvēidīgās informācijas dēļ sabiedriskajā domā veidojās redzējums, ka visi melnādainie amerikāņi ir vergi, kas strādā plantācijās. Pat Abrahams Linkolns, kurš jaunību bija pavadījis ASV rietumos, līdz savas prezidentūras laikam afroamerikāņus bija redzējis tikai vienu reizi, apmeklējot Ņūorleānu. Tāpēc gan savas vēlēšanu kampaņas laikā, gan, esot prezidenta amatā, Linkolns piesardzīgi izteicās par verdzību un izvēlējās diskutēt par to ar zinošajiem Dienvidu politiķiem, saprazdams, ka viņam par situāciju Dienvidos var pietrūkt zināšanu.⁴

Afroamerikāņu vēstures pētniecība aizsākās 1939. gadā, kad vēsturnieks Franklins Freizers (*Edward Franklin Frazier*) publicēja darbu "Melnā ģimene ASV"⁵. Šis pētījums kļuva par notikumu ASV vēstures zinātnē, jo ne tikai bija veltīts vienīgi afroamerikāņiem, bet arī radīja koncepciju un iezīmēja pētniecības virzienus, kurus vēlāk attīstīja un pilnveidoja vesela amerikāņu vēsturnieku paaudze visu 20. gadsimtu.

³ Daniels. *Coming to America...*, pp. 54–56.

⁴ Hofstadter. *The American Political Tradition...*, pp. 92–130.

⁵ Sk.: Edward Franklin Frazier. *The Negro Family in the United States*. New York, 1939.

Freizera darbā izteiktās idejas kļuva par pamatu ASV skolu mācību programmām un sabiedriskajai domai. Balstoties uz Freizera pētījumiem, par vispārpieņemtu patiesību kļuva koncepcija, ka afroamerikāņi ir unikāla ASV iedzīvotāju grupa vairākos aspektos. Pirmkārt, melnie amerikāņi, neskaitāmās paaudzēs dzīvojot ASV, ir uzkrājuši visilgāko un visbagātāko pieredzi, tātad viņi ir vissenākie imigranti, ja par imigrantiem var uzskatīt piespiedu kārtā pret savu gribu ievestus cilvēkus. Āfrikas vergu ievēšana ASV tika aizliegta 1810. gadā, tātad pāris desmitgades pēc valsts izveidošanas, lai pārtrauktu kaunpilno Lielbritānijas ieviesto praksi. Līdz verdzības atcelšanai Dienvidu štatos nelegāli vēl iveda 50 000 vergu⁶, taču turpmākā imigrācija no Āfrikas salīdzinājumā ar imigrāciju no citiem kontinentiem bija tik niecīga, ka to pat neuzrāda statistika un neapskata arī literatūra. Tāpēc pilnīgi pamatots ir apgalvojums, ka mūsdienu afroamerikāņu senči ir ieradušies ASV pirms trīssimt vai vismaz divsimt gadiem, tātad viņi ir visistākie amerikāņi savas paaudzēs pārmantotās pieredzes dēļ. Otrkārt, amerikāņu unikalitāte slēpjas arī tajā apstākļi, ka viņi atšķirībā no citiem ASV iedzīvotājiem ir zaudējuši saikni ar savu etnisko dzimteni, jo nespēj sevi identificēt ne ar vienu Āfrikas valsti, pat ne ar cilti, konkrētu valodu vai kultūru. Šāda situācija ir izveidojusies vēsturiski, jo ievestie vergi nonāca dažādās kolonijās, dažādās plantācijās, kur parasti nebija neviena, ar ko varētu sazināties savā dzimtajā valodā.⁷ Tāpēc viņi savu valodu neatgriezēniski pazaudēja jau pirmajā paaudzē un sāka sazināties angļiski – pretēji imigrantiem no Eiropas un Āzijas, kuri savstarpējā saziņā paaudzēs turpināja lietot dzimto valodu un saglabāja citas etnosu raksturojošas iezīmes. Visa mūsdienu afroamerikāņu kultūra un identitāte ir veidojusies tikai Amerikā, un tieši tāpēc viņi ir nevis kāda Āfrikas etnosa pēcnācēji, bet visistākie amerikāņi, kurus nešķir nekādas valodas, kultūras vai ģenētiskas barjeras.⁸ Afroamerikāņi ir pirmie, uz kuriem

⁶ Daniels. *Coming to America...*, pp. 62–63.

⁷ Sowell. *Ethnic America...*, pp. 183–184.

⁸ *Ibidem*.

pilnībā var attiecināt jau 18. gadsimtā radušos Jaunās pasaules cilvēka moto “Nekad neskaties atpakaļ” (*never look back*)⁹, kas aicināja amerikāņus nemeklēt savas saknes un neinteresēties par saviem senčiem etniskajā dzimtenē.

Tātad 20. gadsimta ASV vēstures zinātnē dominēja uzskats, ka afroamerikāņu kultūrā nav Āfrikas ietekmes. Šo viedokli netieši apstiprināja pazīstami melnādainie amerikāņi. Pirmais afroamerikāņu vēstures doktors Dibuā (*William Edward Burghardt Du Bois*) sevi identificēja tikai ar ASV, 19. gadsimta cīnītājs par melno līdztiesību Frederiks Duglass atzina, ka viņa tēvzeme ir Amerika, nevis Āfrika, un pat Mārtins Luters Kings (*Martin Luther King, Jr*) apgalvoja, ka neko nezina par Āfriku.¹⁰ Savukārt brīvvalstie vergi neizvēlējās sev Āfrikas cilmes vārdus, bet lielā skaitā pieņēma ASV prezidentu uzvārdus, tāpēc arī mūsdienās afroamerikāņu vidū ir izplatīti uzvārdi Vašingtons, Džonsons, Džeksons un, protams, Linkolns. Arī ASV statistikas datos vai tautas skaitīšanas materiālos afroamerikāņi nekad nav tikuši uzskaitīti pēc valodas vai valsts izcelsmes kritērija, kā tas bija ar Āzijas un Eiropas imigrantiem un viņu pēctečiem. ASV melnādainie iedzīvotāji tradicionāli tiek grupēti, pamatojoties uz viņu atšķirīgo vēsturi, pieredzi un paaudzēs pārmantoto kultūru, kas ir veidojusies Amerikā, nevis Āfrikā. Tāpēc vēstures literatūrā atsevišķi analizē trīs vēsturiski izveidojušās grupas, kur lielāko grupu veido vergi un to pēcteči, kuru īpatnību pamatā ir verdzības pieredze Dienvidos. Otro grupu veido brīvie melnādainie iedzīvotāji (*free persons of color*), kas pārsvarā nāk no ziemeļu štatiem. Trešajā grupā ietilpst vestindieši (*west Indians*), kuri ieceļoja ASV 19. gadsimta beigās no Karību jūras salām kā brīvi cilvēki. Šīs grupas neatšķiras rases ziņā, bet ilgstoši ir saglabājušas atšķirības mentalitātē, izglītības līmenī un sociālajā statusā, tāpēc arī analizējamas atsevišķi.¹¹

⁹ Schlesinger. *The Disuniting of America...*, p. 23.

¹⁰ Ibidem, pp. 43–47.

¹¹ Sowell. *Ethnic America...*, pp. 183–184.

Lielākā un visvairāk pētītā afroamerikāņu grupa ir vergi un viņu pēcteči, kuru kopskaits verdzības atcelšanas laikā bija aptuveni četri miljoni jeb vairāk nekā 90 % no visiem ASV melnajiem iedzīvotājiem. Vēlākajos gados, it īpaši pēc lielās melnādaino Dienvidu štatu iedzīvotāju migrācijas uz Ziemeļu štatiem 20. gadsimta sākumā, bijušo vergu pēcteču precīza uzskaitē, protams, nav iespējama. Tāpēc arī būtiskākie pētījumi par šo grupu ir veltīti verdzības periodam. Lai pamatotu verdzības pastāvēšanu brīvā valstī, par kādu kļuva ASV pēc atbrīvošanās no britu koloniālisma, bija vajadzīgi ļoti spēcīgi argumenti. It īpaši tāpēc, ka tūlīt pēc ASV izveidošanās Ziemeļu štati cits pēc cita atcēla verdzību. Tāpēc Dienvidu politiķi vispār nelietoja vārdu “verdzība”, jo apgalvoja, ka sistēma, kas regulē balto plantatoru un melno attiecības, pēc būtības ir tik specifiska, ka tai nav precedenta, un verdzību nosauca par “īpašo institūtu” (*peculiar institution*), kas būtībā reflektē lielas ģimenes attiecību modeli, kurš ir izveidojies un ilgst nevis tikai visu cilvēka mūžu, bet daudzu paaudžu mūža garumā, plantatora ģimenei un vergiem dzīvojot kopā, kur vergus nosacīti var uzskatīt par bērniem, kurus aprūpē saimnieks. Turpretī Ziemeļos eksistējošās “algas verdzības” apstākļos rūpniekam, Dienvidu politiķu redzējumā, cilvēks interesē tikai tik ilgi, kamēr viņš ir spējīgs strādāt un nest peļņu, tāpēc šo nehumāno attiecību uzturētājiem vispār nav morālu tiesību nosodīt Dienvidu kārtību.¹² Redzamākie ASV 20. gadsimta speciālisti verdzības jautājumos šos apgalvojumus nav varējuši ne īsti apstiprināt, ne arī noliegt, jo fakti izrādījās pārāk pretrunīgi.¹³ Visaugstākais iedzīvotāju dabiskā pieauguma rādītājs afroamerikāņu vidū, vergu lojalitāte saviem saimniekiem Pilsoņu kara laikā un vergu augstprātīgā attieksme pret baltajiem

¹² Faragher et al. *Out of Many...*, pp. 317–321.

¹³ Sk.: Kenneth Milton Stampp. *The Peculiar Institution: Slavery in the Ante-Bellum South*. New York: Vintage Books, 1956; Eugene D. Genovese. *From Rebellion to Revolution: Afro-American Slave Revolts in the Making of the Modern World*. New York: Louisiana State University Press, 1979; Robert William Fogel, Stanley Lewis Engerman. *Time on the Cross: The Economics of American Negro Slavery*. New York: University Press of America, 1974.

Dienvīdu nabagiem it kā liecina par piederību īpašam ģimenes modelim, taču katras piektās melno ģimenes šķiršana pārdodot un katra trešā verga bērna pārdošana liecina par pretējo.¹⁴ Tieši tāpēc verdzības ietekmē veidojās īpaša afroamerikāņu mentalitāte, kur ne valoda, ne tauta, ne piederība plantācijai un pat savai ģimenei nedeva drošības un stabilitātes izjūtu, tāpēc veidojās stipra rases un reliģijas kopības apziņas forma, kur mājas bija visi Dienvīdi, kas saglabājās gadsimtiem. No mazotnes vergi tika audzināti iespējai zaudēt vecākus un ģimeni, tāpēc viņi zināja, ka visi melnie cits citam ir brāļi un māsas vai krustmātes un krusttēvi, tāpēc, nonācis jebkurā jaunā vietā, neviens nebūs svešumā un viens, bet atkal būs mājās un ģimenē.¹⁵ Arī mūsdienu afroamerikāņu vidū daļēji ir saglabājusies tradīcija citam citu uzrunāt par brāli vai māsu, bet vecākus cilvēkus par krustvecākiem. Savukārt kristietība un baznīca vergiem deva iespēju sapulcēties, svinēt kopīgus svētkus un sludināja visu cilvēku vienlīdzību, turklāt Dienvīdu baznīcas verdzības laikā nebija dalītas pēc rases piederības.¹⁶ Taču vissmagākās apsūdzības verdzības pētnieki ir veltījuši šīs sistēmas radītajai vergu psiholoģijai, ko vēstures literatūrā nereti dēvē par “bērna sindromu”, kura būtiskākā iezīme ir nespēja pieņemt lēmumus un atbildības trūkums. Vergiem paaudzēs nevarēja būt un arī nebija mērķu, ideālu un cerību par savu vai bērnu nākotni, tāpēc viņiem bija raksturīgs pilnīgs iniciatīvas trūkums. Viņiem arī ne par ko nebija jāatbild, jo viņu vietā visu izlēma saimnieks. Tāpēc vergi, kuri vēl bija arī analfabēti, verdzības sistēmas iespaidā tika pataisīti par tik infantilu masu, ka nebija spējīgi ne sacelties, ne arī izvirzīt līderi no sava vidus. Tāpēc viņi respektēja saimnieku, bija piekērušies saimniecei, mēdza runāt pretī un ātri apvainoties, respektīvi – uzvedās kā bērni. Šī verdzības radītā pieredze saglabājās un tika pārmantota paaudzēs un traucēja vergu pēcnācējiem ieņemt līdzvērtīgu vietu

¹⁴ Faragher et al. *Out of Many...*, pp. 315–322.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ John B. Boles. *Slaves in Biracial Protestant Churches*. John R. M. Wilson (ed.). *The Forging the American Character...*, pp. 174–178.

amerikāņu sabiedrībā. Tāpēc par afroamerikāņu līderiem vai pazīstamām personām ASV zinātnē, kultūrā, sportā un politikā visa 20. gadsimta garumā kļuva afroamerikāņi, kuriem šis Dienvidu verdzības pieredzes nebija.

Pirms verdzības atcelšanas apmēram 300 000 afroamerikāņu bija brīvi pilsoņi, no kuriem 30 % bija mulati, un viņi gandrīz visi jau 19. gadsimtā prata lasīt un neizjuta īpašu pietāti pret baltajiem. Līdz ar to šai grupai bija labākas starta iespējas, mērķtiecība konkurēt, tāpēc viņi kļuva par afroamerikāņu eliti un distancējās no bijušajiem vergiem. Arī vestindieši, kas sāka ieceļot ASV, galvenokārt no Jamaikas pēc 1837. gada, kad tur atcēla verdzību, bija ar atšķirīgu vēsturisko pieredzi. Jamaikas cukuru plantāciju baltie īpašnieki parasti dzīvoja Eiropā, tāpēc salu vergi tika mazāk kontrolēti un viņiem bija maza pieredze saskarsmē ar baltajiem. Viņiem pašiem bija jāspēj nodrošināt sevi un savus bērnus ar iztiku, un tas deva gan patstāvīga darba pieredzi, gan attīstīja atbildības izjūtu un iemaņas dzīvei brīvībā. Nonākuši ASV, vestindieši šo pieredzi prata izmantot un pretēji bijušajiem Dienvidu vergiem sāka virzīties pa sociālās hierarhijas kāpnēm. Pirmais afroamerikānis senators, pirmais gubernators, federālais tiesnesis, ASV armijas ģenerālis, pirmais afroamerikānis Valsts sekretārs – viņi visi ir bijuši vestindieši. Ļoti populāra vestindiešu vidū kļuva federālā tiesneša profesija, jo, piemēram, 20. gadsimta 70. gados visi melnādainie Ņujorkas tiesneši bija vestindieši, kaut gan skaitliski vestindieši bija tikai pāris procentu no afroamerikāņiem. Šie piemēri bija pretrunā ar pieņēmumu, ka balta ādas krāsa pati par sevi ir priekšrocība, un tāpēc ne īpaši patika mazāk veiksmīgajiem melnajiem, kas savu piederību rasei izmantoja kā attaisnojumu visām dzīves problēmām.¹⁷ Visa iepriekš analizētā koncepcija sludināja, ka afroamerikāņu dažādā kultūras un vēstures pieredze ir amerikāniska, tātad Jaunās pasaules vēstures fenomēns. Tieši šis secinājums tad arī tiek apstrīdēts kopš 20. gadsimta beigām.

¹⁷ Sowell. *Ethnic America...*, pp. 216–224.

Jaunie afroamerikāņu afrocentriski noskaņotie intelektuāļi par savu pētījumu zinātnisko un metodisko pamatu ir izvēlējušies un padarījuši modernu antropologa un etnogrāfa Melvila Herskovita (*Melville Herskovitz*) 1941. gadā publicēto darbu “Mīts par melno pagātņi”. Herskovits pretēji Freizeram bija secinājis, ka Āfrika pirms eiropiešu ierašanās nebija “kulturāls tuksnesis”, kur dzīvoja primitīvi mežoņi, bet gan kontinents ar dažādas pakāpes atšķirīgām kultūrām, kuras afrikāņi, tāpat kā eiropieši, pārveda uz Ameriku un nevis pazaudēja bez pēdām kaut kur pa ceļam. Āfrikas kultūra tika saglabāta paauudzēs ne tikai “mežoņu” dejās, bet izpaudās arī melno ģimenes modelī, kristietībā, valodā un dažādās materiālās kultūras formās.¹⁸ Balstoties uz šo koncepciju, afroamerikāņu zinātnieki sāka detalizēti pētīt visas iespējamās Āfrikas kultūras ietekmes ne tikai melno, bet arī balto amerikāņu dzīvē. Par savu pētījumu kopīgo mērķi viņi ir izvirzījuši nepieciešamību celt melno amerikāņu pašapziņu un pašcieņu, atgriežot tos pie savām saknēm pagātnē, kas sniedzas daudz tālāk nekā tikai verdzība un Dienvidu plantācija, tādējādi radot lepnumu par savu izcelsmi un senču tēvzemi. Amerikāņu vēsturnieks Arturs Šlezingers šo procesu ir trāpīgi nosaucis par “melno amerikāņu afrikanizēšanu” un uzskata to par neiespējamu, jo melnādainie amerikāņi nespēs lepoties ar kādu neatkarīgu Āfrikas valsti kā ar savu pagātņi.¹⁹ Taču panākumi ir. Pēc intensīvas kampaņas masu medijos tika panākts, ka melnādainie amerikāņi, kas kopš Mārtina Lutera Kinga laikiem vēlējās, lai viņu kopējais nosaukums būtu “melnie” (*black*), gada laikā mainīja domas un sabiedriskā aptaujā 90. gadu sākumā izvēlējās saukties par afroamerikāņiem, tā uzsverot savu kopīgo izcelsmi Āfrikā.²⁰ Protams, pilnīgi pieļaujams ir arī iepriekšējais apzīmējums, ko izmanto gan literatūrā, gan ASV tautas skaitīšanas datos. Nepieļaujams kopš 90. gadiem ir arī vārda “vergs” (*slave*) lietojums, jo to var uztvert kā garīga un psiholoģiska

¹⁸ Daniels. *Coming to America...*, pp. 56–61.

¹⁹ Schlesinger. *The Disuniting of America...*, pp. 49–55.

²⁰ Ibidem.

stāvokļa konstatāciju, tātad apvainojumu, tāpēc korekti būtu teikt “paverdzinātās personas” (*enslaved persons*), kas nozīmē fizisku un juridisku, bet ne morālu pakļaušanu.²¹ Tāpēc visi pētījumi par vergu psiholoģiju tika uzskatīti par mēģinājumiem diskreditēt cilvēka dabu. Tomēr paši afroamerikāņu zinātnieki publicēja pētījumus par melnās rases pārstāvju uzvedības īpatnībām. Profesors Asa Hillards secināja, ka melnie ģenētiski nav radīti slēpt savas emocijas un pakļauties subordinācijai, ir pārāk aktīvi un kustīgi, tāpēc balto un melno bērņus skolās vajadzētu mācīt atsevišķi.²² Afrikanizēšanas procesa sastāvdaļa bija arī aicinājums atteikties no balto vārdiem un pieņemt afrikāniskas cilmes uzvārdus. Tā vēsturnieks un antropologs Arturs Smits kļuva par Molefi Ketī Asanti un pētīja Rietumāfrikas cilšu valodu ietekmi amerikāņu angļu valodā, atrodot līdzības fonētikā un sintaksē, kur par Āfrikas valodu ietekmi liecina pārsvarā tagadnes formas lietošana un laiku veidošana, izmantojot žestus un ķermeņa valodu, kura rezultātā ir radies muzikāls amerikāņu angļu valodas dienvidu dialekts.²³ Tika pētīta arī Āfrikas tradīciju loma balto amerikāņu vēsturē, kur par šīs kultūras ietekmi atzina dienvidnieku attiecības ģimenē, sievietes īpašo lomu, kā arī cieņu pret vecākiem. Tāpat ASV feministu kustībai saknes atradās Āfrikā, kur tradicionāli sieviete esot bijusi brīvāka nekā Eiropā. Afrocentristu uzskatus neatbalstošie ASV zinātnieki visus šos apgalvojumus ir nopietni apstrīdējuši, tomēr visasākie iebildumi bija vēlmei ASV kovboju kultūru, kas ir kļuvusi par amerikāņu nācijas simbolu un morālā ideāla kvintesenci, pasludināt par afrikānisku tikai tāpēc, ka Nigērijā un Sudānā pretēji Eiropai ir lopu pārdzīšanas tradīcija.²⁴

²¹ Dinnerstein et al. *Natives and Strangers...*, pp. 210–230.

²² Schlesinger. *The Disuniting of America...*, pp. 102–103.

²³ Molefi Kete Asante. *African Elements in African-American English*. Joseph E. Holloway (ed.). *Africanisms in American Culture*. Indiana University Press, 1991, pp. 19–34.

²⁴ John Edward Philips. *The African Heritage of White America*. Joseph E. Holloway (ed.). *Africanisms in American Culture*, pp. 225–223.

ASV vēstures interpretācija, protams, ir amerikāņu vēsturnieku prerogatīva, taču afrocentristi ir gājuši tālāk. Lai patiesi panāktu afroamerikāņu vēlmi sevi identificēt ar Āfriku un ar to lepoties, afrocentristi centās pierādīt Āfrikas pārkumu pār Eiropu, tādējādi oponējot pasaulē dominējošajam eurocentrismam, un definēt afroamerikāņu saknes nevis atpalikušajās, bet gan augsti attīstītajās Āfrikas civilizācijās. Šim darbam par pamatu izmantoja 1987. gadā publicēto Martina Bernala pētījumu "Melnā Atēna", kurā autors cenšas pierādīt Āfrikas ietekmi Senās Grieķijas kultūrā, apgalvojot, ka Eiropas filozofija, zinātne, reliģija nāk no Āfrikas, bet šos laurus eiropieši afrikāņiem ir atņēmuši.²⁵ Afrocentristi, minot visdažādākos piemērus, apgalvo, ka Āfrika ir visas Rietumu civilizācijas māte. Piemēram, Ēģiptes civilizācijā ir dominējis melnās Āfrikas komponents, Kleopatra ir bijusi melnā, bet Napoleons Ēģiptes ekspedīcijas laikā ir apzināti sašāvis degunu sfinksai, jo tā forma ir bijusi raksturīga melnajai rasei. Visbeidzot Bēthovenam vispareizāk būtu saukt par afroeiropieti. Amerikāņu vēsturnieks Šlezingers uzskata, ka daudzi afrocentristu secinājumi neatbilst patiesībai, un viņu cenšanās atgūt pašapziņu ir izvērtusies pārāk intensīva. Lai arī afrocentristi afroamerikāņu zinātnieku saimē ir mazākumā, tomēr viņu darbība ir ļoti enerģiska un neatlaidīga – afrocentristi ir spējuši panākt vairāku ASV štatu skolu un koledžu mācību programmu izmaiņas, stipri samazinot Eiropas un pat ASV vēsturei atvēlēto stundu skaitu un nesamērīgi palielinot citu pasaules reģionu un īpaši Āfrikas vēsturei veltīto laiku. Turklāt Eiropas vēsturē uzsvars tiek likts uz visu nepievilcīgo: despotiem, tirāniem, kariem, teroru un nedemokrātiskiem režīmiem.²⁶ Britu vēsturnieks Normans Deiviss, novērtējot līdzīgas parādības ASV augstākās izglītības sistēmā, šo procesu uzskata nevis par centieniem

²⁵ Martin Bernal. *The Black Athena. The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*. Rutgers University Press, 1987. Sk. arī Roberts Saulītis. Afrocentrisma fenomens ASV: ideju kontinuitāte mūsdienās un definēšanas problemātika. *Latvijas Universitātes Žurnāls, Vēsture*, 2016, 1. nr., 137.–149. lpp.

²⁶ Schlesinger. *The Disuniting of America...*, pp. 90–100.

līdzsvarot pasaules vēstures apguvi un taisnīguma atjaunošanu, bet par eurocentrisma nomaiņu ar afrocentrismu un salīdzinājis ar situāciju, kad “zāles ir bīstamākas par slimību”²⁷.

Taču afrocentristi nevar noliegt un neievērot faktu, ka ASV iedzīvotāju absolūtajam vairākumam saknes ir Eiropā un ir visai grūti amerikāņu liberālo uzskatu izcelsmi meklēt neeiropeiskās kultūrās.

AFRO-AMERICAN HISTORIOGRAPHY:
TURNING POINT IN RECENT HISTORICAL SCIENCE
OF THE UNITED STATES OF AMERICA

Summary

In 1941, American anthropologist Melville J. Herskovitz published “The Myth of the Negro Past”, which revolutionized the way educated persons regarded African history. The myth that Herskovitz demolished was a dual one: first of all, it had been believed that Black Africa, the homeland of Afro-Americans was a cultural desert; second, that whatever culture Africans might have had in the Old World was totally lost. Herskovitz’s recent successors try to find arguments for notion, that Africanisms are present in Afro-American culture: family structure, religion, language, everyday life, etc. Even Afrocentrists seem to accept subliminally the very Eurocentric standards they think they are rejecting. Modern Afro-American intellectuals condemn Western civilization and European origins of American civilization, and emphasize African values and origins of American and Afro-American culture. But Afrocentric ideologues have set themselves against the old American ideal of assimilation and, unfortunately, they have made a certain progress in transforming the United States into a more segregated society and would define black Americans out of the West. Afrocentrist intellectuals reject the well-known fact that native-born Afro-American majority is more American than African and that black Americans are thus among the oldest Americans.

²⁷ Дэвис Н. *История Европы*. Москва, 2004, с. 21.

AMERIKAS SAVIENOTO VALSTU POLITIKA AMERIKAS PAMATIEDZĪVOTĀJU JAUTĀJUMĀ¹

Kopš 20. gadsimta otrās puses ASV vēstures literatūrā, pateicoties modernās pētniecības metožu ienākšanai vēstures zinātnē, plašākai vēstures avotu pieejamībai, kā arī sabiedrības pieaugošajai interesei, ir sākusies nopietna Amerikas pamatiedzīvotāju vēstures un ASV valdības politikas indiāņu jautājumā izpēte. Lai gan izteikti visdažādākie šo jautājumu vērtējumi, ASV vēsturnieki ir vienojušies par dažiem pamatprincipiem, ko izmantot par pamatu mūsdienu amerikāņu izpratnei par valsts pamatiedzīvotāju vēstures aspektiem, no kā savukārt izriet valsts politika un sabiedrības nostāja indiāņu jautājumā mūsdienu ASV. Pirmkārt, ir pilnīgi pieņemts un netiek apšaubīts, ka tikai indiāņiem ir tiesības oficiāli sevi dēvēt par Amerikas pamatiedzīvotājiem (*Native Americans*)² un neviena cita iedzīvotāju grupa, lai arī to senči būtu ieceļojuši ASV teritorijā kaut vai pirms 400 gadiem, nevar pretendēt tikt uzskatīta par pamatiedzīvotājiem. Otrkārt, ASV kā valsts un tās sabiedrības daļa, kas oficiāli tiek dēvēta par baltajiem iedzīvotājiem, uzņemas visu vainu par savu darbību pret pamatiedzīvotājiem gadsimtu gaitā, kas bija novedusi pie indiāņu skaita samazināšanās līdz pat katastrofālai situācijai, t. i., 200 000 pamatiedzīvotāju 19. gadsimta

¹ Pirmo reizi publicēts: *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, 2003, 1. nr., 48.–58. lpp.

² Termins “Amerikas pamatiedzīvotāji” tiek uzskatīts par vispiemērotāko apzīmējumu un tiek lietots oficiālajos dokumentos un masu saziņas līdzekļos mūsdienās, jo vispārzināma ir vārda “indiāņi” izcelsme vienkārša pārpratuma dēļ. Tomēr vēstures literatūrā tiek pieļauts un arī lietots nosaukums “indiāņi”, jo tas ir bijis izplatīts pietiekami ilgi, figurē vēstures dokumentos un tiek izmantots vairākos nosaukumos, piemēram, Indiāņu lietu birojs, Indianas štats utt. Nereti Amerikas pamatiedzīvotāji tiek dēvēti par indiāņu tautu vai amerindiāņiem; skat. Artis Svece. Politikorektums un Citi. *Diena*, 17.07.2002, 12. lpp.

beigās visā ASV teritorijā. Tāpēc arī mūsdienās sabiedrībai ir saprotami un pieņemami ASV valdības centieni, izmantojot savas iespējas valdības līmenī, vismaz kaut cik atlidzināt pagātnē nodarītās pārestības, pret Amerikas pamatiedzīvotājiem īstenojot tā saucamās pozitīvās diskriminācijas politiku.³ Šai politikai raksturīga izņēmuma stāvokļa nodrošināšana un privilēģijas indiāņiem, vadoties vienīgi pēc etniskās pazīmes nevis kā minoritātei, bet kā pamatiedzīvotājiem, jo viņu eksistence mūsdienās ir nopietni apdraudēta lielā iebraucēju skaita dēļ, kā arī to senču rīcības pagātnē seku dēļ.

ASV pamatiedzīvotāji bauda izņēmuma stāvokļa priekšrocības, lai gan indiāņus mūsdienās būtu grūti pieskaitīt izmirstošām un pat mazām etniskām grupām kaut vai Eiropas tautu kontekstā. Kā raksta indiāņu izcelsmes ASV vēsturniece Nensija Lurija (*Lurie*), indiāņi ne tikai neizmira, bet, pateicoties pēdējo desmitgažu valdības politikai, pretēji pesimistiskajām prognozēm arī neasimilējās.⁴ Savukārt plaši pazīstamais indiāņu izcelsmes ASV vēsturnieks, Smitsona Institūta Amerikas pētniecības nodaļas ilggadējais pētnieks Vilkomss E. Vašbērnss (*Washburn*) ir aprēķinājis, ka 20. gadsimtā indiāņu skaita pieaugums trīs reizes pārsniedz vidējo iedzīvotāju skaita pieaugumu ASV.⁵ Pēc 2000. gada tautas skaitīšanas datiem, ASV dzīvoja 2,47 miljoni pamatiedzīvotāju (t. i., Amerikas indiāņu un Aļaskas pamatiedzīvotāju)⁶, turklāt pēdējā tautas skaitīšanā ASV iedzīvotāji, nosaucot savu rases piederību, tika lūgti ievērot valdības ierēdņu izstrādātos rasu klasifikācijas kritērijus, pēc kuriem ar pamatiedzīvotājiem sevi identificēt tika aicinātas tikai tās personas, kas pieder kādai ciltij vai citai pamatiedzīvotāju kopienai

³ Alberto Alesina, Frančesko Džavaci. Rasisms – arī Eiropas problēma. *Diena*, 01.06.2002, 2. lpp.

⁴ Нэнси Остриг Лури. Современное положение Американских индейцев. *Индейцы Северной Америки*. Москва, 1974, с. 170.

⁵ Уилком Уошборн. Права Американских индейцев. *Америка*, 1983, no. 315.

⁶ The American Indian and Alaska Native Population. Census 2000 Brief. See: <https://www.census.gov/prod/2002pubs/c2kbr01-15.pdf> [skatīts: 26.03.2018]

un uztur ar to sakarus.⁷ Savukārt, pēc 1990. gada tautas skaitīšanas datiem, kad piederība ciltij nebija jānorāda, par indiāņiem sevi nodēvēja deviņi miljoni ASV iedzīvotāju⁸, kas, pēc pētnieku domām, neatbilda realitātei. 20. gadsimtā piederība Amerikas pamatiedzīvotājiem kļuva par tādu kā citādības iezīmi, tāpēc savu indiānisko izcelsmi ir uzsvēruši Tīna Tērnere, Elviss Preslijs, bet ar vecmāmiņas piederību irokēziem pamatoti ir lepojies Vinstons Čērčils.⁹ Pabeidzot jautājumu par indiāņu skaitu mūsdienās, būtu jāatzīmē, ka kopējais Amerikas pamatiedzīvotāju skaits visā Rietumu puslodē ir apmēram 30–40 miljoni.¹⁰

Viens no ilgstoši debatētiem jautājumiem ASV zinātnieku aprindās ir saistīts ar neskaidrībām par indiāņu aptuveno skaitu pirms eiropiešu kolonizācijas. Šis jautājums ir principiāli svarīgs – kaut vai aptuvenu skaitļu nosaukšana parāda, vai eiropieši ieradās tikpat kā tukšā vietā un tāpēc viņu vaina pret pamattautu ir mazāka, jo eiropieši apmetās neapdzīvotā un nevienam nevajadzīgā zemē, vai gluži pretēji – Amerika bija iedzīvotāju pārpilna, un eiropieši iemitinājās pamatiedzīvotājiem atņemtā zemē. Indiāņu skaita noskaidrošana pirms kolonizācijas ļauj arī izteikt aptuvenus minējumus par to, cik indiāņu ir gājis bojā eiropiešu tiešas vai netiešas darbības rezultātā. Amerikāņu vēstures literatūrā šie skaitļi ir tik atšķirīgi gan dažādu vēsturnieku darbos, gan arī mainās, pilnveidojoties pētniecības metodēm, ka vispārīgai jautājuma atklāšanai visā tā pretrunīgumā būtu nepieciešams indiāņu skaita problemātikai veltīts raksts. Kopumā ir redzams, ka indiāņu izcelsmes vēsturnieki pamatiedzīvotāju skaitu pirms kolonizācijas ir centušies palielināt līdz pat līdz 10 miljoniem tagadējā ASV un Kanādas teritorijā, savukārt eiropiešu izcelsmes ASV vēsturnieki ir pūlējušies šo skaitli samazināt līdz pat miljonam minētajā reģionā. Amerikāņu vēsturnieks

⁷ http://www.fedstats.gov/qf/meta/long_68175.htm

⁸ Dinnerstein et al. *Natives and Strangers...*, p. 273.

⁹ Лури. *Современное положение...*, с. 178.

¹⁰ *Latvijas padomju enciklopēdija*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1983, 4. sēj., 233. lpp.

Rodžers Daniels, ilustrējot šos atšķirīgos viedokļus, raksta, ka 20. gadsimta 50. gados, kad viņš apmeklēja skolu, indiāņu skaitu pirms kolonizācijas un uz ziemeļiem no Meksikas bija pieņemts lēst ap miljonu, taču 20. gadsimta 90. gados Daniels pats savos darbos jau raksta par divarpus trim miljoniem iedzīvotāju.¹¹ Savukārt pašos jaunākajos pētījumos zinātnieku lielākā daļa tomēr sāk pieņemt uzskatu, ka ap 16. gadsimta sākumu pamatiedzīvotāji tagadējā ASV un Kanādas teritorijā ir bijuši 7–10 miljoni, Meksikā aptuveni 25 miljoni, bet visā Rietumu puslodē kopumā 65–70 miljoni, tātad apmēram tikpat daudz iedzīvotāju, cik tā laika Eiropā.¹² Tāpēc arī amerikāņu vēsturnieks Džons Perijs (*Perry*) raksta, ka Kolumbs neatklāja Jauno pasauli, bet gan nodibināja kontaktus starp divām pasaulēm – abām jau pietiekami vecām.¹³

Tik tālu amerikāņu vēstures literatūrā, šķiet, viss pagaidām ir noskaidrots. Daudz mazāka skaidrība ir jautājumā par miljoniem indiāņu izzušanas iemesliem, izņemot to, ka vainīgi bija baltie un valsts. Daļa vēsturnieku aizstāv domu, ka angļu kolonistu un vēlāk arī ASV valdības politika pret pamatiedzīvotājiem ir definējama kā genocīds, ar to saprotot apzinātu politiku ar mērķi piespiest indiāņus mainīt tradicionālo dzīvesveidu, ierasto vidi, radot nepiemērotus dzīves apstākļus, turklāt to visu mēģināja panākt, izmantojot militāru spēku, izraisot indiāņu pretestību un daudzu cilšu pilnīgu izzušanu.¹⁴ Šī viedokļa aizstāvji uzskata, ka Eiropas kolonistu un ASV valdības rīcība pilnīgi atbilst starptautiski pieņemtām genocīda politikas definīcijām, tāpēc, arī pētot indiāņu vēsturi, var droši lietot jēdzienu “genocīds”. Savukārt cita vēsturnieku grupa, tiesa gan neliela, īstenoto politiku pret pamatiedzīvotājiem dēvē par holokaustu¹⁵, vairāk gan savu koncepciju mēģinot

¹¹ Daniels. *Coming to America...*, p. 7.

¹² Faragher et al. *Out of Many...*, p. 17.

¹³ *Ibidem*, p. 23.

¹⁴ *Taking Sides. Clashing Views on Controversial Issues in American History*. Vol. I. New York: Dushkin Publishing Group, 1997, pp. 24–46.

¹⁵ David E. Stannard. *American Holocaust: Columbus and the Conquest of the New World*. New York: Oxford University Press, 1992.

pamatot ar faktiem no Meksikas un Dienvidamerikas vēstures. Jāatzīst, ka argumenti par holokaustu kā noteiktu politiku, ko būtu realizējusi Anglijas un vēlāk ASV valdība Ziemeļamerikā, šķiet nepārliecinoši, jo ne dokumenti, ne arī reālie vēsturiskie fakti neliecina, ka praksē vai idejā tagadējā ASV un Kanādas teritorijā jebkad būtu konstatēta apzināta visu indiāņu kā etniskas grupas iznīcināšana. Lielākā daļa vēsturnieku tomēr paliek pie uzskatiem, ka indiāņu bojāejas galvenais un primārais iemesls bija saskarsme ar eiropiešu un afrikāņu slimībām, kas epidēmijveidā izplatījās indiāņu ciltīs.¹⁶ Jau 17. gadsimtā Masačūsetsas kolonijas gubernators Džons Vintrops (*John Winthrop*) ar šausmām rakstīja par neizskaidrojamo vietējo iedzīvotāju masveida mirstību nelielu saslimšanu dēļ, ko Eiropas kolonisti viegli pārslimoja. Vintrops, protams, nesaprata, ka indiāņiem nav imunitātes pret nepazīstamām slimībām, tāpēc pamatoja lielo mirstību ar Dieva vēlmi redzēt Ameriku ticīgo balto cilvēku apdzīvotu.¹⁷ Kā raksta vēsturnieks Alfrēds Krosbijs (*Crosby*), slimības nogalināja daudz vairāk indiāņu nekā eiropiešu lodes un naži.¹⁸ Slimības, alkohols, ko indiāņi ģenētisku īpatnību dēļ nedrīkst lietot, sadursmes ar eiropiešiem, tradicionālā dzīvesveida maiņa un valdības nemākulīgā politika un vienaldzīgā attieksme parasti arī tiek minēti kā galvenie iemesli indiāņu skaita kritumam par 60–90 % no sākotnējā iedzīvotāju skaita pirmajos divos kolonizācijas gadsimtos. Visdramatiskākā indiāņu skaita samazināšanās konstatēta tagadējā Meksikas teritorijā, bet teritorijās uz ziemeļiem gan šie skaitļi ir bijuši mazāki. Katrā ziņā vēsturnieki ir vienprātis, ka Amerikas pamatiedzīvotāju skaita samazināšanās par 90 % pāris gadsimtu laikā ir vērtējama kā lielākā demogrāfiskā katastrofa pasaules vēsturē, jo nekad nekas līdzīgs nav bijis konstatēts. Eiropiešu koloniālajai politikai ne Āzijā, ne arī Āfrikā nav bijušas tādas sekas.¹⁹ Tāpēc vēsturniekiem ļoti patīk

¹⁶ Faragher et al. *Out of Many...*, p. 36.

¹⁷ Daniels. *Coming to America...*, p. 7.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Faragher et al. *Out of Many...*, p. 36.

atgādināt, kā Amerika “atriebās” Eiropai, un jau 1493. gadā Spānijā un pārīs gadus vēlāk arī Āzijā un Āfrikā tika konstatēti pirmie saslimšanas gadījumi ar sifilisu. Šīs slimības baciļu nēsātāji bija Amerikas indiāņi, un sifiliss viņiem bija pilnīgi nekaitīgs.²⁰

Analizējot Anglijas un Amerikas valdības politiku un vainas pakāpi attieksmē pret pamatiedzīvotājiem, ir jāpiekrīt vēsturniekiem, kuri uzskata, ka valdību, īpaši ASV valdības, politika indiāņu jautājumā ir bijusi haotiska, nemākulīga un nekonsekventa, tūlīt gan kā daļēju attaisnojumu šīs politikas kritizēšanā minot totālu pieredzes trūkumu divu pilnīgi atšķirīgu civilizāciju saskarsmē radušos problēmu risināšanā. Amerikāņu vēsturnieks Daniels Būrstins ir ironiski atzinis, ka vienīgais nekļūdīgais šo attiecību veidošanas modelis būtu bijis balto iedzīvotāju iesēšanās laivās un braukšana atpakaļ uz Eiropu.²¹ Ir jāatzīst, ka ASV valdībai tiešām nebija laba precedenta, no kā pamācīties, tāpēc, izveidojoties valstij, ASV pārņēma politiku, ko attiecību veidošanai ar indiāņiem bija piekopusi Anglijas koloniālā pārvalde, ko tā savukārt bija pārņēmusi no holandiešu kolonistiem, t. i., zemes pirkšanas un līgumu slēgšanas praksi, uz kā pamata līdz pat 20. gadsimtam bāzējās visas attiecības ar indiāņu ciltīm. Līgumattiecību tradīcija iesākās 1629. gadā, kad holandiešu tirgotāji par 60 guldeņiem (apmēram 24 ASV dolāriem) nopirka no indiāņiem klinšaino un mežiem apaugušo Manhetenas salu. Tradicionāli literatūrā ir pieņemts šo gadījumu minēt kā klasisku indiāņu apkrāpšanas piemēru, jo samaksātā summa bija smieklīgi maza, tomēr rodas jautājums, kāpēc vispār šī zeme bija jāpērk, jāslēdz līgums, jārada precedents, kas liks eiropiešiem arī turpmāk “apgrūtināt” sevi ar zemes pirkšanu, ja to varēja vienkārši atņemt? Turklāt lielākā daļa agrīno koloniju zemju oficiāli tika pasludināta par Anglijas karaļa īpašumu, ko karalis varēja dāvināt vai piešķirt lietošanā, kam vien vēlējās. Turpretī holandiešiem nekādas valdības atļaujas vai cita

²⁰ Ibidem.

²¹ Дэниел Бурстин. *Американцы: Колониальный опыт*. Москва: Издательская группа “Прогресс”, 1993, с. 90.

dokumenta nebija, viņi nebija pat teritorijas pirmatklājēji, tāpēc, lai zemes ieguve un izmantošana izskatītos likumīga, holandieši drošības pēc noslēdza pirkšanas – pārdošanas līgumu ar indiāņiem. Savukārt angļi, kuriem zemi pirkt nebija nepieciešams, pēc vēsturnieka Daniela Būrstina domām, pārņēma holandiešu aizsākto praksi, iespējams, kādu džentlmenisku rīcības motīvu vadīti un varbūt tāpēc, lai vēsturē neizskatītos sliktāk par holandiešiem.²² Lai kā tas arī būtu bijis, pirmie līgumu slēdzēji nevarēja paredzēt, ka šie līgumi ar indiāņiem saglabās juridisko spēku un iegūs milzīgu nozīmi 20. gadsimtā. 1638. gadā angļu reliģiskie sektanti oficiāli jau nopirka no indiāņiem veselu koloniju – Rodailendu. 18. gadsimta beigās līgumattiecību tradīciju pārņēma arī tikko izveidotās Savienotās Valstis. Pēc indiāņu vēsturnieka Vilkoma Vašbērna sniegtajiem datiem, ASV līdz 20. gadsimtam no valsts budžeta zemes pirkšanai no indiāņiem ir iztērējusi 800 miljonus ASV dolāru.²³ Protams, ne vienmēr pamatiedzīvotājiem tika samaksāta adekvāta zemes cena, indiāņi bieži tika pierunāti un apkrāpti, izmantojot viņu nekompetenci juridiskos jautājumos un analfabētismu, tomēr Vašbērnš atzīst, ka vēsturiskās patiesības dēļ ir jāuzsver, ka lielākā daļa zemes no indiāņiem ir tikusi nopirkta, nevis vienkārši atņemta karojot, un nez vai pasaules vēsturē ir daudz piemēru, kur principa pēc vien ir maksāti 800 miljoni ASV dolāru.²⁴ Šeit būtu nepieciešams piebilst, ka, turpinot šo zemes pirkšanas praksi, 19. gadsimta gaitā ASV valdība milzīgas savas valsts teritorijas ir atpirkusi no Francijas, Spānijas, Meksikas, Lielbritānijas un Krievijas, tiesa gan, ne par tik lielām summām kā no indiāņiem, taču apgalvojums, ka par mūsdienu ASV teritorijas lielāko daļu kādam ir samaksāts, atbilst patiesībai.

Līgumi ar indiāņu ciltīm ne tikai regulēja īpašuma attiecības, bet bija noteicošās arī pārējās dzīves jomās. Līgumos bija formulēti abpusējās tirdzniecības noteikumi, karošanas noteikumi un gūstekņu

²² Дениел Бурстин. *Американцы: Национальный опыт*. Москва, 1993, с. 331.

²³ Уошборн. *Права Американских индейцев*.

²⁴ Ibidem.

apmaiņas kārtība, valdība ar ciltīm slēdza arī miera un robežu līgumus. Izvērtējot šādu līgumattiecību praksi, var teikt, ka ASV savā sākotnējā politikā attiecības ar indiāņu ciltīm faktiski sāka ievērot suverēnu valstu attiecību veidošanas pamatprincipus. Indiāņu ciltīm tika piedēvēts ārvalsts statuss, ko pat paredzēja ASV Konstitūcijas 1. panta 8. daļa²⁵, savukārt indiāņi tika uzskatīti par ārvalstniekiem, kuriem ASV likumi, protams, nebija saistoši. Šāds starpvalstu attiecību modelis abām pusēm varētu būt pieņemams un pat tikt vērtēts kā korekts, ja vien abas līgumslēdzēju puses būtu spējušas nodrošināt līgumu ievērošanu, bet tā nenotika. Indiāņi neizprata robežas jēgu, pārkāpa to un medīja tur, kur bija izdevīgāk, savukārt imigrantus no Eiropas tā vilināja zeme, ka viņi neievēroja nekādus aizliegumus un patvarīgi sāka apmesties indiāņiem piederošā zemē. Vispirms baltie pārgāja jau Anglijas karaļa noteikto robežu Aleganu kalnus, aiz kuriem sākās indiāņu zemes, vēlāk, pieaugot imigrantu skaitam, vairs netika ievēroti arī nekādi ASV valdības ierēdņu aizliegumi. Parasti jau arī vienīgais valdības ierēdnis ar plašām pilnvarām lielās lauku teritorijās bija šerifs, kura viena paša spēkos nebija ne padzīt fermeru ģimeni no ieņemtās zemes, ne arī novērst fermeru un indiāņu sadursmes, kuras neizbēgami radās, abām pusēm pretendējot uz vienu un to pašu teritoriju. Lai arī agrīnajam ASV vēstures periodam ir raksturīgas biežas balto un indiāņu sadursmes, tomēr jāpiebilst, ka savstarpējās cīņās bojāgājušo skaits ir bijis neliels, jo cilvēku toreizējā ASV teritorijā vispār bija maz un abu pušu spēki bija līdzvērtīgi. Balto bailes no indiāņu uzbrukumiem vientuļajām lauku fermām bija šausmīgas, ne velti tā laika amerikāņu folklorā radās jauns žanrs – briesmu stāsti par indiāņiem, viņu zvērībām un asinskāro dabu. Ne velti fermeri lielu savas dzīves daļu pavadīja nevis fermā, bet gan nocietinātos fortos, turklāt katrs amerikāņu fermeris un visi viņa ģimenes locekļi, ieskaitot bērnus, nepārtraukti līdzī nēsāja ieroci un nenolika to, pat strādājot uz lauka, jo jebkurā brīdī varēja rasties nepieciešamība

²⁵ *Amerikas Savienoto Konstitūcija. Ar paskaidrojumiem.* ASV Informācijas centra izdevums.

šaut. Tāpēc arī ir saprotama no tiem laikiem pārmantotā tradīcija, kas vēlāk noformējās likumīgās tiesībās katram ASV pilsonim glabāt un nēsāt ieročus, ko garantē ASV Konstitūcijas 2. labojums.²⁶ Amerikāņu vēsturnieks Džeimss Akstels (*Axtell*), apsverot iespēju, ka indiāņu uzbrukumu nebūtu bijis, ir secinājis, ka tādā gadījumā amerikāņi nebūtu apguvuši partizāņu cīņas mākslu un vispār nebūtu instinktīvi modri. Pēc Akstela domām, diez vai amerikāņi²⁷, izmantojot tikai tradicionālās kaujas taktikas metodes, Neatkarības karā būtu uzvarējuši daudz lielāko britu armiju.

Tā kā kļuva skaidrs, ka centieni saglabāt zemes indiāņu cilšu īpašumā ir nonākuši acīm redzamā pretrunā ar balto iedzīvotāju ekspansijas tieksmēm un šo pretrunu ar līgumu palīdzību nav iespējams noregulēt, ASV valdības politika indiāņu jautājumā mainījās. 19. gadsimta 20. gados par ASV prezidentu kļuva Endrū Džeksons, kurš bija pārliecināts, ka indiāņu ciltis nevar uzskatīt par suverēnām nācijām, tāpēc vienīgā pareizā pieeja, pēc prezidenta domām, bija ļaut indiāņiem izvēlēties – vai nu kļūt par fermeriem un līdz ar to iekļauties amerikāņu sabiedrībā, pakļaujot sevi asimilācijai, ko Džeksons tāpat uzskatīja par neizbēgamu. Pēc prezidenta domām, indiāņi agri vai vēl ir nolēmti kļūt par civilizācijas upuriem vai arī pamest savas zemes un labprātīgi doties uz rietumiem aiz Misisipi upes, kur vēl nebija balto iedzīvotāju, un tur censties saglabāt savu tradicionālo dzīvesveidu un cilšu kopību.²⁸ ASV valdība garantēja izveidot īpašu indiāņu teritoriju (tagadējie Oklahomas, Kansasas un Nebraskas štats) aiz Misisipi upes, kurā baltajiem būtu aizliegts apmesties. Vairākas indiāņu ciltis pārdeva savas zemes un labprātīgi devās uz indiāņu teritoriju, taču piecas salīdzinoši lielas ciltis, kuras tika nodēvētas par “Piecām civilizētajām ciltīm”²⁹, izteica

²⁶ Ibidem.

²⁷ James Axtell. *Colonial America without the Indians: Counterfactual Reflections*. John. R. M. Wilson (ed.). *The Forging the American Character...*, p. 12.

²⁸ Наргис Романова. *Реформы Эндрю Джексона*. Москва, 1988, с. 155.

²⁹ Boyer et al. *The Enduring Vision...*, p. 122.

vēlēšanos palikt savā vecajā dzīvesvietā Dienvidos un dzīvot kopā ar baltajiem. Visveiksmīgāk balto cilvēku dzīvesveidu uzsāka lielākā no šīm ciltīm – čiroki, kuri pārņēma amerikāņu zemkopības metodes, veidoja fermas un pat sāka izmantot melno vergu darbaspēku, daļa čiroku pārgāja kristīgajā ticībā un bieži slēdza laulības ar baltajiem. Vairākums mūsdienu ASV metisu ir čiroku un balto pēcnācēji. Tomēr vairāku Dienvidu štatu likumdevēji, pakļaujoties balto fermeru un plantatoru spiedienam, kuri ļoti kāroja iegūt indiāņu zemes, sāka revidēt Federālās valdības noslēgtos līgumus ar piecām civilizētajām ciltīm, demonstratīvi pārkāpjot štatiem dotās pilnvaras. 1830. gadā Dienvidu štati ar prezidenta Džeksona atbalstu iesniedza ASV Kongresā Indiāņu pārvietošanas likumu (*Indian Removal Act*), kuru pēc ilgām debatēm un ar asu Ziemeļu štatu pretestību tomēr pieņēma ar trīs balsu pārkumu. Indiāņu pārvietošanas likums paredzēja, ka visi indiāņi ir jāpārvieto aiz Misisipi upes, ja nepieciešams, ar spēku, protams, paredzot arī naudas līdzekļus dzīves uzsākšanai jaunajā vietā.

Vairākas ciltis pārvietošanas līgumus parakstīja un pārcēlās, turpretī čiroku cilts izdarīja kaut ko līdz tam nebijušu, radot precedentu, ko vēlāk izmantos daudzas indiāņu ciltis, – čiroki iesūdzēja Džordžijas štatu ASV Augstākajā Tiesā un šajos procesos uzvarēja. Augstākās Tiesas tiesnesis Džordžs Māršals spriedumā paziņoja, ka štats nevar piespiest čirokus pret viņu gribu atdot savas zemes, bet deklarēja, ka čiroki cilti nevar uzskatīt par suverēnu valsti vai ārvalstnieku nāciju, bet tā ir vietējā atkarīgā nācija, kas atrodas ASV aizgādniecībā.³⁰ Šī pēdējā sprieduma daļa bija būtiska, jo turpmāk atbilstoši Augstākās Tiesas slēdzienam arī uz visām pārējām indiāņu ciltīm tika attiecināts vietējās atkarīgās nācijas statuss, kas faktiski ļāva ASV valdībai diezgan brīvi rīkoties, pamatojot savu rīcību ar rūpēm par indiāņiem. To izmantoja arī prezidents Endrū Džeksons un pretēji tiesas lēmumam uzsāka kriku, čikasu un visbeidzot arī čiroku piespiedu pārvietošanu uz Oklahomu (čiroku valodā ‘sarkanais cilvēks’).

³⁰ Ibidem.

Visdramatiskākā epizode šīs politikas realizācijas laikā bija 20 000 čiroku pārgājiens uz Oklahomu 7000 ASV armijas karavīru pavadībā. ASV vēsturē šis notikums ir pazīstams ar nosaukumu “Asaru ceļš”, jo tā laikā apmēram ceturtdaļa³¹ (pēc čiroku vēsturnieka Meiera (*William Meyer*) jeb Saniknotā Lāča domām, puse)³² čiroku mira. Asaru ceļš, pēc amerikāņu vēsturnieku vērtējuma, ir viena no visapkaunojošākajām lappusēm ASV vēsturē, kam netiek meklēti nekādi attaisnojumi. Vairākas indiāņu ciltis pārvietošanai pretojās, izvēloties karu – zināmākais ir seminolu karš ar ASV valdības karaspēku Floridā virsaiša Oceolas (*Osceola, Billy Powell, 1804–1838*) vadībā. Otrais seminolu karš ilga septiņus gadus, līdz beidzot ASV valdība atļāva daļai seminolu palikt Floridā un izveidoja tur trīs rezervātus, kas tur pastāv arī mūsdienās. Daļēji civilizācijas vilni izdevās apturēt arī irokēziem. Pēc indiāņu pārvietošanas pabeigšanas ASV valdība visu zemi uz rietumiem no 95. meridiāna (izņemot Arkanzasu, Misūri un Luiziānu) pasludināja par indiāņu teritoriju, kurā baltajiem bija aizliegts apmesties un tirgoties bez indiāņu piekrišanas. Taču, kad 1848. gadā Kalifornijā tika atrasts zelts, balto iedzīvotāju plūsmu uz rietumiem vairs nebija iespējams apturēt. Vēsturnieks Dī Brauns (*Dorris Alexander “Dee” Brown*) izveidojušos situāciju ir novērtējis kā nekontrolējamu, jo pat pa 95. meridiānu izvietotie ASV armijas karavīru posteņi pret tik masveidīgu spiedienu bija bezspēcīgi un visi likumi pārstāja darboties.³³ Vēsturnieks Daniels Būrstins balto un Amerikas pamatiedzīvotāju attiecības skaidrojis ar mehānikas likumu līdzību. Viņš raksta, ka 19. gadsimta ASV “skaidri bija vērojams viens no gigantiskākajiem vēstures konfliktiem, kad milzīgs dinamisks spēks satikās ar masu, kas ilgstoši bija atradusies nekustīgā miera stāvoklī. Šādā sadursmē no divām iespējām varēja

³¹ Ibidem.

³² Уильям Мейер. *Коренные американцы. Новое движение сопротивления индейцев*. Москва: Прогресс, 1974, с. 12.

³³ Ди Браун. *Схороните мое сердце у Вундед-Ни. История американского Запада, рассказанная индейцами*. Москва, 1984, с. 31.

realizēties tikai viena – dinamikas izsīkums vai nekustīgās masas pār-bīde.”³⁴ Pēc Dī Brauna aprēķiniem, ap 19. gadsimta 60. gadiem apmēram 300 000 indiāņus no divām pusēm, gan no austrumu, gan no Klusā okeāna piekrastes puses, spieda apmēram 30 miljoni balto, kā rezultāts bija savstarpējas sadursmes un arī cīņas starp pašiem indiāņiem, jo vidienes līdzenumu indiāņi nelabprāt gribēja savā zemē redzēt ienācējus no pārvietotajām ciltīm.³⁵

Izvērtējot šādu notikumu attīstību, ASV valdība pieņēma lēmumu veidot īpašus indiāņu rezervātus visā ASV teritorijā, it īpaši Vidējos Rietumos, t. i., izkaisītas ierobežotas teritorijas, parasti lauksaimniecībai nepiemērotos apvidos, lai šīs teritorijas baltajiem nebūtu vilinošas. Rezervātu zemi valdība garantēja neaplikt ar nodokļiem, bet indiāņus pilnīgi apgādāt, diemžēl tādējādi padarot viņus atkarīgus no federālās valdības atbalsta. Indiāņu ciltis rezervātu politiku nepieņēma galvenokārt viena iemesla dēļ. Dzīvojot rezervātā, indiāņi būtu spiesti atteikties no tradicionāla dzīvesveida, viņi vairs nevarētu klejot lielās platībās, gano bizonus, medījot un zvejojot, bet būtu spiesti dīki dzīvot rezervātā valsts apgādībā, turklāt indiāņiem bija liegts bez atļaujas atstāt rezervāta teritoriju. Tādējādi pamatiedzīvotāju kultūra un identitāte tiktu piespiedu kārtā mainīta, un būtībā viņi vairs nebūtu indiāņi, lai arī rezervāti garantētu viņu etnisko saglabāšanu. Tāpēc arī nereti vēstures literatūrā minēto ASV valdības politiku dēvē par genocīdu. Gandrīz visas indiāņu ciltis valdības politikai pretojās ar militāru spēku. Laika posms no 1866. līdz 1886. gadam, kad norisinājās rezervātu veidošana, bija vissīvākais indiāņu pretošanās cīņu laiks, kad indiāņu kari ar valdības karaspēku sekoja cits citam. Tieši notikumi no 1866. līdz 1886. gadam izmantoti amerikāņu westernos un filmās par indiāņiem un tiek atspoguļoti daiļliteratūrā, jo šie gadi ASV vēsturē ir tik iespaidīga dramatisma un varonības pārpilni, kam līdzvērtīgus šajā aspektā būtu grūti atrast.

³⁴ Бурстин. *Американцы: Колониальный опыт*, с. 74.

³⁵ Браун. *Схороните мое сердце...*, с. 33.

Ar īpašu kareivīgumu izcēlās Lielo lūdzenumu indiāņi dakoti jeb siu (vienīgie, kuri nēsā krāšņo lokveida galvasrotu no ērgļu astes spalvām, kas baltajiem asociējas ar visu indiāņu apģērbu), kuri izcīnīja slavenāko uzvaru indiāņu pretošanās kustības vēsturē, 1876. gadā nogalinot leģendāro ASV armijas ģenerāli indiāņu biedu Džordžu Kasteru (*George Custer*, 1839–1876) un iznīcinot visu viņa vadīto armijas vienību pie Mazās Bighornas (*Little Bighorn*) upes. Ap 1886. gadu rezervātu veidošanās bija pabeigta, un līdz ar to beidzās arī indiāņu karu laiks. ASV teritorijā bija palikuši tikai 200 000 pamatiedzīvotāju. Lai gan ASV valdība 1887. gadā vēl sāka īstenot Dosa aktu (*Dawes Act; General Allotment Act*), kas bija virzīts uz cilšu struktūras un kopīpašuma formas likvidēšanu, paredzot rezervātu zemes sadalīšanu indiāņiem privātpašumā un piedāvājot pamatiedzīvotājiem ASV pilsonību. Īstenojot Dosa aktu, tika sadalīta apmēram puse, t. i., 90 miljoni akru³⁶ (akrs = 0,4 ha) rezervātu zemes, un tradicionālo indiāņu organizācijas formu pastāvēšana bija nopietni apdraudēta, turklāt liela daļa zemju, apejot likumu, nonāca balto īpašumā. Redzot šādu situācijas attīstību, amerikāņu sabiedrības aprindas un politiķi sāka apzināties, ka pamatiedzīvotāju unikālā kultūra un indiāņi var izzust pavisam, tāpēc 20. gadsimtā sākās pakāpeniska indiāņu pozīciju nostiprināšanas politika. Pirmkārt, ņemot vērā indiāņu brīvprātīgo piedalīšanos Pirmajā pasaules karā, ASV Kongress 1924. gadā deva visiem indiāņiem tiesības uz ASV pilsonību.³⁷ Otrkārt, kad par valdības pilnvaroto indiāņu lietās kļuva Džons Koljērs (*Collier*), viņš ar prezidenta Franklina Rūzvelta (*Roosevelt*) atbalstu panāca, ka ASV Kongress 1934. gadā pieņēma Indiāņu reorganizācijas likumu (*Indian Reorganization Act; arī Wheeler-Howard Act*)³⁸, kas ne tikai pārtrauca cilšu zemju izpārdošanas politiku, bet arī paredzēja tiesības ciltīm atgūt nelikumīgi pārdotās zemes, tādējādi ievērojami paplašinot rezervātu teritorijas. Tomēr Koljēra

³⁶ Мейер. *Коренные американцы...*, с. 15.

³⁷ Daniels. *Coming to America...*, p. 114.

³⁸ Likuma oficiālā publikācija: <http://legisworks.org/congress/73/publaw-383.pdf>

priekšlikums piešķirt ciltīm plašas pašpārvaldes tiesības, kā arī Koljēra izstrādātā tradicionālā cilšu dzīvesveida atjaunošanas programma Kongresa atbalstu neguva, jo tika uzskatīts, ka šīs Koljēra idejas ir tikai nostalgiski romantisks mēģinājums pagriezt atpakaļ laiku.³⁹ Pēc Otrā pasaules kara, Koljēram atstājot amatu valdībā, indiāņu rezervāti sāka nīkuļot, nesaņemot pietiekami lielu valdības finansiālo atbalstu, indiāņiem tikpat kā nebija iespēju strādāt algotu darbu, bērnu izglītošana un garantētā bezmaksas medicīniskā aprūpe rezervātos bija zemākā līmenī nekā valstī kopumā. Tāpēc 20. gadsimta 50. gados ASV Kongress pasludināja terminācijas un relokācijas politiku indiāņu jautājuma risināšanā. Jaunā politika balstījās uz ideju, ka indiāņiem uz līdzvērtīgiem noteikumiem jāiekļaujas sabiedrības dzīvē, pakāpeniski jāatstāj atpalikušie rezervāti un ar valdības finansiālu atbalstu jāpārceļas uz dzīvi pilsētās, kur viņiem tiktu nodrošinātas darba iespējas. Rezervātus bija paredzēts pakāpeniski slēgt, bet līdz to galīgai likvidēšanai tiktu pārtraukta federālā jurisdikcija pār rezervācijām, apturot valdības dotācijas un nododot to uzturēšanu tikai štatu pārziņā. Šķita, ka, nesaņemot valdības atbalstu, indiāņi labprātīgi atstās rezervātus. Taču no gandrīz 300 rezervātiem izdevās likvidēt tikai septiņus, bet uz pilsētām pārcēlās 60 000 indiāņu (aptuveni divdesmitā daļa no kopskaita)⁴⁰, savukārt pārējie uzsāka pretošanos terminācijas politikas realizācijai, jo to vērtēja kā cilšu zemju atņemšanas mēģinājumu, kuras saglabāšanu cilts īpašumā indiāņi uzskatīja par savu misiju. Vēsturnieks Daniels Rodžers ir atzinis, ka valdība kārtējo reizi piedāvāja indiāņiem izdarīt “kulturālu pašnāvību”⁴¹, jo terminācijas politikas sekas būtu ne tikai cilšu dzīvesveida maiņa, bet arī asimilācijas draudi. Prezidenta Džona Kenedija (*Kennedy*) administrācijas laikā indiāņu pretestība nedaudz mazinājās, jo prezidenta vadībā tika izveidota speciāla komisija indiāņu dzīves apstākļu optimizēšanai, un rezervātos sāka celt rūpnīcas, bet diemžēl indiāņi zemās

³⁹ Нэни. *Современное положение...*, с. 180.

⁴⁰ Мейер. *Коренные американцы...*, с. 21.

⁴¹ Daniels. *Coming to America...*, p. 105.

darba kvalifikācijas dēļ nespēja vieni paši nodrošināt reālu rūpniecību, tāpēc bija jāpieņem darbā arī citi strādnieki, kam indiāņi negribēja piekrist.⁴² 20. gadsimta 60. gados kareivīgākās indiāņu organizācijas veica pat vairākus terora aktus, ieņemot gan Alkatrasas salu Sanfrancisko licī, gan Indiāņu lietu biroja ēku Vašingtonā.⁴³ Indiāņu teroristu līderis Rasels Minks tika nodots tiesai 37 reizes. Lielākā daļa pamatiedzīvotāju gan šādas akcijas neatbalstīja, taču tām bija pozitīvi rezultāti. Pirmkārt, 1968. gadā indiāņi panāca tiesības tikt dēvētiem par Amerikas pamatiedzīvotājiem.⁴⁴ Otrkārt, 1970. gadā ASV prezidents Ričards Niksons (*Nixon*) atcēla piespiedu terminācijas politiku. Treškārt, 1974. gadā tika pieņemts likums, kas atjaunoja federālās valdības finansiālo atbalstu rezervātiem, atjaunoja ciltis kā indiāņu organizācijas pamatformas tiesības un piešķīra ciltīm prasītās pašpārvaldes tiesības rezervātu teritorijā, kas nozīmēja, ka indiāņu ciltis ieguva juridiskas personas statusu ar visām no tā izrietošajām sekām.⁴⁵ Šis likums ir spēkā arī mūsdienās. Pēdējo mēģinājumu likvidēt rezervātus centās īstenot prezidents Ronalds Reigans, kuram bija apnicis kā ASV prezidentam pildīt t. s. Lielā baltā tēva lomu, tāpēc viņa administrācija vēlreiz samazināja valdības dotācijas rezervātiem, dažās pat atslēdza dzeramā ūdens padevi, taču prezidents šos pasākumus bija spiests atsaukt.⁴⁶

Indiāņu turēšanos pie rezervātiem un centienus tos saglabāt, lai gan dzīves līmenis tur bija salīdzinoši zemāks nekā ASV kopumā, indiāņu vēsturnieki nereti skaidro ar nostalgisku tieksmi pēc mājas izjūtas un iespēju norobežoties no apkārtējās pasaules. Pēc indiāņu vēsturnieces Nensijas Lurijas (*Nancy Lurie*) vērtējuma, 20. gadsimta otrajā pusē indiāņu pamatproblēma bija izvēle – vai nu dzīve rezervātā, bet zems

⁴² Нени. *Современное положение...*, с. 183.

⁴³ Boyer et al. *The Enduring Vision...*, p. 420.

⁴⁴ Ibidem, p. 398.

⁴⁵ Ibidem, p. 420.

⁴⁶ *Дайте мне стать свободным человеком. Документальная история индейского сопротивления.* Москва, 1984, с. 4.

dzīves līmenis, vai dzīve ārpus rezervāta un atpalcības pārvarēšana, bet toties asimilācijas draudi.⁴⁷ Pēdējo desmitgažu laikā situācija gan vairs nav tik bezcerīga un indiāņi vairs neatrodas tādas dilemmas priekšā. Valdība ir piedāvājusi pamatiedzīvotājiem dažādas iespējas, kā savienot dzīvi rezervātā un ārpus tā, lai izvairītos no asimilācijas draudiem un paaugstinātu savu dzīves standartu. Aptuveni puse ASV pamatiedzīvotāju pastāvīgi dzīvo vairāk nekā 200 rezervātos, bet liela daļa indiāņu strādā vai mācās pilsētās un rezervātos pavada tikai daļu laika.⁴⁸ Turklāt, tā kā vairākkārt pamatiedzīvotājiem izdevies panākt valdības piekāpšanos savām prasībām, augusi viņu pašapziņa un lepnums par savu tautu, arvien aktīvāk un prasmīgāk indiāņi izmanto savas tiesības, spēj atrast papildu ienākumu avotus – rezervātos paaugstinās dzīves līmenis un strauji pieaug iedzīvotāju skaits. Izglītotāko pamatiedzīvotāju vadībā ciltis uzsāka veselu tiesas procesu sēriju, lai atgūtu savas senās zemes. Šajos procesos indiāņu interesēs sāka izmantot vecos zemes pirkšanas–pārdošanas līgumus. Ja līguma tekstā bija iespējams atrast un pierādīt kādu nelikumību, kas pieļauta līguma slēgšanas laikā, indiāņu ciltis tiesā pret ASV varēja uzvarēt. Parasti tika meklēti apmāna, piespiešanas, juridisku kļūdu vai nepietiekamas kompensācijas fakti.

Dažu indiāņu cilšu uzvara tiesas procesos ir konstatējama jau kopš 20. gadsimta 50. gadiem, tomēr par piemēru pirmajām nozīmīgākajām indiāņu uzvarām prasti tiek minēti divi gadījumi. Pirmkārt, 1971. gads, kad Aļaskas pamatiedzīvotāji atguva 40 miljonus akru un vēl vienu miljonu ASV dolāru kā kompensāciju par zaudējumiem, kas radušies, ilgstoši neizmantojot atņemto zemi un turienes derīgos izrakteņus.⁴⁹ Otrkārt, 1975. gads, kad Menas ciltis ieguva 40 miljonus ASV dolāru kompensāciju par 41 miljonu hektāru zemes un atguva aptuveni 120 000 hektāru zemes, pamatojoties uz par netaisnīgu atzītā 1790. gada līguma

⁴⁷ Ни. *Современное положение*, с. 192.

⁴⁸ Dinnerstein et al. *Natives and Strangers...*, p. 257.

⁴⁹ Мейер. *Коренные американцы...*, с. 45.

pamata.⁵⁰ Savukārt viens no ilgākajiem tiesāšanās gadījumiem bija par dakotu jeb siu ar derīgajiem izrakteņiem un zeltu bagāto zemi. Šajā tiesas procesā sākotnēji bija grūti atrast nelikumības līgumos, arī samaksa 43 miljoni ASV dolāru par 360 000 hektāru zemes, kas bija fiksēta 1877. gada līgumā, tiesai šķita pietiekama, tāpēc 1942. gadā dakotu cilts prasība tika noraidīta. 1974. gadā dakoti iesniedza atkārtotu prasību tiesā par 7,3 miljonu akru zemes atdošanu ciltij, bet, tā kā ar rūpniecības kompleksiem apbūvēto zemi nebija iespējams atdot, tiesa dakotiem piedāvāja 17 miljonu ASV dolāru kompensāciju, no kuras cilts atteicās.⁵¹ 1978. gadā dakoti vēlreiz vērsās tiesā, šoreiz savu prasību pamatojot ar ASV Konstitūcijas 5. labojuma pārkāpumu, kurš paredz, ka privātīpašumu nevar atņemt un izmantot bez godīgas kompensācijas⁵², turklāt cilts advokāti bija atraduši pārkāpumu 1877. gada līgumā, jo to bija parakstījuši tikai 10 % cilts vīriešu nepieciešamo 75 % vietā. 1982. gadā Augstākā Tiesa lietas izskatīšanu pabeidza, nolēmot, ka zemes pirkšana ir bijusi netaisnīga, un dakotu jeb siu cilts saņēma 105 miljonu ASV dolāru kompensāciju.⁵³

ASV pamatiedzīvotāju panākumu iedvesmoti, pēdējos gados viņu tiesāšanās paraugam ar labām sekmēm sākuši sekot arī Kanādas indiāņi. ASV pamatiedzīvotāji mūsdienās ir iemācījušies izmantot arī citas iespējas, ko viņiem dod cilts statuss un kopīpašuma tiesības uz zemi, lai gan jāatzīst, ka pieminētās tiesības ir grūti definējamas, jo ir pārāk komplicētas un tāpēc arī paver plašu darbības lauku juristiem, izskatot gan cilšu un valsts, gan cilšu un štatu strīdus, jo pušu kompetences robežas ir grūti nosakāmas. Piemēram, nereti problemātiska ir cilšu kopīpašuma, t. i., rezervāta zemes, kas parasti ir plašas (navahu rezervāta platība ir 24 000 kvadrātkilometru), privātīpašuma tiesību

⁵⁰ Boyer et al. *The Enduring Vision...*, p. 420; Deivids Mērdoks. *Ziemeļamerikas indiāņi*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1997, 63. lpp.

⁵¹ Уошборн. *Права Американских индейцев*.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem.

un ASV pilsoņu pārvietošanās brīvības noregulēšana. ASV pilsoņi un tūristi, pārvietojoties valsts teritorijā, ir spiesti šķērsot un arī uzturēties rezervātā, tāpēc šādas iespējamības ir speciāli atrunātas vai nu līgumos, vai arī ASV Kongresa rezolūcijās. Piemēram, rezervāta teritorijā atbilstoši ASV valdības lēmumiem visu nosaka cilts padome un virsaitis, tiesu spriež cilts tiesa, bet kārtību nodrošina cilts policija. Indiāni par pārkāpumu rezervāta teritorijā var arestēt tikai vietējā indiāņu policija, štata policistiem šādu tiesību nav, tomēr, tā kā gandrīz visi pamatiedzīvotāji mūsdienās ir arī ASV pilsoņi, FIB aģentu darbība rezervātā ir atļauta. Vispār šis fakts, ka indiāņi parasti ir ASV pilsoņi un arī cilts piederīgie, sarežģī situāciju gadījumos, kad ASV pilsoņa tiesības nonāk pretrunā ar ciltij piederīgā tiesībām un pienākumiem.

Lai raksturotu minēto iespējamību, indiāņu vēsturnieks Vašborns ir analizējis ASV plaši pazīstamo 1978. gada tiesas prāvu, kad pueblo cilts sieviete iesūdzēja Augstākajā Tiesā savu cilti, jo cilts padome atteicās viņas bērņus reģistrēt par pueblo cilts indiāņiem, pamatojot atteikumu ar faktu, ka šīs sievietes vīrs nebija pueblo cilts piederīgais, jo pēc cilts likumiem bērņus reģistrēt ir tiesības tikai viņu tēvam. ASV Augstākā Tiesa lēma – kaut arī ir pārkāptas šīs sievietes kā ASV pilsones tiesības, t. i., vīrieša un sievietes tiesību vienlīdzība, tomēr šajā konkrētajā gadījumā par primāriem tika atzīti cilts likumi, kas diemžēl pieļauj sievietes diskrimināciju.⁵⁴ Tātad indiāņi, lai arī ir ASV pilsoņi, savās tiesībās atrodas specifiskā izņēmuma situācijā. Cilts tiesas ir viena no institūcijām, kas šādu lietu kārtību apstiprina. Cilts tiesu tiesneši parasti ir virsaiši vai kāda cita labi izglītota persona, kura ir pabeigusi ASV Tieslietu departamenta organizētos kursus un kuru ir apstiprinājusi cilts padome. Indiāņu tiesas gan neizskata krimināllietas, bet pārsvarā nodarbojas ar civilprasību vai administratīvu pārkāpumu izskatīšanu. Baltie ASV pilsoņi, kuri ir saņēmuši sodu cilts tiesās, visai bieži pārsūdz cilts tiesu spriedumus. Sūdzību izskatīšanas rezultāti šādos

⁵⁴ Ibidem.

gadījumos ir dažādi. Pēc vienas no šādām sūdzībām ASV Augstākā Tiesa pieņēma lēmumu, kas kļuva saistošs un tiek izmantots par pamatu komplicētu valsts un cilts savstarpējo attiecību kārtošanas gadījumos. Augstākā Tiesa nolēma, ka indiāņu cilšu suverenitāte izriet no ASV Kongresa lēmumiem un tātad ir no tā atkarīga, tāpēc Kongress var lemt par cilšu suverenitātes robežām.⁵⁵ Atbilstoši minētajam lēmumam kļūst skaidrs, ka ne cilts padomes kompetence, ne rezervātu teritorijas neaizskaramība nav tik plaša, lai tiktu salīdzināta ar valsti valstī, kā nereti to mēģina atspoguļot literatūrā, jo cilšu suverenitātei ir jābūt saskaņotai ar ASV likumiem. Šāda likumu un tiesību saskaņošana arī notiek. Piemēram, 1990. gadā tika pieņemts likums, kas sakārtoja cilšu attiecības ar pētniekiem, t. i., arheologiem, etnogrāfiem un zinātniskiem institūtiem, paredzot, ka jebkāda zinātniskā izpēte, īpaši apbedījumos ciltij piederošā teritorijā var notikt tikai ar cilts padomes atļauju.⁵⁶ Savukārt 1988. gadā ASV Kongress izdeva likumu, kas nosaka indiāņu cilts tiesības kā kopīpašumu atvērt spēļu kazino rezervātu teritorijās ar nodokļu atvieglojumiem, tādā veidā veicinot tūristu pieplūdumu, papildu ienākumu iegūšanas iespējas cilts vajadzībām, kā arī jaunas darba vietas. Šo iespēju pamatiedzīvotāji izmanto veiksmīgi, indiāņu kazino ir atvērušas 95 ciltis 33 ASV štatos⁵⁷, no kuriem pazīstamākais atrodas Konektikutā un pieder 318 cilvēku lielajai pekotu ciltij, kas gada laikā ir guvusi 800 miljonu dolāru lielu ienākumu.⁵⁸ Līdzās jau pieminētajam pašpārvaldes, kopīpašuma tiesībām un nodokļu atvieglojumiem indiāņi ir ieguvuši īpašas medību un zvejošanas atļaujas, kas ir liegtas citiem amerikāņiem, kā arī tiesības uz derīgajiem izraktniem savās zemēs. ASV ir spēkā un veiksmīgi darbojas īpašas valdības finansētas programmas, kas paredz finansiālus atvieglojumus pamatiedzīvotājiem

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Dinnerstein et al. *Natives and Strangers...*, p. 334.

⁵⁷ Mērdoks. *Ziemeļamerikas indiāņi*, 63. lpp.

⁵⁸ Dinnerstein et al. *Natives and Strangers...*, p. 333.

medicīniskās aprūpes un izglītības jomā.⁵⁹ ASV indiāņiem ir dotas iespējas iegūt pat bezmaksas augstāko izglītību. Visas minētās priekšrocības var izmantot, ja persona var pierādīt tikai vienu – savu piederību Amerikas pamatiedzīvotājiem.

Interesanti, ka pārējie ASV iedzīvotāji vienas etniskās grupas tiesību izvirzīšanu pozitīvā izņēmuma stāvoklī neuzskata par citu etnisko grupu diskrimināciju vai cilvēktiesību pārkāpumiem un nepieprasa sev līdzīgas tiesības ar pamatiedzīvotājiem, jo sabiedrībai ir saprotams, ka Amerika ir indiāņu dzimtene un vienīgā vieta, kur dzīvot un saglabāt savu tautu. Turpretī visām pārējām amerikāņu nāciju veidojošām etniskām grupām, lai arī nereti skaitliski mazākām par pamatiedzīvotājiem, tomēr kaut kur ir etniskā dzimtene vai pat daudzmiljonu valsts, kas nodrošina šīs tautas pastāvēšanu un uzplaukumu. Tāpēc ASV iedzīvotāji neiebilst valsts pozitīvās diskriminācijas politikai, bet respektē to, izprotot, ka iebrāucēji ilgstoši pakļāvuši pamatiedzīvotājus iznīcībai, tāpēc indiāņi pelnījuši zināmas priekšrocības, lai pavisam neizzustu savā zemē, kurā ir dota iespēja dzīvot arī iebrāucējiem. Savas vainas atzīšana un centieni to izpirkt, šķiet, ir ne tikai lielas, bet arī dziļas nācijas pazīme. Diemžēl ne visas pasaules lielās nācijas ir dziļas.

Amerikāņu vēsturnieks Džeimss Akstels savukārt piedāvā arī pamatos mainīt pieeju Amerikas pamatiedzīvotāju vēstures pētniecībai. Indiāņi ASV vēstures kontekstā ilgstoši ir vērtēti no upuru un varonīgās pretestības analīzes skatpunkta vai arī neskaitāmas reizes atkārtojot sen zināmus indiāņu valodu izmantošanas piemērus amerikāņu angļu valodā, kaut vai 27 ASV štatu nosaukumos, vārdu “jenkijs” un “O. K.” izcelsmē⁶⁰, vai spiegu romāniem līdzīgajā viena vēstures fakta akcentēšanā par Navaho indiāņu un viņu valodas izmantošanu šifrētu ziņojumu pārraidīšanā Otrā pasaules kara laikā Klusā okeāna kauju

⁵⁹ Уошборн. *Права Американских индейцев.*

⁶⁰ Ronald Takaki. *A Different Mirror. Conflict and Consensus in American History.* New York, 1997, p. 565.

rajonos, kas pilnīgi samulsināja japāņus.⁶¹ Šādi fakti ir interesanti, taču Akstels piedāvā indiāņu vēsturi pētīt nevis kā eksotisku elementu, bet gan kā vienu no ASV vēstures principiāliem determinantiem, iekļaujot to visas ASV vēstures attīstības analīzē, bez kura klātbūtnes ASV attīstība, iespējams, būtu veidojusies pavisam citādi.⁶²

THE POLICY OF THE UNITED STATES OF AMERICA IN RESPECT OF THE NATIVE AMERICANS

Summary

There are 2,3 million Native Americans in the United States. In the late 19th century, this figure was only 200 000, but before the colonisation – approximately 7 million. These figures are too different and demand explanations. The article is devoted to the history of Native American Peoples since the 16th century till the end of the 20th century and to changes of the United States policy towards Native Americans in the above-mentioned period. The author has made an attempt to explain the character of this policy and the reasons for changes. The article deals with the treaties between the United States and Indian tribes, Indian Removal policy, policy of Reservations and Indian Resistance, policy of relocation and termination as well as US federal aid programmes for Native Americans.

⁶¹ Boyer et al. *Enduring Vision...*, p. 355.

⁶² James Axtell. *Colonial America without the Indians...*, p. 2.

III.

RIETUMEIROPAS IEKŠPOLITIKAS UN SOCIĀLĀS VĒSTURES ASPEKTI

LAIKS ATTEIKTIES NO KĀDAS TRADĪCIJAS FRANČU REVOLŪCIJAS NOSAUKUMĀ¹

Varbūt beidzot ir pienācis laiks Franču revolūcijas nosaukumā izmantot tās īsto apzīmējumu un atteikties no latviešu valodā masu informācijas līdzekļos un diemžēl arī vēsturnieku publikācijās un izteikumos plaši izmantotā tradicionālā, bet oriģinālam neatbilstošā un tātad nepareizā vārdu savirkņējuma “Lielā franču revolūcija”? Franču vēsturnieku darbos, lai arī kādu vēstures skolu vai politisko uzskatu sistēmu viņi pārstāvētu, šis nozīmīgais notikums Francijas moderno laiku vēsturē tiek saukts par *révolution française* un nekā citādi. Pat franču valodas nepratējam ir saprotams, ka nevienu no abiem vārdiem franču valodā revolūcijas nosaukumā nevar tulkot ne ‘liels’, ne arī ‘varens’. Savukārt angļu valodā revolūcijas nosaukumā tiek lietots korektais tulkojums *The French Revolution*, kura būtība un jēga atbilst franču valodas oriģinālam. No kurienes latviešiem šī lielummānija un vēlme būt atšķirīgiem un oriģināliem nosaukuma izgudrošanā, bet varbūt tam ir bijusi kāda dziļāka jēga? Uz šiem jautājumiem rakstā tiks sniegta atbilde.

Ir jāsāk ar to, ka latviešu vēsturnieki nav bijuši oriģināli nosaukuma “Lielā franču revolūcija” radīšanā, bet vienkārši pārņēmuši pieredzi, savukārt jaunradītā nosaukuma lietošanai ir bijusi dziļa politiska un ideoloģiska jēga, kurai pamats mūsdienā Latvijā, kā raksta autore uzdrīkstas cerēt un arī vēlēties, ir zudis, bet saglabājies ir vienkārši ieradums.

Franču revolūcijas pētniecības vēsture nopietni aizsākās tikai 1889. gadā, kad par godu revolūcijas simtgadei Sorbonnā tika dibināta Franču revolūcijas vēstures katedra, kuras vadībā nonāca kreisais vēsturnieks Alfons Olārs (*Aulard*), kura līdzstrādnieki atbalstīja vadītāja

¹ Pirmo reizi publicēts: *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, 2007, 3. nr., 58.–61. lpp.

politiskos uzskatus. Līdz ar to kopš nostiprināšanās katedrā kreisajiem vēsturniekiem piederēja noteicošais vārds revolūcijas interpretēšanā. Balstoties uz minēto vēsturnieku pētījumiem, Francijas kreisie politiķi un intelektuāļi varēja pasludināt Franču revolūciju par savu tiešo priekšteci, bet sevi – par revolūcijas mantiniekiem, tādējādi popularizējot sabiedrībā uzskatu, ka tikai viņiem pienākas pirmtiesības būt par Franču revolūcijas patiesajiem ideju turpinātājiem. Tomēr – par spīti revolūcijas mantojuma uzurpācijai, Olārs un viņa domubiedri vismaz centās norobežoties no revolūcijas terora.² Taču pēc Pirmā pasaules kara katedras vadība nonāca franču komunistu un prokomunistiski noskaņoto annāļu skolas vēsturnieku rokās, un līdz pat 20. gadsimta 70. gadu vidum, kad komunisti vadību katedrā zaudēja, Francijā revolūcijas interpretācijā dominēja viens viedoklis, kas tika piedāvāts sabiedrībai ne tikai Francijā, bet arī Eiropā. Šie vēsturnieki, no kuriem ievērojamākie bija Albērs Matjē (*Mathiez*) un Albērs Sobuls (*Soboul*), dziļi simpatizēja boļševiku revolūcijai Krievijā un tāpēc uzturēja ciešus kontaktus ar vēsturniekiem Padomju Savienībā.³ Par abu valstu vēsturnieku sadarbības zinātnisko mērķi kļuva iecere pamatot un pierādīt tēzi, ka Oktobra revolūcijas saknes meklējamas Franču revolūcijā, bet sociālisma un boļševisma iedīgļi – jakobiņu diktatūrā. Franču revolūcijas jakobiņu periods tika īpaši izcelts un terors pilnīgi pieņemts, un ar šo precedentu no Franču revolūcijas bija iespējams attaisnot nelikumības un teroru kā valsts pārvaldes formu boļševiku apvērsuma versijā Krievijā.⁴ Savukārt Voltērs un Ruso tika padarīti par Franču revolūcijas tiešajiem idejiskajiem priekštečiem, izveidojot nepārtrauktās pārmantojamības līniju: Ruso–Robespjērs–Ļeņins, tādējādi apgalvojot, ka boļševisms ir izaudzis un barojies no Apgaismības laikmeta un demokrātiskās tradīcijas.⁵

² *The French Revolution. Recent debates and new controversies*. London, 2001, p. 2.

³ *Ibidem*, p. 3.

⁴ Франсуа Фюре. *Прошлое одной иллюзии*. Москва: Ad Marginem, 1998, с. 90–97.

⁵ *Ibidem*, с. 93–98.

Kā raksta Agnese Gaile savā publikācijā par Jana Deividsona izcilo darbu “Voltērs trimdā”, ar Voltēru saistīto melu izplatības cēlonis ir viņa mantojuma nepārskatāmība un apjoms, ko nepieciešamības gadījumā var lietot negodprātīgi un pēc vajadzības.⁶ To pašu var teikt arī par Ruso. Un, visbeidzot, pilnībā tika izstrādāta marksistiskā permanentās revolūcijas teorija, kuras pamatā bija visai dažādu, lielākoties savstarpēji nesaistītu notikumu hronoloģisks izkārtojums, visus šos vēsturiskos notikumus dēvējot par revolūcijām, kur viena revolūcija izauga no otras, tālāk soli pa solim pilnveidojoties. Par sākumu šim procesam tika izvēlētas Nīderlandes neatkarības cīņas, par centru – Franču revolūcija, bet pilnību process sasniedzis boļševiku apvērsumā Krievijā. Teorijas un koncepcijas izveides metode bija visu notikumu salīdzināšana un iespēšana revolūcijas šablonā. Taču spēja teoretizēt un konceptualizēt tīri automātiski jaunradītajai konstrukcijai ne vienmēr ļauj pretendēt ne tikai uz zinātniskumu, bet, kas ir daudz būtiskāk, arī uz patiesību. Kā norādījis franču ievērojamais neokonservatīvais vēsturnieks un nesaudzīgais komunistu annāļu skolas minētās teorijas un tās tēvu kritiķis Fransuā Fjurē, komparatīvais stils vēsturnieku darbos ir ārkārtīgi bīstams, it īpaši salīdzinot notikumus dažādos gadsimtos, jo tas parasti noved pētniekus pie rupjām kļūdām⁷ pārāk lielā kārdinājuma dēļ koncepcijas izveides labā ziedot patiesību, it īpaši gadījumos, ja koncepcija ir izvirzīta kā mērķis. Fransuā Fjurē kategoriski un izvērsti noliedzis pat iespēju salīdzināt Franču revolūciju ar boļševiku apvērsumu.⁸

Atgriežoties pie abu minēto norišu sasaistes pirmsākumiem, jāpieemin arī nosaukumu vienādošana. Tā kā boļševiku apvērsums tika nodēvēts par Lielo (krieviski – *великая*) Oktobra Sociālistisko revolūciju, arī tās priekštecei atbilstoši marksistu redzējumam nosaukumā bija jāizmanto apzīmējums, kas norādītu uz tās varenumu, tātad – Lielā

⁶ Gaile. *Voltēra mierinājums*, 68.–69. lpp.

⁷ Фюре. *Прошлое одной иллюзии*, с. 92–93.

⁸ *Ibidem*.

franču revolūcija. Latviešu valodā nosaukums “Lielā franču revolūcija” tika pārņemts un pārtulkots nevis no franču valodas, kur apzīmētājs, kas nosaukumā norādītu uz notikuma apjomu, tā arī neparādījās, jo franču marksistiem, šķiet, tieksme uz lielummāniju nebija izteikta, bet gan no krievu valodā radītās boļševiku versijas. Starpkaru periodā Latvijā šis krieviskais variants, visticamāk, ieviesās ar ievērojamā moderno laiku vēstures speciālista, Krievijā studējušā vēsturnieka Roberta Vīpera līdzdalību un tā palicis par tradīciju arī mūsdienā Latvijā, kaut gan citi padomju historiogrāfijas relikti vēsturiskajos nosaukumos jau sen ir mainīti atbilstoši oriģinālam, apejot krievu valodu kā starpniekvalodu, vai arī pielāgoti Eiropas tradīcijām. Protams, nevar nepieminēt arī izņēmumus, piemēram, trimdas autorus. Rietumos augusi un izglītību ieguvusi pētniece Vita Matisa savās Francijas politikai un kultūrai veltītajās publikācijās lieto nosaukumu Franču revolūcija.⁹ Izņēmumi ir arī vietējo latviešu vidū. Piemēram, Maira Mora Henrija Kisindžera grāmatas “Diplomātija” veiksmīgajā tulkojumā ne tikai pareizi lieto Franču revolūcijas nosaukumu¹⁰, bet arī ir uzdrīkstējies mainīt vairākus Rietumeiropas vēsturē pazīstamus apzīmējumus, kas ieviesušies latviešu valodā no krievu valodas tulkojumiem un ilgstoši bijuši vienkārši nepareizi.

Marksistu dominante Franču revolūcijas pētniecībā nebija mūžīga. Tās pozīcijas nopietni vājinājās ar Fransuā Fjurē 1978. gada publicēto revolūcijai veltīto pētījumu¹¹, kas radīja ārkārtīgi asu nosodījumu un nepatiku marksistu nometnē, bet totālu sabrukumu marksistiskā interpretācija piedzīvoja revolūcijas divsimtgadei veltītajā konferencē 1989. gadā, kas no piemiņas lasījumu pasākuma pārvērtās dramatiskā vēsturnieku uzskatu cīņā.¹² Fjurē un viņa domubiedri, pirmkārt, pārgrieza annālistu izveidoto “nabassaiti”, kas bija savienojusi Franču revolūciju

⁹ Vita Matisa. Todi vien viņš bija Francijas seja. *Rīgas Laiks*, 2007, 5. nr., 20.–27. lpp.

¹⁰ Kisindžers. *Diplomātija*.

¹¹ François Furet. *Penser la Révolution française*. Paris: Gallimard, 1978.

¹² *The French Revolution. Recent debates and new controversies*, pp. 8–10.

un boļševiku apvērsumu, un tādējādi atdeva Franču revolūcijai tās unikalitāti.¹³ Otrkārt, atņēma komunistiem viņu uzurpētās ekskluzīvās tiesības uz Franču revolūcijas mantojumu un atdeva to franču sabiedrībai. Treškārt, noraidīja annālistu uzstādījumu par ekonomiskās un sociālās vēstures pētniecības prioritāti, atgriežoties pie politiskās un ideju vēstures jeb marksistu izpratnē, – pie virsbūves.¹⁴ Marksistu teorija tika pilnīgi diskreditēta. Pārmaiņas bija tik dramatiskas, ka tās pārsteidza franču sabiedrību. Mūsdienu Francijā no ortodoksālā marksisma Franču revolūcijas interpretācijā vairs nekas nav saglabājies.¹⁵ Ja nu vienīgi Latvijā boļševistiskajā vārdkopā “Lielā franču revolūcija”.

IT IS TIME TO ABANDON SOME TRADITION IN THE NAME OF THE FRENCH REVOLUTION

Summary

The study of the French Revolution by professional historians is hardly a century old. It began with the centennial celebration of 1889, when the Paris City Council awarded its first Chair in the History of the French Revolution at the Sorbonne to Alphonse Aulard. Aulard was a left-wing historian, who denied the Terror during the Revolution, but the next dean of the French Revolutionary studies, Albert Mathiez, influenced by the recent victory of Bolshevism in Russia defended Robespierre and the Terror. Mathiez's influence was great, because of the Society of Robespierist Studies, the organization he founded that published documentary collections, books and most importantly the *Annales* scholarly journal. The *Annales* had established itself as the premier journal of record for French Revolutionary historiography. Mathiez's successors closely followed the master: all combined the Sorbonne's Chair in the

¹³ François Furet. The French Revolution revisited. *The French Revolution. Recent debates*, pp. 71–90.

¹⁴ Keith Michael Baker. The Idea of a Declaration of Rights. *The French Revolution. Recent debates*, p. 91–140.

¹⁵ *The French Revolution. Recent debates*, p. 4.

III. Rietumeiropas iekšpolitikas un sociālās vēstures aspekti

History of the Revolution, and the editorship of the *Annales*, with the commitment to Marxism usually demonstrated by membership in the French Communist Party. Consequently, the academy of French Revolutionary scholars has been dominated by left-wing historians committed to a particular way of seeing the Revolution and to a special set of contemporary political values. Other scholars were isolated and ignored. But no longer. During the past thirty years, there has been a transformation of enormous magnitude in the scholarship on the French Revolution. This change has been marked by the almost total collapse of the orthodox Marxist interpretation, the teachings of Marxists are today, even in France, discredited. It began dramatically with the 1978 publication of Francois Furets “Interpreting the French Revolution”, that meant a return to political theory and intellectual history.

JAUNO LAIKU SABIEDRĪBA UN ALKOHOLS¹

1796. gadā savā darbā “Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimteņa beigās” Garlībs Merķelis rakstīja: “Tiekšanās uz žūpību ir otra vispārēja latviešu tautas pazīme. Jūtīgi uzpurējoties, mātes daļa pasniegto degvīna glāzi ar saviem zīdāmajiem bērniem. Četrpadsmit gadus veci zēni un meitenes dzer degvīnu, nesaraujot ģīmi; un starp vīriem un sievietēm reti atradīsim tādas, kas nepiedzēras kārtīgi katru svētdienu, it sevišķi, kad viņi bijuši pie Dieva galda. Ja viņiem šim nolūkam trūkst naudas, tad vīri nes pārdo labību, sievas savas drēbes.”² Merķelis bija novērojis un secināja, ka latviešu žūpības galvenie iemesli ir smagā, bezcerīgā dzīve un zemais izglītības līmenis un tāpēc alkoholā latvieši meklēja aizmiršanos.³ Vai latviešu dzimtcilvēks ar savu netikumumu bija unikāls un atšķīrās no sava laikabiedra Anglijā, Francijā vai Amerikas Savienotajās Valstīs? Protams, ka ne. Merķeļa aprakstītais 18. gadsimts un vēl 19. gadsimta pirmā puse bija laiks, kad žūpība Eiropā un ASV bija kļuvusi par masveida parādību un sasniegusi jau kritiskus apmērus. Tas nozīmē, ka sabiedrība dzēra ne tikai daudz, bet arī regulāri, ne tikai svētdienās, kā Merķeļa aprakstītie latvieši, turklāt dzeršana bija izplatīta visos sabiedrības slāņos un kārtās, un šim postam nebija ne vecuma, ne dzimuma ierobežojuma. Ne velti izcilais britu valodnieks Semjuels Džonsons (*Samuel Johnson*, 1709–1784) par savu laiku – 18. gadsimta beigām – bija teicis, ka mūsdienās cilvēks nespēj būt

¹ Pirmo reizi publicēts: *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, 2012, 1/2. nr., 121.–127. lpp.

² Garlībs Merķelis. *Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimteņa beigās*. Rīga: A. Gulbis, 1936, 25. lpp.

³ *Ibidem*, 25.–28. lpp.

laimīgs, ja nav pilnā.⁴ Tik daudz kā 18., 19. gadsimta mijā vairs nedzers nekad.

Kas tad bija tik īpašs šajos gadsimtos, kas veicināja alkoholisma izplatību? Iemesli bija dažādi, gan kopīgi visai sabiedrībai, gan atšķirīgi dažādiem iedzīvotāju slāņiem.

Bagātie, izglītotie, augstdzimušie un veiksmīgie nodevās dzeršanai galvenokārt tāpēc, ka tas bija modē un tā laika sabiedrības priekšstats bija stilīgi, bet mode un stils ir visai grūti izskaidrojami fenomeni. Piemēram, ASV kopīgu iedzeršanu uzskatīja par biedriskuma un draudzības izpausmi, bet alkoholu par veselīguma un drosmes veicinātāju. Amerikāņu ierēdņi mēdza iedzert pirms pusdienām, pusdienas laikā, juristi – pirms tiesas, bet ārsti pie pacientu gultas⁵, savukārt politiķi – pirms runām, debatēm un, protams, vēlēšanu laikā. Amerikā dzeršana bija kļuvusi par veiksmīga vīrieša darba dzīves neatņemamu sastāvdaļu, kas bija īpaša socializēšanās forma un noderēja neformālākas gaisotnes veidošanai darījumu sarunās.⁶ Līdzīga situācija bija arī Lielbritānijā. Lords Bairons (*George Gordon Byron, 6th Baron Byron*), studējot Kembridžas Universitātes Trīsvienības koledžā, izjuta milzīgo nozīmi, kāda tika piešķirta dzeršanai jaunatnes gara attīstībā. Tas bija laiks, kad Anglijā mode lika augstākās sabiedrības vīriešiem dzert un spēlēt azartspēles. Dzīru biedrs, kas vienā vakarā izdzēra divas pudeles vīna, vēl netika uzskatīts par cienījamu, jo par īstajiem studentiem teica, ka viņš ir četrus vai piecus pudeļu vīrs. Lorda Bairona Kembridžas studiju biedri lords Renmūrs un lords Daferins bija izslavēti sešu pudeļu vīri un tāpēc īpaši godājami. Baironam žūpošana nebija pa prātam, bet viņš gribēja izpatikt studiju biedriem un tāpēc bija spiests turēt citiem līdzī. Bairons dzīvoja trakulīgu dzīvi, kas viņu garlaikoja un izputināja,

⁴ Ackroyd. *London...*, p. 403.

⁵ Jack Larkin. *The Secret life of a Developing Country*. John R. M. Wilson (ed.). *The Forging the American Character...*, pp. 131–134.

⁶ Faragher et al. *Out of Many...*, p. 368.

bet tā bija gan goda lieta, un viņš neuzdriksējās dzīvot citādi.⁷ Arī Britu Parlamenta un valdības locekļi 18., 19. gadsimta mijā centās neatpalkt no modes prasībām, tāpēc daudz dzēra, spēlēja azartspēles, duelējās un reibumā izdarīja pašnāvības. Laikā no 1790. līdz 1820. gadam 19 Britu Parlamenta locekļi beidza dzīvi pašnāvībā, bet 20 parlamentārieši pat zaudēja prāta spējas.⁸ Par mūsdienu cilvēkam grūti izprotamo visai augsto iedzeršanas prestižu tā laika Eiropā liecina kaut vai fakts, ka pēc karalienes Viktorijas vīra prinča Alberta nāves pabu (*public house*) Londonā nosauca mirušā prinča vārdā par “Albertu”, turklāt nosaukuma maiņa nozīmēja cieņas un goda izrādīšanu karalienei un aizgājējam un tika uzskatīta par elegantu žestu. “Alberts”, protams, bija solida dzertuve, jo atradās tuvu parlamentam un tāpēc bija īpaši populārs britu likumdevēju vidū. “Albertā” tika ierīkots pat speciāls “parlamenta zvans”, kas brīdināja džentlmeņus, ka līdz balsojumam Apakšnamā ir palikušas astoņas minūtes. Paba sienas dekorēja premjeru portreti ar autogrāfiem.⁹

No britu kolēģiem neatpalika arī ASV senatori, kongresmeņi un valdības locekļi. ASV Kongresa ilggadējais spīkers, izcilais politiķis Henrijs Klejs, kas spīkera postenim iedibināja īpašu statusu, bija nela bojams žūpa. Klejs darbā dzēra mēreni, bet visu dienu, tāpēc nepārtraukti bija kontrolējamā reibuma stāvoklī.¹⁰ Savukārt izcilais 19. gadsimta ASV senators un orators Daniels Vebsters bija nonācis smagā brendija atkarībā, taču, iespējams, tieši tāpēc ar savām izjustajām runām spēja publiku novest līdz asarām. Tiesa gan, gadiem ejot, brendija ietekmē Vebstera runas kļuva arvien grūtāk uztveramas.¹¹ Amerikāņu sabiedrībā baumoja par Pilsoņu kara ģenerāļa Ulisa Grānta nopietnajām dzeršanas problēmām, taču prezidentam Linkolnam tas netraucēja

⁷ Andrē Moruā. *Bairons*. Rīga: Liesma, 1978, 54.–58. lpp.

⁸ Linda Colley. *Britons: Forging the nation 1707–1837*. Yale University Press, 2009, p. 154.

⁹ Richard Tames. *London: A Cultural History*. London, 2006, p. 493.

¹⁰ Henretta et al. *America's History*.

¹¹ Faragher et al. *Out of Many...*, p. 270.

Grāntu iecelt par Savienības armijas virspavēlnieku. Prezidenta Viljama Henrija Harisona (*William Henry Harrison Sr.*) 1840. gada vēlēšanu kampaņa tika balstīta kandidāta demokrātismā un tuvībā vienkāršajai tautai, to pamatojot ar Harisona paradumu dzert stipro sidru kopā ar strādniekiem, sēžot uz celmiem pie baļķu būdas. Harisona vēlēšanu plakātos bija attēlotas sidra mucas ar skaidri izlasāmiem dzēriena nosaukumiem, lai vēlētājiem nebūtu nekādu šaubu par to, kas atrodas neskaitāmajās koka mucīnās. Harisons uzvarēja prezidenta vēlēšanās, kaut gan patiesībā gan viņš tikpat kā nemaz nedzēra, taču vēlētāju balsis vajadzēja iegūt, izdabājot viņu gaumei.¹² Prezidents Endrū Džonsons (*Andrew Johnson*) gan bija žūpa. Literatūrā ir sastopami visai tēlaini apraksti par to, kā Džonsons, būdams vēl viceprezidents, Linkolna inaugurācijas pasākumā ne tikai nespēja noturēties kājās smagā reibuma dēļ, bet vēl rādīja senatoriem dažādas izteiksmīgas grimases, tāpēc tika aizvests no pasākuma.¹³ Arī izslavētais britu premjers Viljams Pīts jaunākais (*William Pitt the Younger*), kā apgalvots vēstures literatūrā, nomira 47 gadu vecumā ne tikai no pārpūles, bet arī alkoholisma.¹⁴

Alkoholisms izplatījās, jo sabiedrībā šo netikumu nenosodīja pat morāli. Netika uzskatīts, ka būt dzērājam ir kauns un dzert ir slikti. Drīzāk pretēji. Sabiedrībā populāri kļuva personāži, kuri nežēloja naudu iedzeršanai un reibumā izstrādāja jokus, darīja muļķības, iekūlās jautros piedzīvojumos par prieku publikai, tātad bija “interesanti cilvēki”. Visa 18. gadsimta Londona runāja par Ričardu Porsonu (*Richard Porson*), un ne jau tāpēc, ka viņš bija antīko kultūru pārzinātājs, sengrieķu darbu tulkotājs un grāmatu izdevējs, bet gan tāpēc, ka bija arī dzērājs. Klīda runas, ka Porsons spējot dzert visu pēc kārtas, sākot ar ierīvējamajām zālēm un beidzot ar lampu degmaisījumu; viņš mēdzot viesībās palikt pēdējais, lai izdzertu sausas citu viesu glāzītes, bet nāves dienā esot bijis tādā reibuma pakāpē, ka neesot vairs pratis runāt angļiski, tāpēc

¹² Henretta et al. *America's History*, p. 348.

¹³ Видал Г. *Линкольн*. III часть. Рига, 1992, с. 202.

¹⁴ Colley. *Britons...*, p. 154.

miris, citējot sengrieķu vārsmas.¹⁵ Par britu sabiedrības aprīnas objektu kļuva visu laiku “dižākais” angļu trakulis un uzdzīvotājs Džeks Mitons (*John “Mad Jack” Mytton*), kurš savas dzīves pēdējos piecpadsmit gados esot nodzēris ne mazāk kā pusmiljonu mārciņu, un slikta ir bijusi diena, kad viņš izdzēris mazāk par piecām pudelēm portvīna. Runāja, ka Mitons dzērumā esot ar divjūgu pārlēcis pāri grāvim, dzīvzogam un trīs metrus platam akmens valnim, kā arī iesaistījies tuvciņā ar niknu buldogu, kožot sunim degunā. Viņam esot piederējuši divi tūkstoši medību suņu, kurus viņš barojis ar steiku un šampanieti, bet Mitona kaķi pa muižu esot staigājuši, tērpti livrejās. Lai arī Džons Mitons mira 38 gadu vecumā no alkohola izraisītas trakuma lēkmes kādā Londonas cietumā, viņa dzīve sabiedrībai tomēr šķita tik piepildīta un aprīnojama, ka bērū dienā Mitonu izvadīt atnāca tūkstošiem cilvēku, kas ieskāva ceļu, pa kuru virzījās bērū procesija piecpadsmit jūdžu garumā.¹⁶

Aristokrāti un bagātnieki, regulāri žūpojot, kaitēja galvenokārt paši sev, bet vienkāršo un nabadzīgo vidū izplatītais alkoholisms bija posts visai ģimenei, jo gāja kopsoli ar mūžīgu trūkumu, badu un noziedzību, un tajā vairs nebija nekā interesanta. Angļu rakstnieks Henrijs Fildings (*Henry Fielding*) 1751. gada publikācijā džinu nodēvēja par nabagu “lielo slepkavu”, kuru neapturot tiks iznīcināti angļu vienkāršie cilvēki. Fildingu sāpināja alkoholiķu bērū liktenis, no kuriem liela daļa dzīvoja trūkumā, uz ielas vai nonāca patversmēs.¹⁷ Viens no drausmīgākajiem gadījumiem bija stāsts par kādu māti, kura paņēma no patversmes savu divgadīgo meitiņu, viņu nožņaudza, lai novilkto un pārdotu bērū jaunās drēbes un nopirkto par šo naudu džinu.¹⁸ Džins un angļu alus jeb els (*ale*) bija visvairāk patērētais alkohols Britu salās 18. gadsimtā, tas bija ļoti viegli pieejams bez jebkādiem ierobežojumiem un veicināja sabiedrības degradēšanos. Londonas nabadzīgajos rajonos džina

¹⁵ Ackroyd. *London...*, p. 405.

¹⁶ Valdis Ābols. Britu nacionālā bagātība. *Rīgas Laiks*, 2005, 10. nr., 30.–31. lpp.

¹⁷ Ackroyd. *London...*, p. 406.

¹⁸ *Ibidem*.

veikali (*gin-shop*) bija katrā ceturtajā mājā un vienmēr pārpildīti.¹⁹ 1740.–1750. gadā Londonā bija ap 17 000 dzertuvju, kuras laika gaitā mainīja nosaukumu, bet to skaits tikai pieauga. Džina veikalus izkonkurēja lielākas iestādes t. s. džina pilis (*gin-palace*), un 19. gadsimta vidū Londonā jau bija 19 000 pabu, kas dienā apkalpoja ap 500 000 cilvēku.²⁰ 19. gadsimta sākumā Londonā ik gadu aizturēja ap 25 000 cilvēku par atrašanos uz ielas smagā reibumā.²¹ 19. gadsimta vidū Parīzē bija aptuveni 30 000 vietas, kur varēja iedzert alkoholu.²² Parīzes policija šīs vietas uzmanīja, bet aizturēja tikai tos, kas sāka īpaši skaļi un neadekvāti uzvesties. Parīzē veseli strādnieku rajoni dzeršanas izplatības dēļ bija kļuvuši par īstām noziedzības kloākām.²³

Savukārt Ņujorkā tajā pašā laikā uz katriem astoņiem tūkstošiem iedzīvotāju bija 100 tavernu, kur pārdeva Amerikā izplatītāko alkoholu – rumu, viskiju un sidru.²⁴ Visaugstākais alkohola patēriņš ASV bija 19. gadsimta 20. gados, kad vidēji uz personu gadā tika izdzerti četri galoni (viens galons – 4,55 litri) tīra spirta jeb septiņi galoni stiprā alkohola.²⁵ Šie skaitļi ir šausminoši.²⁶ Intelektuālā elite šo alkoholisma izplatības procesu novēroja, bet pieņēma to kā neizbēgamu nolemtību, jo bija pārliecināti, ka alkohols ir likumsakarīgs nabadzības pavadoņs un tur neko nevar darīt. Vienkāršā tauta ar naidu uztvēra 1736. gadā britu valdības pieņemto Džina likumu, ar kura palīdzību tika mēģināts šo “nabagu slepkavas” tirdzniecību aizliegt. Aizliegums tika apiets ar izsmieklu, jo džins tirdzniecībā parādījās ar nosaukumu “Korsikas karalis”, sangrija vai arī tika piedāvāts kā zāļu uzlējums, bet 1751. gadā

¹⁹ Ibidem, p. 404.

²⁰ Ibidem, p. 409.

²¹ Ibidem.

²² Hussey. *Paris: the Secret History*, p. 203.

²³ Ibidem.

²⁴ Larkin. *The Secret life...*, p. 131.

²⁵ Faragher et al. *Out of Many...*, p. 368.

²⁶ Mūsdienu Latvijā 2011. gadā un pirms tam vidējais alkohola patēriņš uz cilvēku bija 7 litri (jeb 1,5 galoni), bet vēl pirms dažiem gadiem – 12 litru (jeb aptuveni 2–3 galoni).

slēgtos džina veikalus atvēra kā džina pilis.²⁷ Angļu džina pilis, pabi un amerikāņu un franču tavernas un saloni bija netīras, skaļas, nereti drūmas un pat bīstamas vietas. ASV konsuls Lielbritānijā Natanjels Hotorns savā darbā “Anglijas piezīmes” apraksta tipisku angļu pabu, kurā notiekti ir netīrs, apbiris galds, dakšiņas ar izlauztiem zariem, spļaujama trauki un ar pelniem piebirusi grīda.²⁸ Pabi parasti bija piepīpēti, un vienkāršā publika atbilstoši angļu mentalitātei dzēra drūmā vientulībā un klusējot.²⁹ Savukārt amerikāņu tavernu raksturoja dzeršana grupās un skaļa runāšana, kā arī īpatnēji aromāti, kur savijās slapju, smirdošu ādas zābaku un zirgu mēslu smārds, kas kombinācijā ar tabaku, alkoholu un ceptām zivīm šo iestāžu apmeklējumu padarīja neaizmirstamu, vēl jo vairāk tāpēc, ka vakars biedriskās atmosfēras dēļ parasti beidzās ar vispārēju kautiņu, un tā regulāri katru dienu.³⁰

Laikmeta dzeršanas iezīmi – regularitāti – ir aprakstījis franču 18., 19. gadsimta mijas rakstnieks Retifs de la Bretons (*Rétif de la Bretonne*), kurš, apmeklējot visus Parīzes nostūrus, tavernas un bordeļus, secināja, ka Parīzē dzer visu diennakti. Vienkāršais strādnieks, amatnieks un tirgotājs katru rītu parasti iesāka ar glāzi baltvīna, pusdienās tā jau bija pudele, vakarā vēl vismaz viena pudele, un šādā mērenā reibumā vienkāršais francūzis parasti atradās visu darba dienu, un darba devēji to uzskatīja par normu un neiebilda. Tikai nedēļas nogalēs dzeršana pastiprinājās, kad izcēlās arī vārdu kaujas, tad dūru cīņas, un visbeidzot lietā tika likti arī naži, un tad to pamanīja arī policija.³¹ Reibumā franči ne tikai gāja uz darbu, bet arī tādā stāvoklī apmeklēja teātri un operu, kā arī rīkoja dumpjus un revolūcijas. Parīzes slavenākā teātra “*Comédie Française*” parterā parasti sēdēja piedzērušies bagātnieku kalpi, kuri izrādes laikā skaļi uzvedās, apsmēja aktierus, nereti apsūkājot

²⁷ Ackroyd. *London...*, p. 409.

²⁸ Ibidem, p. 377.

²⁹ Ibidem, p. 411.

³⁰ Larkin. *The Secret life...*, p. 130.

³¹ Hussey. *Paris: The Secret History*, p. 271.

necenzētiem vārdiem, un arī kautiņi teātra izrādes laikā partera zālē nebija nekas ārkārtējs, taču tādos gadījumos izrādi bija pieņemts pārtraukt.³² 1789. gada aprīļa Parīzes dumpi izraisīja piedzērušies strādnieki, kuri bija noticejuši baumām par algas pazemināšanu, kas izplatījās pilsētas dzertuvēs, un tāpēc sāka demolēt pilsētu, ko vēlāk vēsturnieki nodēvēja par franču revolūcijas prelūdiju.³³ Arī Parīzes Komūnas laikā 1871. gada aprīlī neapdomīgais lēmums iet un ieņemt Versaļu, sakaujot valdības karaspēku, tika pieņemts un realizēts reibumā – gājiens beidzās ar armijas vieglu uzvaru un simtiem strādnieku bojāeju. Tā paša gada maijā pēc Vandomas kolonnas teatrālas nogāšanas orķestra pavadībā simtiem komunāru šo notikumu turpināja atzīmēt, ielaužoties tuvējās viesnīcas vīna pagrabā un taisnīguma vārdā pārdzeroties līdz nejēgai. Vispār viss Komūnas laiks pagāja jautrībā, svētkos (*en fete*) un arī reibumā, tāpēc arī komunāri nebija sagatavojušies valdības karaspēka ienākšanai pilsētā 1871. gada maijā, nebija pat uzceltas barikādes, un viss beidzās ar Komūnas sakāvi un tūkstošiem kritušo strādnieku un vienkāršo parīziešu.³⁴

Dzeršanas nozīme sabiedrības dzīvē atspoguļojās arī valodā – apzīmējumos un nosaukumos. Anglijā varēja nogaršot alus šķirnes “Trakais suns”, “Pacel kāju”, “Soļo plati” vai džinu “Ātrāk gar zemi”. Līdz mūsdienām ir nonākusi 1720. gadā Londonā izgatavotā izturētā, stiprā portera alus šķirne, ko bija iecienījuši Londonas krāvēji (*porter*)³⁵, jo tik stipriem, smagā darbā aizņemtiem vīriem nepieklājās niekoties ar parastu alu. Arī mūsdienās ir nopērkami skotu viskiji, kas nosaukti ietekmīgāko 18. gadsimta skotu klanu vārdos “*MacGregor*” un “*Campbell*”. Londonā bija 50 pabu ar nosaukumu “Karalienes galva” un 70 “Karaļa galvas”, ļoti izplatīti bija “Roze”, “Gailis”, “Lapsa”. Taču bija arī izdomas bagātāki īpašnieki un oriģinālāki pabu nosaukumi, piemēram, “Lācis

³² Ibidem, p. 230.

³³ Ibidem, p. 280.

³⁴ Ibidem, pp. 406–408.

³⁵ Ackroyd. *London...*, p. 403.

un pudele”, “Izsmēķis un vēdzirnavas”, “Trīs siļķes”, “Vecais Čēsīras siers”, “Patversmes bārenis”.³⁶ Parīzē slavenas un iecienītas bija taverņas “Gulta, kurā var izgulēties”, “Pīlādzis ziedos”, “Lauvu bedre”, “Priedes čiekurs”.³⁷

Savukārt Amerikā alkohola pārmērības ir atstājušas paliekošu iespaidu angļu valodā. Laika posmu no ASV Neatkarības kara līdz Pilsoņu karam amerikāņu lingvists Henrijs Menkens (*Henry Louis Mencken*) ir nodēvējis par dzeršanas un vārdu veidošanās gotisko laikmetu.³⁸ Jaunvārdu daudzums liecināja par to, ka cilvēki ne tikai daudz dzēra, bet arī guva gandarījumu, par to runājot. 19. gadsimtā ASV radās 33 sinonīmi vārdam piedzēries (*drunk*), un šāds sinonīmu daudzums nav novērots nevienam angļu valodas vārdam. 1822. gadā pirmo reizi ir reģistrēts vārds “kokteilis”, un tas izmantots vēlēšanu kampaņas laikā. Republikāņu partijas avīze kokteili ieteica iedzert Demokrātu partijas kandidātam, jo tas, kurš spēj norīt šo šausmīgo sajaukumu, kā apgalvoja avīze, spēš norīt jebko. Tieši ASV pirmo reizi vārdu “bārs” sāka lietot iedzeršanas vietas apzīmēšanai, jo pirms tam angļu valodā šo jēdzienu izmantoja jurisprudencē. Amerikāņi katras alkohola tilpuma un arī stipruma mērvienības apzīmēšanai radīja īpašu jaunvārdu, kas nešaubīgi atviegloja savstarpējo komunikāciju.³⁹

Pārmērīga alkohola lietošana bija raksturīga arī sievietēm visos sabiedrības slāņos. Augstāko aprindu sievietes parasti nežūpoja publiskās vietās, bet centās savu alkoholismu slēpt, dzerot dažādus zāļu uzlējumus, it kā medicīniskos nolūkos, bet šie uzlējumi faktiski bija stiprā alkohola ekvivalenti.⁴⁰ Vienkāršās sievietes žūpoja atklāti, un iemesls tam, tāpat kā nabadzīgajiem cilvēkiem kopumā, bija grūtā, bezcerīgā dzīve un smagais darbs. Šīs sievietes, īpaši pilsētnieces, mēdza

³⁶ Tames. *London...*, p. 412.

³⁷ Hussey. *Paris: The Secret History*, p. 239.

³⁸ Boorstin. *The Americans. The National Experience*, p. 366.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Faragher et al. *Out of Many...*, p. 368.

stipri dzert pirmdienās, jo šī diena bija kā atslodze pēc ģimenes aprūpes un nereti piedzērušos vīru agresivitātes svētdienā. Iereibušās darba sievietes atšķirībā no vīriešiem uzvedās īpaši skaļi, vulgāri un lietoja ļoti nepieklājīgus izteicienus. Parīzes strādnieku rajonos tieši sievietes izkiedza rupjas lamas katram solīdam garāmgājējam.⁴¹ Taču franču dzejnieks Pols Verlēns (*Paul-Marie Verlaine*) apgalvoja, ka tieši Londonā ir dzirdējies visneiedomājamākās rupjības, ko viņam jebkad veltījušas sievietes žūpas.⁴²

Taču visnomācošākā bija bērnu dzeršana. Henrijs Fildings, aprakstot 18. gadsimta džina veikalu publiku, raksturo bērnus dzērājus, kuri bija tik mazi, ka ar grūtībām aizsniedza leti un vakaros bija tā noreibuši, ka ar grūtībām spēja izklūt uz ielas. Savukārt Čārlzs Dikenss (*Charles Dickens*) atceras savu pirmo paba apmeklējumu 12 gadu vecumā, kad stingri piekodinājis viesmīlim glāzi piepildīt pilnu līdz malām. 19. gadsimta sākumā piedzērušies bērni ielās bija parasta parādība. Zēni vairāk bija iecienījuši alu, bet Londonas meitenes džinu, jo gribēja sasildīties. Bērni ne tikai dzēra paši, bet ar nopietnām sejas izteiksmēm un atbildības izjūtu pirka pilnas krūkas izlejamo alkoholu un nesa to uz mājām vecākiem, kas paši vairs nebija spējīgi pāiet.⁴³ Starp bērnu un pieaugušo gluži vienkārši nebija lielas atšķirības. Bērni agri sāka strādāt un pelnīt, bērnus varēja arestēt, ielikt cietumā un izpildīt mazajiem noziedzniekiem nāvessodu. Kāds vācu ceļotājs 19. gadsimtā rakstīja, ka astoņu gadu vecumā bērni Anglijā ir pilnīgi neatkarīgi, bet 12 gados jau ir pakārti.⁴⁴ 1816. gadā Ņūgeitas cietumā bija 1500 ieslodzīto, kas jaunāki par 17 gadiem, bet nereti tiesāja jau sešgadīgos. Vecāki alkoholiķi mazus bērnus nodeva vai pat pārdeva darbā meistariem. Gandrīz nolemti bija mazie Londonas skursteņslauķi, kuri darbu sāka sešu, bet bieži arī četru gadu vecumā, jo Londonas dūmvadi bija īpaši šauri un likumoti,

⁴¹ Hussey. *Paris: The Secret History*, p. 15.

⁴² Ackroyd. *London...*, p. 716.

⁴³ *Ibidem*, p. 408.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 736.

tāpēc tos iztīrīt varēja tikai bērns. Daļa šo bērnu mira no aizrīšanās ar dūmiem, bet citi lēnā nāvē no plaušu vēža bērībā.⁴⁵ Ja likumi neierobežoja bērnu darbu, nav pamata gaidīt, lai likums ierobežotu alkohola tirdzniecību.

Taču nekas nav mūžīgs. Mainoties laikam, mainās sabiedrība, tās vērtības, priekšstati un mode. Alkohola pārmērīga patērišana izgāja no modes. Šīs attieksmes maiņas pamatā bija vidusšķiras sabiedrības veidošanās, kuras galvenās vērtības bija labklājība un komforts, ko varētu sasniegt mūža otrajā pusē un baudīt ilgu gadus, tāpēc arī ilgs mūžs kļuva par vērtību. Šādu dzīves modeli varēja nodrošināt labs darbs, karjera un veselīgs dzīvesveids, kur žūpošana nekādi neiederējās. 19. gadsimta sākums ASV un 19. gadsimta vidus Skandināvijā kļuva par cīņas pret alkoholismu aizsākumu. 1826. gadā ASV ziemeļaustrumos garīdznieki un sieviešu organizācijas izveidoja pirmo atturības biedrību, kas aktīvi propagandēja, ka alkohols, ko tradicionāli uzskatīja par veselīguma un drosmes veicinātāju, patiesībā ir morāla un fiziska inde. Garīdznieki par dzeršanas ļaunumu runāja katrā sprediķī, un, tā kā Amerikas puritāņu štatos baznīcu apmeklēja gandrīz visi, mācītāju teikto dzirdēja arī tie, kam tas bija jādzird. Līdzīgas biedrības veidojās cita pēc citas, to dalībnieki ne tikai nodarbojās ar propagandu, bet paši kļuva par paraugu sabiedrībai, uzskatāmi demonstrējot, ka dzīve bez alkohola veicina labklājību, bet dzeršana ir cieši saistīta ar nabadzību un vardarbību ģimenē. Sabiedrība panāca arī izmaiņas likumos, pakāpeniski ierobežojot alkohola tirdzniecību un padarot gandrīz neiespējamu dzeršanu darba laikā. ASV rietumos sabiedriskajām organizācijām nebija lielas ietekmes, taču ziemeļaustrumos 19. gadsimta vidū alkohola patēriņš uz iedzīvotāju salīdzinot ar 19. gadsimta sākumu samazinājās no septiņiem uz diviem galoniem gadā, kāds tas arī ir mūsdienā ASV kopumā.⁴⁶

Līdzīgi procesi risinājās arī Britu salās. Pagātnē palika “vecā, jautrā Anglija” ar trakulīgajiem un iereibušajiem aristokrātiem. To nomainīja

⁴⁵ Ibidem, p. 732.

⁴⁶ Faragher et al. *Out of Many...*, p. 368.

Viktorijas laikmets ar savām modes prasībām, kur galvenā iezīme bija vēsais, nopietnais un atbildīgais brits, kas cēla impēriju un brīvdienas pavadīja, atpūšoties kopā ar ģimeni un bērniem un, protams, bez iedzeršanas.⁴⁷ Tiesa gan, britu aristokrātijai un vidusšķirai bija grūti no alkoholisma atturēt britu strādniekus, kuri ne vienmēr vēlējās sekot augstākās sabiedrības modei un jaunās morāles standartiem. Kad skandināvu ārsti 19. gadsimta vidū sāka apgalvot un centās pierādīt tēzi, ka alkoholisms ir smaga slimība, kas var izraisīt arī citas saslimšanas, tā panākot gandrīz pilnīgu alkohola aizliegšanu Eiropas ziemeļos, franču mediķi to uztvēra ar piesardzību. Franču ārsti bija ar mieru piekrist, ka alkohols var izraisīt slimīgu atkarību ziemeļu tautām aukstā klimata un ziemeļnieku drūmā rakstura dēļ, taču frančiem viņš esot tikai prieka avots. Tāpēc Francijā pirmo atturības biedrību nodibināja tikai 1873. gadā, bet tās biedrus sabiedrībā uzskatīja par dīvainiem⁴⁸, viņu ietekme nebija liela, un Francijā alkohola patēriņš samazinājās ļoti lēni un pakāpeniski.

MODERN SOCIETY AND ALCOHOL

Summary

Across the face of modern Europe and the United States of America an enormous amount of overdrinking among all classes of society was a normal style of life. Traditionally, drinking had been a basic part of men's working lives. It concluded occasions as formal as the signing of a contract and accompanied such informal activities as card games. Alcoholic drink was a staple offering at political speeches, rallies, and elections. In old artisan workshops, drinking had been a customary pastime. Much of the drinking was well within the bounds of sociability, but the widespread use (more than seven gallons hard drink per capita) in the beginning of the 19th century must have encouraged drunkenness. The vast majority of Europeans and Americans considered

⁴⁷ Colley. *Britons...*, p. 192.

⁴⁸ Hussey. *Paris: The Secret History*, p. 290.

alcohol an essential stimulant for physical exertion as well as a symbol of hospitality and fellowship.

Drinking was unquestionably the favorite leisure-time activity of working people and the usual lifestyle of upper-class men. The English squire, for example, who loved riding to hounds, loved drinking with a similar passion. Women rarely drank in public, and usually women drank much less heavily than men. They were more likely to make themselves “tipsy” with alcohol containing patent medicines than to become inebriated with gin, rum or whiskey.

Drinking was deadly serious business. City men came to their neighborhood taverns, pubs, gin-houses, gin-shops, gin-palaces, etc. daily. Children also enjoyed drinking and it was allowed.

Generally, however, heavy drinking problem declined by the late 19th century as it became less and less socially acceptable. The new middle class, preoccupied with respectability and morality, found the old easygoing drinking ways unacceptable. Drinking was denounced as vice, but hard work, self-discipline, and personal achievement were celebrated as virtues. As working pattern changed, employers banned alcohol at work and increasingly considered drinking men not only unreliable, but immoral. Temperance became a social and political issue.

There were many reasons to support temperance. Heavy drinking men hurt their families economically by spending their wages on alcohol. Excessive drinking also led to violence and crime within and in the larger society.

Campaigns against alcohol were more frequent and successful. Concern over drinking would remain constant throughout the 19th century.

LIELBRITĀNIJAS IZVEIDOŠANĀS: HISTORIOGRĀFIJA UN PROBLĒMJAUTĀJUMI¹

Nelielās Eiropas vēsture ir komplicēta un tāpēc pašiem eiropiešiem nereti nesaprotama un pat pārsteidzoša, it īpaši, ja notikumi un procesi ir norisinājušies ārpus savas valsts vai reģiona teritorijas. Turklāt Eiropas vēsture gadsimtu gaitā ir pārklājusies ar mītiem, atšķirīgām izpratnēm un izjūtu niansēm par it kā šķietami vienkāršiem faktiem. Mūsdienās austrumeiropieši, to skaitā Latvijas politiķi un vēsturnieki, dažādos līmeņos neatlaidīgi skaidro Austrumeiropas un Baltijas vēstures norises un sabiedrības nereti visai atšķirīgo attieksmi, it īpaši par 20. gadsimta vēsturi. Tādā veidā tiek mēģināts mainīt Rietumeiropas sabiedrības vienpusīgo izpratni par Austrumeiropas vēsturi, vienlaikus tuvinot eiropiešus savas kopīgās pagātnes novērtējumā, kas ir viens no priekšnoteikumiem kopīgās identitātes apzināšanās veidošanai, kuru pārāk ilgi bija kavējis Eiropu netaisnīgi sadalošais “dzelzs priekškarš”. Tāpēc reizi pa reizei arī austrumeiropiešiem būtu vērts atzīt, ka arī Rietumeiropas vēsture ir sarežģīta.

Vinstona Čērčila – viņu uzskata par formulējuma “dzelzs priekškarš” autoru – dzimteni Lielbritāniju gadsimtiem ilgi bija sadalījis “tvīda priekškarš”², kas pa Tvīdas upes līniju sašķēla nelielo salu Anglijā un Skotijā. Šī robežlīnija salas iedzīvotājus gan nesadalīja nesamierināmi naidīgās nometnēs, kaut gan abu valstu pagātnē bija gan nepatika, gan kari, robeža drīzāk veicināja atsvešinātību un atšķirīgu identitāšu veidošanos. “Tvīda priekškaru” pacēla 1707. gadā, kad, Anglijai un Skotijai apvienojoties, tika izveidota jauna valsts – Lielbritānijas Apvienotā

¹ Pirmo reizi publicēts: *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, 2007, 3. nr., 68.–74. lpp.

² Vsevolods Ovčiņņikovs. *Ozola saknes: Anglija un angļi: iespaidi un pārdomas*. Rīga: Avots, 1983, 184. lpp.

karaliste. Apvienošanās nenotika ne viegli, ne arī ātri, diskusijas bija asas un ilgstošas. Lielbritānijas salas nosaukuma izmantošanas lietderību jaunās valsts apzīmēšanai vien apsprieda mēnesi.³ Tikai kopš Anglijas un Skotijas apvienošanās sāka lietot tādus Eiropas vēsturē pašsaprotamus un britu varenību simbolizējošus jēdzienus kā Britu monarhija, Britu Karaliskā flote, Britu parlaments, Britu impērija. Lielbritānijas izveidošanās bija valsts nostiprināšanās un Britu impērijas izaugsmes pamatā, kas pārtrauca gan reliģiskos, gan dinastiju konfliktus salā. Britu vēsturnieki un sabiedrība kopīgās valsts izveides nozīmi, protams, apzinās, tomēr attieksme pret apvienošanos un 300 gadu senu pagātņi ir samērā dīvaina. Lai arī Lielbritānijas izveidošana diezgan vienprātīgi tiek atzīta par loģisku, pragmatisku, uz nākotni orientētu un veiksmīgu vienošanos, sabiedrībai, to skaitā vēsturniekiem, ne toreiz, ne arī tagad tas viss tā īsti tomēr nepatīk, pie tam šī nepatika ne vienmēr ir saprotama. Angļu attieksme pret Lielbritānijas izveidošanu varētu tikt vērtēta kā atturīgi vienaldzīga, atsakoties šo faktu uztvert kā notikumu. Savukārt skotiem, lai arī apvienošanās ir nozīmīgs pagrieziena punkts vēsturē, tas ir arī sāpīgs pārdzīvojums, jo apvienojoties deviņus gadsimtus senā neatkarīgā Skotijas karaliste beidza pastāvēt un skotu monarhu dinastija Stjuarti, kas Skotijā bija valdījuši kopš 1371. gada, zaudēja troni. Tātad Skotija faktiski zaudēja neatkarību, tāpēc nepatika ir saprotama. Turpretī angļu sabiedrība pat nepieļauj domu, ka 1707. gadā Anglija būtu zaudējusi neatkarību, angļi savā pašapziņā pat negrib atzīt, ka Anglija vispār varētu ar kaut ko apvienoties⁴, tāpēc Ūnijas izveidi mēģina traktēt kā Skotijas iekļaušanos vai pievienošanos Anglijai, kā tiesību iegūšanu skotiem sūtīt savus deputātus parlamentā⁵, un tāpēc tas nav nekas īpašs. Tā kā angļu vēsturniekiem ir grūti atzīt, ka apvienojās divas neatkarīgas un vienlīdzīgas puses, veidojot jaunu valsti, viņi labāk izvēlas

³ Davies. *The Isles...*, p. 691.

⁴ Ibidem, pp. 655–657.

⁵ George Macaulay Trevelyan. *History of England*. Longmans Green and Co, 1937, p. 481.

šo faktu neakcentēt.⁶ Angļu sabiedrībā dominēja ignorance, turpretim Skotijā, kā lēš vēsturnieki, trīs ceturtdaļas sabiedrības bija pret Ūniju un tikai viens procents atbalstīja apvienošanos ar Angliju.⁷ Rakstnieks Daniels Defo (*Daniel Defoe*, 1660–1731), kas bija angļu aģents Skotijā ar uzdevumu noskaidrot skotu attieksmi pret drīzajām pārmaiņām, ir labi aprakstījis Skotiju kā vienu vienīgu grūti saprotamu pretrunu kamolu un skotus kā dedzīgus savas neatkarības piekritējus.⁸ Savukārt angļi nemaz nealka redzēt iekšējo pretrunu plosītos, nabadzīgos un tāpēc augstprātīgos skotus kā līdzvērtīgus valsti un skotu deputātus lemjām tradīcijām bagātajā parlamentā. Tomēr sabiedrības abpusējās antipātijas neko daudz nevarēja ietekmēt, jo 18. gadsimta Eiropā lēmumus pieņēma politiskā elite, kas spēja vienoties, izvēloties labāko risinājumu tā laika vēsturiskajā situācijā, kurā neapvienoties būtu bijis daudz sliktāk.⁹ Tāpēc 1707. gada vienošanos nereti salīdzina ar solīdām aprēķina laulībām, kurām abas puses piekrit apzināti un labprātīgi, vienojoties par kompromisiem un izprotot abpusējo izdevīgumu, bet bez prieka un mīlestības.¹⁰

Skotiju un Angliju šķīra ne tikai katrai sava atšķirīga vēsture, bet arī citādi, nereti pat pretēji uzskati un izjūtas par vienu un to pašu laikmetu vai pagātnes notikumu. Anglijai un Skotijai katrai bija savs vēstures stāsts, savs atmiņu kopums, savi nacionālie varoņi, kas demonstrēja vienotas identitātes trūkumu sabiedrībā. Anglijas un Skotijas reāls sadalījums sākās ar Romas impērijas valdīšanas laiku Lielbritānijā, kad romieši iekaroja un iekļāva savā impērijā Angliju jeb Romas Britāniju, kuras aizsardzībai pret barbaru uzbrukumiem no ziemeļiem uzcēla Adriana valni, un tā atrašanās vieta arī iezīmēja aptuveno Anglijas un Skotijas robežu gan dabā, gan apziņā. Kopš Apgaisības laika britu

⁶ Davies. *The Isles...*, p. 655.

⁷ Ibidem, p. 692.

⁸ Dmitrijs Urnovs. *Defo*. Rīga: Liesma, 1982, 150.–154. lpp.

⁹ Davies. *The Isles...*, p. 696.

¹⁰ Ovčinnikovs. *Ozola saknes...*, 182. lpp.

vēsturnieki, un it īpaši britu vīgu vēstures skolas pārstāvji, romiešus par iekarotājiem tā īsti uzskatīt atturas vai dara to negribīgi, bet Romas Britāniju traktē kā angļu vēstures mantojumu (kaut arī angļi Romas laikā Britu salās vēl nebija) un pat lepojas ar romiešu laiku un to civilizējošo ietekmi Anglijā.¹¹ Savukārt skoti lepojas tieši ar pretējo, ar to, ka netika pakļauti, netika romanizēti un turējās pie seno ķeltu pagānisma.¹² Kopš 5. gadsimta, kad Britu salās sāka ierasties ģermāņi no kontinenta, kuru kultūra un valoda kļuva par pamatu angļu identitātei un šo uzskatu īpaši stiprināja Viktorijas laikā uzturētais ģermāņu sentiments sabiedrībā, sāka iezīmēties arī Skotijas iedzīvotāju dažādošanās. Ģermāņi iebruka arī Skotijas dienvidaustrumos jeb Zemienē pa jūru, apejot Adriana valni, tādējādi aizsākot Zemes skotu (*Lowlands*) anglosakšu sabiedrības veidošanos, to tuvinot angļiem pretēji skotu ķeltiskajiem kalniešiem (*Highlands*).¹³ Mūsdienās vēsturnieki cenšas anglosakšu iebrukumu laiku parādīt kā harmonisku ķeltu un ģermāņu sajaukšanos un, iespējams, britu identitātes uzturēšanas nolūkos maināt anglosakšu skaitu un ģenētisko zīmogu Britu salu iedzīvotājos.¹⁴ Vēlākie divsimt gadu ilgušie ziemeļnieku jeb skandināvu iebrukumi un tam sekojošā Lielbritānijas kolonizēšana nav atstājusi sāpīgas atmiņas. Anglijā anglosakši un dāņi savstarpēji karoja ar mainīgām sekēm, kas mijās ar saskanīgas sadzīvošanas periodiem, anglosakšu un dāņu karaliste veidojās un bruka, bet dāņu un sakšu zemnieki bija vienlīdzīgi tiesībās. Savukārt Skotijā pat lepojas, ka vikings ir kļuvuši par skotu etnosa integrālu daļu un tieši vikingu laikā 9. gadsimtā izveidojās Skotijas karaliste.¹⁵

¹¹ Trevelyan. *History of England*, pp. 14–28; David Hume. *The History of England*. In six volumes. New York, 1983. Vol. I., pp. 6–13; Davies. *The Isles...*, pp. 145–150.

¹² R. A. Houston, W. W. I. Knox, Allen Lane (eds.). *History of Scotland*. Penguin Books, 2002, pp. 1–10; David John Breeze. *Roman Scotland: Frontier Country*, London: Batsford, 1996.

¹³ Houston et al. *History of Scotland*, pp. xvii–xix.

¹⁴ Jānis Vēveris. Zobu analīzes apšaubā anglosakšu invāziju Anglijā. *Diena*, 05.05.2005.

¹⁵ Davies. *The Isles...*, pp. 246–276.

Tā tad ģermāņu posms Lielbritānijā tiek uztverts samērā līdzīgi. Taču 1066. gads, kas ir kļuvis par nacionālo traģēdiju jeb Lielo Katastrofu angļiem, tāds nebūt nav skotiem. Britu vēsturnieks Normans Deiviss, kurš atzīst, ka 1066. gads ir viszināmākais gads Anglijas vēsturē, raksturo to kā piemēru vēstures notikumu uztverei, kuru nevar mainīt ne fakti, ne pierādījumi, ne skaidrojumi. 1066. gada kauja pie Hastingsas ir kā mentāla trauma, kad franči sakāva angļus, pakļāva Angliju un pie varas nāca frankonormāņu dinastija un elite. Šāds skatījums uz 1066. gadu nostabilizējās 19. gadsimtā, kad anglosakšu karalistes un īpaši anglosakšu karaļa Alfrēda laiks tiks definēts par Viktorijas laika agrīno versiju.¹⁶ Taču ir zināms, ka pie Hastingsas sakautais un par pēdējo anglosakšu karali dēvētais Haralds Godvinsons bija vikingu iekarotāju pēctecis, nevis anglis, bet uzvarējušie normāņi un Viljams Iekarotājs nebija franči, bet arī vikingu pēcteči, tikai pārfranciskoti, tāpēc angļiem nebūtu īpašas jēgas pārdzīvot par divus gadsimtus ilgušās vikingu cīņas par Angliju finālu.¹⁷ Turklāt normāņi nebija pirmie, kas gadsimtu gaitā iebruka salā un to kolonizēja. Tāpēc varbūt nevajadzētu akcentēt šo vienu okupāciju no daudzajām. Nevienāda attieksme pret dažādiem iekarotājiem nav retums, bet nereti tā ir grūti izskaidrojama, tas vienkārši tā mēdz būt. Tomēr nav noliedzams fakts, ka normāņi pilnīgi iznīcināja anglosakšu un dāņu karalisti, tā tad valstiskumu, ar ko angļi sevi identificē un uzskata par savu. Valsts iznīcināšana tautas apziņā nav salīdzināma ar citu iekarotāju nodalīto, un to, kā rāda šis piemērs, mēdz atcerēties pat 1000 gadu. Tāpēc normāņu valdīšanas laiks Anglijā nav patīkams, tāpēc vēsturnieki un sabiedrība labprāt akcentē tikai dažus faktus šajā periodā, kas parāda anglosakšu cīņu vai pārākumu pār normāņiem. Viens no šiem piemēriem ir Lielā Brīvības harta, jo tieši anglosakšu baroni lika pamatus angļu konstitucionālajām tiesībām, turklāt ierobežojot tieši ārzemju karali.¹⁸

¹⁶ Ibidem, pp. 290–302.

¹⁷ Ibidem, p. 277.

¹⁸ Trevelyan. *History of England*, pp. 169–172.

Otrs šī laika leģendu varonis ir anglosakšu barons Robins Huds, kam normāņu netaisnīgās valdīšanas dēļ tika atņemta zeme, un Huds tad arī simbolizē visu anglosakšu cīņu pret normāņiem. Taču vēsturiskajā atmiņā gadās arī paradoksi. Nīstās franču Plantagenetu dinastijas karalis Ričards Lauvassirds (*Richard the Lionheart*), kurš turklāt vēl piedalījās krusta karos, kas vēlāk angļu protestantiem nebija pieņemams, tomēr kļuva nevis par franču iekarotāju simbolu, bet gan tieši otrādi – par angļu nacionālo varoni, kaut gan nebija anglis. Deiviss šo piemēru min par apliecinājumu viena cilvēka – šajā gadījumā Valtera Skota – spējai mainīt vēstures uztveres loģisko scenāriju, parādot Ričardu Lauvassirdi kā varoni savā romānā “Aivenho”.¹⁹

Toties Skotijā normāņu laiks nav drūms periods, ko negribētos atcerēties, bet gan slavenām leģendām apvīts laiks Skotijas vēsturē. Skotija netika tieši iekarota, skotu karaliste ne tikai saglabājās, bet gan nostiprinājās varonīgās cīņās nevis ar normāņiem, bet gan ar angļiem. 13. un 14. gadsimtā skoti labi sapratās ar ienākušajiem normāņiem, kas deva pamatu jaunās Ziemeļskotu elites veidošanās procesam, saplūstot ķeltiem, angļiem, skandināviem un normāņiem, un kam bija visai maz kopīga ar ķeltu kalniešiem.²⁰ Skotu slaveno karaļu dinastiju Brūsu (*de Bruce*)²¹ un Stjuartu priekšteči bija frankonormāņi, kas ienāca Skotijā normāņu iekarojumu laikā. Tieši šajā laikā skotu sabiedrībā veidojās frankofīlais un anglofīlais noskaņojums. 12. gadsimta beigās Anglijas Plantagenetu karaļi daļēji pakļāva Skotiju un 13. gadsimta beigās arī izvirzīja pretenzijas uz Skotijas troni cerībā izveidot Lielbritānijas salā vienotu Plantagenetu monarhiju.²² Ar to tad arī sākās skotu leģendārās neatkarības cīņas. Šo cīņu līderi ir kļuvuši par skotu nacionālajiem

¹⁹ Davies. *The Isles...*, pp. 392–396.

²⁰ Robin Frame. *The Political Development of the British Isles, 1100–1400*. Oxford University Press, 1990, pp. 219–230.

²¹ Colm McNamee. *The Wars of the Bruces: Scotland, England and Ireland. 1306–1328*. East Linton, 1997.

²² Robert Rees Davies. *The First English Empire. Power and Identities in the British Isles, 1093–1343*. Oxford University Press, 2000, pp. 29–30.

varoņiem, gan Viljams Volless (*Wallace*), kas iedrošināja skotus neatkarības cīņām un tika sodīts, publiski pakarot Londonā, gan Skotijas franču aristokrāts Roberts de Brüss, kas ar kalniešu atbalstu izcīnīja skotu galīgo uzvaru, panāca Skotijas neatkarības atzīšanu un kļuva par Skotijas karali.²³ Skotijas kari ar Angliju turpinājās arī visu 14. gadsimtu un izsīka 15. gadsimta sākumā. Pēc skotu vēsturnieku atzinuma, tieši 14. gadsimts ir bijis vistraumatiskākais angļu un skotu attiecībās. Šajā laikā skoti kļuva par vēl labākiem Anglijas ienaidnieka Francijas draugiem un atbalstīja frančus visos konfliktos, Skotiju un Franciju saistīja ilgstoša un stipra alianse. Lai arī vēlāk skotu un angļu attiecības normalizējās un tās uz laiku saasināja tikai skotu karalienes Marijas Stjuartes sodīšana Anglijā, tomēr skotu nepatika pret angļiem palika stabila un neizdzēšama. Skotu vēstures literatūra atzīst, ka faktiski visas skotu anglofobijas saknes ir viduslaikos un turklāt viena 14. gadsimta notikums, bet šādu noskaņojumu uztur romantiskas leģendas un Holivudas filmas, un ar to pilnīgi pietiek.²⁴

Kas šādā neuzticības atmosfērā varēja likt Anglijai un Skotijai tuvināties līdz pat vienotas valsts izveidei? Būtisks iemesls bija reformācija, kad abās valstīs, ne bez problēmām, uzvarēja protestantisms, kas Angliju un Skotiju sāka nošķirt no katoliskās Eiropas lielākās daļas.²⁵ Anglijas karaliene Elizabete I, kas bija spiesta konfliktēt ar Skotiju un sodīt Mariju Stjuarti, reliģisku, dinastijas un starptautisku motīvu vadīta, lai novērstu līdzīgu situāciju atkārtošanos un uzturētu mieru Lielbritānijā, par savu pēcteci Anglijas tronī nominēja Skotijas Stjuartu dinastijas pārstāvi Marijas Stjuartes protestantiskā garā audzināto dēlu Džeimsu, kas bija leģitīms Tjūdorū un Stjuartu pēctecis, tādējādi nepieļaujot iespējamās cīņas par troni.²⁶ Džeimss I, kas bija gan Anglijas, gan Skotijas karalis, par savu monarha misiju izvirzīja abu valstu

²³ Trevelyan. *History of England*, pp. 200–222.

²⁴ Houston et al. *History of Scotland*, pp. 172–176.

²⁵ Trevelyan. *History of England*, pp. 323–338.

²⁶ Davies. *The Isles...*, pp. 533–540.

apvienošanu. Džeimss I izdeva dekrētu, kas Anglijas un Skotijas vietā paredzēja izmantot apzīmējumus Ziemeļbritānija un Dienvidbritānija; viņš neoficiāli sāka dēvēt sevi par Lielbritānijas karali, kaut gan par tādu nebija kronēts²⁷, un, protams, uzmanības cienīgs ir fakts, ka Džeimss I ir Lielbritānijas karoga autors. Karalis noteica, ka jaunajā karogā ir jāapvieno angļu Svētā Džordža karogs (balts audekls ar taisnu sarkanu krustu) un skotu Svētā Andreja karogs (zils audekls ar šķērsenisku baltu krustu), oficiāli to nosaucot par “Lielo ūniju” (*Great Union*). Taču sarunvalodā Lielbritānijas karogu joprojām dēvē autora karaļa vārdā, grūti tulkojamā nosaukumā “*Union Jack*” pēc karaļa paraksta franču manierē *Jacques* uz dekrēta par karoga izskatu un lietošanu.²⁸ Uzskata, ka vārdu “brits” pirmais ir lietojis Šekspīrs traģēdijā “Karalis Līrs”, kas tika sacerēta drīz vien pēc Džeimsa I kronēšanas.²⁹ Džeimsa I vēlmes bija vēl tālejošākas – par vienotas valsts un parlamenta, kopīgas elites un britu sabiedrības izveidi, bet 1607. gada maijā šo karaļa ideju kā nevajadzīgu vienoti noraidīja Anglijas un Skotijas parlaments, jo par pietiekamu garantu attīstībai uzskatīja kopīgu monarhu.³⁰ Vienotas valsts izveide tika atlikta tieši uz 100 gadiem.

17. gadsimtā Britu salas iesaistījās ilgstošos daudzšķautņainos, reliģiskos, konstitucionālos, dinastiju konfliktos un karos, kuru galvenais rezultāts bija galīgā protestantisma uzvara un jaunas nacionālas valsts Lielbritānijas izveidošanās, kas iezīmēs britu nācijas ģenēzi un britu modernās vēstures sākumu. Lielbritānijas izveidošana bija izeja no strupceļa, kur Anglija un Skotija bija nonākusi, beidzoties Stjuartu dinastijas

²⁷ Ibidem, pp. 552–553. Britu vēsturnieks Roberts R. Deiviss no vēsturiskā un juridiski tiesiskā viedokļa detalizēti ir analizējis jautājumu par Džeimsa I tiesībām dēvēt sevi par Lielbritānijas karali un atzinis, ka Džeimsam I šādas tiesības, izmantojot precedentus vēsturiskajā praksē, tomēr bija (sk. Robert Rees Davies. *The First English Empire. Power and Identities in the British Isles, 1093–1343*. Oxford University Press, 2000, pp. 213).

²⁸ Davies. *The Isles...*, pp. 552–553.

²⁹ Ovčiņņikovs. *Ozola saknes...*, 180. lpp.

³⁰ Houston et al. *History of Scotland*, p. 235.

protestantu līnijai. Kaut arī tronī vēl atradās Anna Stjuarte, viņa bija pēdējā protestantu dinastijā, un tāpēc tronis būtu jānodod vienam no 57 leģitīmiem kontinentā dzīvojošiem Stjuartu troņa pretendentiem katoļiem. Anglijas parlaments vairs nekad nepieņēmu katoļu karali, jo tas asociējās ar absolūtismu, katoliskās Eiropas, it īpaši Francijas karaļa un Stjuartu atbalstītāja Luija XIV, ietekmi, tas bija novedis valsti pie reliģiskiem konfliktiem un politiska haosa, un Anglijas parlamenta pienākums bija to vairs nepieļaut. Vēl vairāk, Anglijā Stjuarti bija ārzemnieki, svešinieki, tāpēc angļu politiskā elite nejuta morālu pienākumu saglabāt troni Stjuartiem. Tāpēc angļu parlamentārieši troni bija ieinteresēti piedāvāt protestantu dinastijai, kas kalpotu valsts vienotībai un stabilitātei. Skotijā, kur sabiedrības absolūtais vairākums bija protestanti, Stjuarti, lai arī katoļi, tomēr bija sena skotu dinastija. Tāpēc skotu parlamentā nebija vienotības par kopīgas dinastijas izvēles kritērijiem un nepieciešamību atteikties no Stjuartiem. Tā kā jautājumā par monarhijas likteni nebija vienprātības, Lielbritānijā bija izveidojusies nopietna dinastijas krīze, no kuras bija tikai divas izejas – meklēt kompromisus un vienoties par kopīgu monarhu vai Anglijai un Skotijai izvēlēties katrai savu karali, jo jautājums bija jāatrisina ātri un skaidri. Neskaidrība varēja novest pie dinastiskām jukām vai pat kara. Situāciju vēl nedrošāku padarīja fakts, ka Eiropā jau risinājās Spānijas dinastijas mantojuma karš, kurā piedalījās arī Anglija un Skotija. Skotija izvēlējās attālināties no Anglijas, un 1704. gadā Skotu parlaments pieņēma lēmumu par Skotijas tiesībām uz savu no Anglijas atsevišķu karali.³¹

Pretējā pusē karojošā Francija situāciju izmantoja nekavējoties un uzsāka spēcīgu diplomātisku Skotijas ietekmēšanu. Francija piedāvāja Skotijai Francijā dzīvojošo Stjuartu dinastijas pirmo troņa pretendentu, tūlītēju separātu mieru un draudzību ar Franciju.³² Šāda notikumu attīstība Anglijai bija pilnīgi nepieņemama, jo tas nozīmētu Anglijas galvenā ienaidnieka Francijas satelītvalsts izveidošanos Lielbritānijas

³¹ Ibidem, p. 263.

³² Ibidem.

salā un nākotnē nepārtrauktus konfliktus ar Skotiju. Tāpēc Anglijas parlaments izstrādāja un piedāvāja Skotijai tik labvēlīgu apvienošanās līgumu, ka skotu politiķi to nespēja noraidīt. Skotija bija finansiāla sabrukuma priekšā, un Anglija apņēmas nomaksāt visus Skotijas parādus. Lai neaizskartu skotu nacionālo pašapziņu, Ūnijas līgums (*Act of Union*) pat paredzēja saglabāt Skotijā savu baznīcu, savu tiesu sistēmu, municipālos likumus, kā arī kalt un lietot savu naudu.³³ Ar šo piedāvājumu angļi noskaņoja sev par labu svārstīgo skotu protestantu eliti, kurai izšķiršanās starp neatkarību un reliģiju nebija viegla, kā arī Prezbiteriešu baznīcu, kas, iegūstot garantijas savas baznīcas neatkarībai, nenostājās pret Ūniju. Par labu Ūnijai skotus, kuru dzīslās ritēja seno vikingu asinis, nosvēra vilinājums gūt pieeju Anglijas aizjūras īpašumiem, kas pavērtu skotiem jaunus plašumus.³⁴ Britu impērijas laikā skoti procentuāli skaita ziņā vienmēr pārspēja angļus impērijas pārvaldē, aizjūras tirdzniecībā un arī emigrējušo skaita ziņā. Atbilstoši Ūnijas līgumam, Lielbritānijas tronis tika paredzēts Hannoveres princesei Sofijai un viņas protestantu pēctečiem, līdz ar to monarhi būtu ārzemnieki kā angļiem, tā skotiem, pie tam princese Sofija bija karaļa Džeimsa I Stjuarta mazmeita, kas atvieglāja skotu atteikšanos no Stjuartiem. Princeses Sofijas seši dēli luterāņi bija garantants monarhijas un protestantisma stabilitātei Skotijā.

Britu vēsturnieks Treveljans 1707. gada Ūniju uzskata par politisku kompromisu un drošības garantu Anglijai un par merkantilu un reliģisku apsvērumu vadītu kompromisu Skotijai.³⁵ Taču skotu sabiedrības lielākā daļa nespēja saskatīt kompromisu, bet gan tikai Skotijas neatkarības zaudēšanu, pie skotu parlamenta ēkas Edinburgā līguma apspriešanas laikā notika regulāras protesta demonstrācijas. 1707. gada 16. janvārī ar 110 balsīm par un 69 balsīm pret skotu parlaments pieņēma

³³ *Articles of the Act of Union*. Davies. *The Isles...*, pp. 1139–1140.

³⁴ Houston et al. *History of Scotland*, pp. 264–265.

³⁵ Trevelyan. *History of England*, p. 481.

Ūnijas līgumu³⁶, ko 1707. gada 6. martā akceptēja karaliene Anna un pirmo reizi oficiāli lietoja titulu Lielbritānijas karaliene. 1707. gada 1. maijā uz savu pirmo sēdi sanāca Lielbritānijas Apvienotās Karalistes parlaments, bet Skotijas parlaments beidza eksistēt. 1714. gadā atbilstoši līgumam par Lielbritānijas karali kļuva pirmais Hannoveres dinastijas pārstāvis Sofijas dēls Džordžs I. Lielākā daļa skotu vēsturnieku ir vienprātis, ka ar 1707. gadu Skotijas vēsturē ir beidzies 17. gadsimts un sācies pavisam jauns laikmets, kura galvenie raksturojošie lielumi ir Skotijas un Anglijas kļūšana par partneriem, kā arī Skotija kā protestantisma valsts ar oficiālo Skotu Prezbiteriešu baznīcu.³⁷

Līdz 18. gadsimta vidum Skotijā vēl turpinājās nemieri. Stjuartu dinastijas tiesību atbalstītāji jakobīti, pārsvarā katoļi, ar Francijas un Skotijas neatkarības aizstāvju skotu kalniešu atbalstu inspirēja Skotijā vairākas stjuartistu sacelšanās, kuras galvenokārt ar pašu skotu spēkiem tika apspiestas. Tieši šo sacelšanos laikā radās Lielbritānijas valsts himna “Dievs, sargi karali”, kuras ceturtajā pantā, ko drīz vien sāka delikāti izlaist, bija runa par dumpīgo skotu sakaušanu.³⁸ Mūsdienās himnas ceturtajam pantam ir tikai vēsturiska vērtība. Kopš jakobītu sacelšanās apspiešanas angļu un skotu pretrunām nav iemesla, turklāt valdības politika vienotas britu nācijas un identitātes veidošanā bija samērā sekmīga un stingra. Tomēr arī mūsdienās daļa intelīģences un vēsturnieku joprojām pieņem jakobītu vēstures versiju – visās Skotijas nelaimēs vaino skotu reformāciju, protestantismu un 1707. gada Ūniju.³⁹ Jau 18. gadsimta skotu dzejnieks Roberts Bērnss (*Robert Burns*, 1759–1796) kādā no apvienošanās gadadienām par to rakstīja kā par skotu nācijas lielāko kauna dienu, kad skotu senā slava un varoņu Brūsa un Vollesa izcīnītā neatkarība tikusi pārdota par angļu zeltu.⁴⁰ 20. gadsimta gaitā

³⁶ Houston et al. *History of Scotland*, p. 266.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ovčiņņikovs. *Ozola saknes...*, 181. lpp.

³⁹ Houston et al. *History of Scotland*, p. 267.

⁴⁰ Davies. *The Isles...*, p. 656.

Britu impērija ar skotus vilinošajiem plašumiem ir lēni, bet noteikti brukuši, bet reliģija Eiropas kristiešu vidē ir zaudējusi politisko aktualitāti, kas skotiem bija nozīmīgi argumenti 18. gadsimta lēmumos. 1999. gadā Edinburgā tika atklāts Skotijas parlaments⁴¹, tiesa gan, ar ierobežotām pilnvarām, bet britu vēstures zinātnē ķeltu vēstures pētniecība ir kļuvusi par modes lietu. Tāpēc Lielbritānijas izveidošanās 300 gadu atcere 2007. gadā bija klusa, bet 2014. gada referendums par Skotijas neatkarību nebija pārsteigums.

THE CREATION OF THE UNITED KINGDOM OF GREAT BRITAIN: HISTORIOGRAPHY AND ISSUES UNDER DISCUSSION

Summary

The article is devoted to the tercentenary of the creation of the United Kingdom of Great Britain. The United Kingdom of Great Britain was born in 1707. The state flag was to be the Union Flag that King James I had invented more than a century before. The official adjective pertaining to the new state was “British”. Henceforth, there would be a British state, a British monarchy, a British Parliament, a British Empire. Yet it is notable that no important work written by an English historian has ever been brought to a close with the Act of Union. Almost all histories of Scotland see 1707 as a key turning point. Almost all histories of England avoid it. The Scots are well aware that in 1707 their forebears entered a new state. Yet the English simply don't see it, they are not convinced that much had changed, they have been repeatedly told that in 1707 Scotland simply merged with England. For Scots the Act of Union in 1707 marks the end of the 17th century and the beginning of something new: the decision that Scotland would be a Protestant state, that the Church of Scotland would be Presbyterian and Scotland should be a partner with England. But the Jacobite version of the history of Scotland blames the Protestant Reformation and the Act of Union in all Scotland's failures.

⁴¹ Ibidem, p. 927.

ZINĀTNISKĀ REDAKTORA PĒCVĀRDS

Bija patiens prieks strādāt ar manas kolēģes un pat mentores akadēmiskajā pasaulē Lilitas Zemītes grāmatu. Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes asociētā profesore Lilita Zemīte sāka darbu vispirms lietvedes amatā toreizējā Rietumeiropas un Amerikas Jauno un jaunāko laiku vēstures katedrā 20. gadsimta 80. gadu vidū, vēl studējot pēdējos cursos.

Tolaik dažus gadus pirms Latvijas neatkarības atjaunošanas katedru vadīja daudzām vēsturnieku paaudzēm leģendārais profesors Alberts Varslavāns, kurš arī piedāvāja Lilitai viņa vadībā pētīt Latvijas diplomātijas vēsturi. Katedra bija unikāla, tajā bija kupla un talantīga jauno vēsturnieku paaudze. Lai nosaucam tagad prominentos vēstures profesorus Inesi Feldmani un Antoniju Zundu, Latvijas ietekmīgos diplomātus Mārtiņu Virsi un katedrai pietuvināto Bonifāciju Daukštu. Viņi zināja patiesību, to savā vidū brīvi apsprieda, un nebija vairs ilgi jāgaida, kad kļuva iespējams to paust arī skaļi. Latvijas ārpolitikas pētniecība – PSRS un Vācijas pakta atmaskošana – bija cieši saistīta ar nacionālās atmodas laiku un gaisotni leģendārajā katedrā. Šis laiks stipri ietekmēja profesores personību.

Dziļi simpātiska ir autores priekšvārdā paustā nostādne, ka padomju historiogrāfijas receptes nevar izmantot Rietumu pasaules vēstures pētniecībā un mācīšanā. Kaut arī Rietumu literatūra un vēsturiskās domas strāvājumi Latvijā ienāca samērā lēni, Lilita vienmēr orientējās uz demokrātiskās pasaules atziņām. Jau rakstot 1993. gadā aizstāvēto doktora darbu par Latvijas dalību Tautu Savienībā, Lilita saprata, ka jāorientējas uz Rietumu vēsturnieku, viņu vidū arī trimdas latviešu, piemēram, Edgara Andersona, darbiem. Viņa vienmēr sekojusi šiem

principiem savā akadēmiskajā un pedagoģiskajā darbā, lasītājs par to nupat kā varēja pārliecināties.

Profesorei ir raksturīgi, ka viņa pauž oriģinālus viedokļus, viņas domas par to vai citu parādību nevar prognozēt, Lilita nepievienojas plaši izplatītiem uzskatiem. Tā laikā, kad daudzi kritizēja kultūras ministres Helēnas Demakovas ieceres par kultūras celtnēm Rīgā kā dārgas un laikam nepiemērotas, profesore izteica tām atbalstu. Lilita netic, ka patiesība vienmēr ir kompromiss “kaut kur pa vidu”.

Strādājot ar manuskriptu, arī es sevi pieķēru pie domas, ka tā vai cita vieta būs pārāk atšķirīga no plaši izplatītām un akceptētām nostādnēm, ka šo vai citu procesu var interpretēt citādi, bet savaldīju vēlmi spiest pogu, lai ievietotu atsauci ar piesardzīgu redaktora repliku.

Mūsu priekšā ir spilgts un interesants darbs. Laikā, kad visu planētu pārpludina mērķtiecīgi izplatītas šaubas par Rietumu pasaules vērtībām un civilizācijas un dzīvesveida dzīvotspēju, ir svarīgi atkal atgādināt par tās skaistumu, krāsainību un bezgala interesanto vēsturi.

Jānis Taurēns,

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes
asociētais profesors, vēstures doktors

SIA *Lasītava*
Reģ. nr.: LV40103607869
Juriskā adrese: Loreķu iela 22, Ķekava, Ķekavas pag.,
Ķekavas nov., LV-2123
Tālrunis: 20222974
E-pasts: info@las.am
Web: <https://las.am>